

Пўлотжон Домулла Қайюмов

“ТАЗКИРАИ ҚАЙҮМИЙ”

Тошкент - 1998

78. ФАЙЗИЙ. - Бу шоир Марғилон шаҳаридан бўлуб 19 нчи асрнинг бошларинда Хўқандда нашъу намо этмиш шоирлар жумласига киради. Мавлоно Равнақ билан этган мушоираси бор эканлигини Набири-Мулло Солеҳжон маҳдум Мирзойи Хўқандийга дегандур. Лекин биз кўрмадик. Шул жумладан Солеҳжон маҳдум Увайсийнинг устози ва муаллими бўлуб Умархон саройига шоир Нақибнинг хотунининг воситаси ила келиб Нодиранинг қабулига мазҳар бўлмуш, эканининг ҳам Маҳдумдан эшитган эдик. Баъзилар Абулқосим оталиқ билан шоир Файзий бирга ўқуған шерик эди. Оталиқнинг укаси Марғилонда муҳтасиб бўлуб турган эди деб ҳам Увайсий шоир Файзийнинг қизидур деган кучсиз шойиълар аҳли фазллар суҳбатида бўлуб эди. Лекин бирор Тазкирада кўрулмади. Шоирнинг номи Мулла Мирза Ниёздур. Бу киши тўғрисида Мавлоно Фазлий тубандагича кўрсатадур:

*Дигар Файзийи Мирғиноний бувад
Ғазалхон у пур маоний бувад
Зи икромии султон шуда сарфароз
Бувад номи машҳур Мирзо Ниёз.*

Тубандаги нуқта санжли ғазал мавлоно Мирзо Ниёз Файзийнинг нашидаи таъбидандур:

*Ажузи чарх йигириб фитна торидин каманд этди
Ки юз озодани бир халқаи макрига банд этди.*

*Қаро зулфинг нигоҳи тийри мужғони ғами бирлан
Асиру сийна чоку дилфигору мустаманд этди.*

*Паришонлиғда қалсун даста-даста сунбула зулфинг
Ким ул бедодгар жону кўнгилини банд-банд этди.*

*Малоик шубҳаси хуршидни хуснунга серкаш деб
Осиб айлантуруб таъзир учун гардунга банд этди.*

218 с.

*Кўруб аҳволи зорим шукр этарлар офият аҳли
Аларнинг чунки даҳр ишқ офатидин бегазанд этди.*

*Фалак кажравитғидин шиквалар қилсам тонг эрмаскам,
Хумога устухон ташлаб чибинга шувма қанд этди.*

*Неча кун сарв қаддинг гардунга бош чекти
Кўнгул оҳини Файзий сийна чокидин баланд этди.*

79. ХОТИФ - Бу киши Хўжанд атроф қишлоқларидан бўлуб таҳсилнинг Хўқанд шаҳарида кўрмиш. Фақир бир мулла бўлуб ўзбек қишлоқларида имом бўлуб юрган. Шўр Кўргон номли жойнинг масжидида мавлоно Мушриф билан учрашиб мушоиралар айтишадурлар. Бу кишининг илтифотига мазҳар бўлуб, бу киши воситаси ила элга номи ва шуҳрати тарқаладур. Амирийнинг шеърларига назиралар ёза бошлаб охири Хўқандга келиб истиқомат этабошлади. Мушриф бу кишининг Амирга тақдим этадур. Ниҳоят сарой шоирлари қаторидан жой оладур. Номи Мулла Абдуннаби бўлуб, нутқи йўқ, камсухан, хомуш, паст буйли, оқ чўтир юзли сарғишроқ соқолли, кичик, катта бурунли, кўй кўзли, аҳлоқи ҳамиди соҳиби, очиқ чеҳрали, кичик кўнгил, ниҳоят хушфёъл киши бўлган. Ниҳоят Мирза Қаландар Мушриф ўз қизларининг бирини Хотифга бериб куёв этадурлар. Фақирликда яшаган шоирга бахт ёрғий бериб, хусну малоҳатга эга бўлмуш қизга уйлангач, бу хотунга шундай мафтун бўладурки, хотунга манзур бўлиш учун этган ҳаракатлари бизга бу

киши тўғрисида маълумот берувчи Мулла Абдусаттор маҳдумнинг айтувларича эру хотин ўртасидаги муомага бутун Исфарада латифа бўлуб сўзлана бошлаган эди.

219 с.

Масалан: кўзада сойдан сув келтириш, ўтин ёриш, ҳовли саҳнини супириш, хотинлар кир юганда ўчоқга ўт ёқиш, сув қуйиб бериш, кир мағзавини олиб бориб ташлаш, кирни ёйиш каби ишларни этиш оддий иш бўлуб, хотунлар бирар жойга борар бўлса, салла чопон ила дастурхонни кўтариб бориш, қайтурда бориб кутуб туруб дастурхоннинг кўтариб хотун олдида кўтаруб маҳалла ва бозордан ўтуш шоир учун фаҳрий бир хизмат бўлган. Фазлу фазойил соҳиби бўлмиш шоирнинг ўзига ярашмаган бу қилиғи муҳаббат олдида ҳеч бир аҳамияти бўлмагандур.

Девони тўғрисида маълумотимиз йўқ. Хотиф тўғрисида Фазлий тубандагича кўрсатадур: Қози ҳам бўлуб турган эмиш. Мушрифдан кейин бўлган бўлса керакдур.

*Буюкдур тариқи, ҳаёли анинг
Эрур тоза нозик мақоли анинг*

Кексайгач Исфарата туруб ҳижрий ила 1258 (1842-43) нчи йилда вафот этди.

*Эй сочинг саргаштаси Чин мулкида мушки Хито
Наргизингдандур Хўтан даштида оху бенаво.*

*Ташнаи лаъли лабинг зулмат аро оби ҳаёт
Кўк уза Исо хатинг Хизридин истарму дуо*

*Ймғларимдан хорадек кўнгли мулоийим бўлмади
Тошини ёмғур суви қилган эмишдур тўтиё.*

Тазкира қўлёзмасининг 220 нчи саҳифасига қўшим-
ча.

Фузулийнинг газалига Хотифнинг айтган мухаммаси

*Қоб кавсин икки қошингда хувайдодур санинг
Қўли мозоғ ул басар кўзингда шоҳлодур санинг
Оразингга сураи ваишамс имодур санинг
Шамъи рўйинг офтоби олам ородур санинг
Нури ҳақ хуршид рухсорингда пайдодур санинг*

*Сансан улким айладинг асном хайлин сарнигун
Сансан ул аммоки сандиндур ҳама илму фунун
Сансан улдурким туфайлингдур муҳити кофунун
Сансан ул ғавҳарки, дуржи коинот ичра нибун
Мумкин ўлон ийбдин зотинг мубарродур санинг*

*Сарви қаддингга туфайли бўстони коинот
Раҳмат аҳлига лабинг давридадур хатти бирот
Тонг эмс жонбахилиқ амрингдин ойингон сифат
Жон эрур лаълинг таманносида манг оби ҳаёт.
Файзинга лабтаишалар Ҳизру Масиҳодур санинг*

*Инжимиш гулзордин рухсоринга чўбон ўлан
Наргиса солмас сўзин мужгонинга қурбон ўлан
Бўтайа боқмас кўзингдин доғ бирла қон ўлан
Сарв гул наззорасин найлар санга ҳайрон ўлан
Ким қадинг, сарви руҳинг гул барги раънодур санинг*

*Верди Хотиф оҳ уруб белга алойиқ хирманин
Сарвинг оромига етди тажарруд гулшанин
Рост айлаб қаддинга озодалиқ ниёроҳанин
Барча офоқ илгидин чекмиш тааллуқ доманин
То Фузулий хастайа васлинг таманнодур санинг.*

*Ҳоқи даргоҳингга еткурди мани бахти баланд
Шукр толеъ каъбаи мақсуда бўлди раҳнамо*

*Дайр пири лаъли нобин: шарбатидин журъа нўш
Тоқи абруйингни зоҳид қилди меҳроби дуо*

*Роҳи ишқингда муҳаббат аҳлини сарҳайлиман
Вомиқу Фарҳод Мажнун манга айлар иқтидо*

220 с.

*То тирикдур Хотифи бедасту по ҳар субҳу шом
Қўл очиб Саййид Умар султон учун айлар дуо.*

80. КОМИЛ II- Бу шоир 19 нчи асрни ярми бошларисида Бухорода туғулуб унда ўқуб таҳсилдан сўнгра ота касби бўлмиш қоғоз ишлаш ҳунари ила Хўқандга келмишдур. Илм, адабиётдан хабардор бўлганидан сарой доирасинда бўлмасада, касби эътибори ила шуҳрат топмишдур. Сўнгра қоғоз ясаш ила шоирларга танилмиш. Шеърда ҳам шуҳрати ёйилмишдур. Номи Уста Муҳаммад Комилдур. Шеърлари кўп эмас. Бу ғазал Комилдандур:

*Тўққали қонимни ул қотил итоб устиндадур
Неча мендек бенаволар изтироб устиндадур.*

*Қатра-қатра терлар хуршид рухсоринг уза
Эл гумон этмишки юлдуз офтоб устиндадур.*

*Нуқтаи ҳолинг лабинг узра ажаб зебо эзур
Донаи яқут эзурким, лаъл ноб устиндадур.*

*Эй сабо, раҳм эт манга, этма паришон зулфини
Ким бу савдо бирла кўнглим почутоб устиндадур.*

*Комил шўборин эшитгач, ул бути нозик мизож
Гоҳ соз айлаб табассум гоҳ итоб устиндадур.*

81. ВАФОИЙ - Бу шоир Фарғонали бўлуб Кўшкак қасабасидандур. 19 нчи асрда Хўқандда нашъу намо этмишдур. Мирлар наслидан бўлуб, ўзи ҳам Кўшкакнинг миридур, дейди Фазлий.

*Вафойи ст аз насли мирон яке
Ки мираст аз мардуми Кўшкаке.*

Номи, вафоти тўғрисида бирор нарса йўқ. Демак таҳрир замонида тирик бўлгани англашиладур 1. Табиийдурки, Амирга пайрав этиб ёзган шеъридан намуна кўрсатилгандур:

*Солди бошима савдо кокили паришонлар
Жаъди нафъаи тотор зулфи анбар афшонлар.*

*Йиғлатур мани андоғ ёди лаъли ҳардам ким
Кўзларим ёшин этди мавжи шўр тўфонлар.*

*Тўйдирур мани жондин жоду кўзлари ҳардам
Қошларин қиличи кош қилғай эрди қурбонлар.*

*Ғамза ўқларин отди чиқди олдиға кўнглим
Лозим ўлмиш истиқбол келса яхши меҳмонлар.*

*Айласам ажаб эрмас гул юзин фироқида
Булбули хуш илҳомдек навҳа айлаб афғонлар*

*Ёрнинг ҳатти райҳони тўкти бағримнинг қони
Бўлди кўзларим ашки бўйла абри найсонлар.*

*Бор ғазал Вафойи ҳам шоҳ сўзига фахр этди
Қилдилар татаббўдин шеър аҳли девонлар.*

1. Фазлийнинг "Мажмуан шоирон"ия тузган вақт кўзда тутилмоқда (1821 й.) А.Қ.

82. ФОНИЙ - Бу шоир асли Балх томон кишиларидан бўлуб Бухорода таҳсил тамом этиб Фарғонага келмишдур. Илми тибга моҳир бўлуб Хўқандда табобат ила ишгиголи бўлмишдур. Олим, фозил киши эмиш. 19 нчи асрнинг бошларидаги шоирлар жумласидандур. Хўқандда мутаваттандур.

Фазлий бу киши тўғрисида бундай кўрсатадур:

*Зи Балх аст Фоний дар ийн рўзгор
Шуда хок бўсий дари шаҳриёр
Ҳаким аст ҳам олими бо амал
Ба ашғор санжийда гўяд ғазал.*

222 с.

Демак шоир Фоний хон саройининг ҳакими табиби хос бўлуб хизмат этгани кўринадур. Бу ғазал “бу” радифли Амирнинг ғазалига назирасидандур:

*Алифму қадму ё гулшандаги сарви равондур бу
Ва ё кўнглумда маъво айлаган жисм ила жондур бу*

*На танҳо ман асири васлидин маҳруму ғамнокам
Жаҳон аҳлини ҳажри куйдурур кўздин ниҳондур бу.*

*Биҳамдиллоҳки, кўнглим ичра қолмиш тири мужғони
Ки гўё милдурким, каъбатуллога нишондур бу*

*Ҳаводис тошидин индурди кўнглим тешасин гардун
Магар таъсир айлар мухтасибдин бад гумондур бу.*

*Мусалсал зулфи паймони не пейчутоб ила кўргач
Фигон эттим ки кўнглим сайд этар маскан йшондур бу*

*Фалак расми жафони ишқ элига беҳисоб айлар
Дема домонада гулгун шафақдур тўла қондур бу*

Жаҳон ташвишидан Фоний фароғат айламас пеша
Магар манзури шоҳи хушманди хурдадондур бу.

83. РАМЗИЙ - Бу киши Фарғона феодалларидан бўлуб 19 нчи аср бошларида Хўқанд шаҳарида нашъу намо этмиш зодагонлардандур. Номи Муллажон хўжа бўлуб Подшо хўжа ўғлидур. Андижон шаҳари атрофидаги Избоскан номли қасабанинг марказ этиб Сирдарёнинг ўнг томондаги ерларга эгалик этиб келиш улардандур. Агарчанди Хўқандга тобё бўлса ҳам, ҳокимият 223 с. тефасида бўлмишдурлар.

Бухорога бормаи Хўқанд шаҳарида Умархон ила бирга устоз Муҳаммад Яъқубла араб луғат, сарф, наҳви ўқумишлар ва Зокирхўжа эшонда шеър адабиёт ўрганмишдурлар.

1 нчи мадраса Норбўтахон бино этгандан сўнгра, шул мадрасанинг жанубига ўз номига мадрасаи Хонхўжа номли бир қабатли гиштли мадраса бино этдирмиш эди. Бу зах жойга бино қилинганидан тезда нураб бузилиб кетди (1920 йилда бор эди. Пойакилик деган жойда эди). Бу мадрасада Манзилий тахаллусли бир шоир ўтган сўзланадур. Бу жойлар Марғилон даҳасидур.

Тубандаги ғазал Рамзийдан бўлуб Амирнинг ғазалига пайравдур.

*Субҳ чоғи гул юзида бода осорин кўрунг
Буйла обу ранг бирла ҳусни гулзорим кўрунг*

*Ҳусн гулзори аро жонлар қушин сайд этгали
Донаи ҳол ила доми анбарин торин кўрунг*

*Лаъли ёдила кўзим мардумларидин дамбадам
Қатра-қатра зоҳир ўлгон ашки хунборим кўрунг.*

*Ҳар нафас ўлган кўнгулларга берур бир тоза жон
Ул масиҳойи каломи муъжиз изҳорин кўрунг.*

*Рамзийнинг ўртар ул ўтлуғ чехра шавқи шамъдек
Шомдин то субҳ бу ашки шарар борин кўрунг.*

Навойнинг ғазалига Рамзӣнинг айтган мухаммаси

Жаҳон тасхирина ҳоқони хур тиғи дудам чекти
Асоси салтанат изҳор этиб шаъну азам чекти
Машориқ жайтини рангини тун кўрди вазам чекти
Саҳар ҳовар шаҳи чарх узра ки чини ҳашам чекти.¹

Уруб шабнам учурди гунчаларни ноз уйқусин
Кумуш акси бута рум этти ёким танни ҳиндусин
Муяссар этгали заррот куни меҳр бонусин
Қазо парроши чекти субҳнинг сиймин сунургусин
Музаҳҳаб парларин андоғки, товуси ҳарам чекти.

Сафо берди спехрнинг сафҳасини этти тавқирин
Кавокиб сиймдин тўқди анга афшон тасвирин
Кўрингизким азал муншисининг андоғи таҳририн
Китоби сунъига ки:ки сураи вашшамс тафсири
Фалак тоқи ҳавошисида зарҳалдин рақам чекти.

Сафи ҳайи ало чекти, баланд савт ила мад урди
Аҳадлиғ собит этти наъраи нафъи адад урди
Лабин мақромидин ушбу садони то абад урди
Муаззин Каъба тоқи узра гулбанги самад урди
Бараҳман дайр айвонида оҳанги санам чекти.

Таоло оллоҳ агар толибки матлабдин йироқ ўлса
Букулса, комати синса бели то кўзи оқ ўлса
Курусса устухони пайкари ғоятда қоқ ўлса
Агар кўнглида бир гул ҳажридин хори фиरोқ ўлса
Баҳона йиғламоқға бир неча жому алам чекти.

Тараб бошин кесурға чолди гардуни дудам тиғин
Ғаҳи тиғи жафо чекти чиқарди гоҳ лам тиғин
Бало ҳорин жигарга урди гоҳи гоҳ ғам тиғин
Замона кулди ул оқилға ким, даврон ситам тиғин
Анга учмоқни англаб ўзига тиғи ситам чекти.

¹ Шнон хат била рухсор уза олтун алам чекти

*Тамоми дард ила кечган шифосиз умрини англаб
Қудурат дардини ичган сафосиз умрини англаб
Ҳубоби бе сару подин бақосиз умрини англаб
Хушо, улким, мунингдек чоғ вафосиз умрини англаб
Субуҳи жоми май аҳбоби бирла дамбадам чекти.*

*Муҳаббат тавқи ёрашғай яна зиннор деб ўлғай
Гудози ишқ худлиғ дардина Рамзи табиб ўлғай
Эриб жисмига жон ўлғай асийлиғлар қариб ўлғай
Навоий шояд ул роҳравға бу мақсад насиб ўлғай
Ким ул дашти фано қатъ этгани йиллар қадам чекти.*

223 с.

84. КАСРАТ - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб хоннинг шахсий хос котиби бўлуб саройда хизмат этмишдур. 19 нчи аср бошларидаги шоирлар жумласидандур. Бу киши тўғрисида Фазлий тубандагича кўрсатадур:

*Дигар Касрат он фозили дилпазир
Нависандаи ҳукми хоси амир.
Чироғи муҳаббат нур афрухта
Чу парвона худро дар он сухта
Бувад мулки Фарғона маъвойи у
Дар ин вақт даргоҳи шох жойи у.*

“Тухфатул аҳбоб” эгаси Қори Раҳматулло бир кишидан шоир Касрат тўғрисида тубандаги сўзларни эшитган. У киши айтадур:

Амирнинг буюрган хизматининг адо этиш учун Бухородан Самарқанд бораримда йўлда иттифоқо Субҳонқулихоннинг содатларидан раис Ҳожа Мир Асад Самарқандийни учратган эдим. Сухбат асносида дедилар. Марҳум Касрат Фарғона одамларидан бўлуб Умар-

хоннинг жуда яқин кишисидур. Таъби соф, равондур. Чунки - деган Мир Асад - мен волиди бузургворим эшон Султонхон билан Хўқанд шаҳарида борганимда Мавлоно Касрат ҳаёт экан. Гул шоирни кўрганман, суҳбатда ҳам бўлганман. Ғоят хушсуҳбат, ширин сўз, латифа санж, шеърда ҳозиржавоб, тез нақл киши экан деб таъриф этган эканлигининг ёзган экани ҳолда бу ўзбек шоирининг “омад берун” радифли бир газалининг кўрсатиб ўтмишдур.

224 с.

Тубандаги ғазал Мавлоно Касратдандур:

*Куйдим ишқинг тобидин эй сарви нозу хуш адо
Оташи ҳижрониди куйганни куйдурма яно.*

*Боға кирдинг гулни жайбин чок қилди оразинг
Сарву шамшоду санубарни қадинг қилди дуто*

*Жавр кўргузди балойи ишқ бедоди манга
Куйдуруб ҳасдек кулимни учуриб боди фано.*

*Жодаи ишқу муҳаббатдур тариқи одатим
Ғам эмас гар бўлса туфроғим бу йўлда тўтиё.*

*Сурмаи чашми жаҳонбин этди кўз мардумлари
Ҳар ғубориким, етурди куйидин боди сабо.*

*Ҳар неча бердим жигар бирла бағирдин туъмасин
Бўлмади куйинг ити мен телба бирла ошно.*

*Андалиби гулшани даргоҳи олий шаън ким
Йўқ ажаб гар топса Касрат бу гулистонда наво.*

85. ИЗЛАТ - Бу шоир Намангон шаҳаридан бўлуб фақир киши бўлмишдур. Хароботийлардан экани тавсифдан англашиладур. 19 нчи асрни 1 нчи чорагида Хўқандда нашъу намо этмишдур. Фазал ва мухаммаслари ҳофизлар томонидан ўқулғони кўринадур. Хўқандли шоир Маҳ-зуннинг томонидан ёзилмиш “Туйи Нарриддин” деган рисоласида кўрсатилишича, хон онаси Жарқин ойим кечаси ҳарамда хотунларга базм этганда Марғилонли Нусрат ҳофиз деган хотун ўзининг 60 нафар ҳамроҳлари билан ўйин бошлаганлиги, бунда шоир Излатнинг “ичра” радифли мухаммасини чилдирма билан хониш этганининг ёзадур.

Фазлий эса Излат тўғрисида тубандагича кўрсатадур:

*Бувад Излатий аз Намангониён
Қавоид шунос аст, шеъраш равон*

*Аз он ру шуда номи у Излатий
Зи давлат надийда ғайр аз лате*

Тубандаги ашъорлар Мавлоно Излатийнинг нашидаи таъбидандур. Излатнинг фазалини Зарра мухаммас этмишдур.

Фазали Излатий мухаммаси Зарра

*Хўблиқ аро эй гул оразинг камол ичра
Сарвдек қадинг шакли жаҳди эътидол ичра
То қуёш каби ҳуснинг тушмасун завол ичра
Эй Ирам паризоди туш бу дам ҳаёл ичра
Жон қуши наво чексун гулшани висол ичра*

*Эй маҳи фалак қудрат, юз ўғирма толибдин
Сўз демак хато бўлди эмди нажми соҳибдин
Ким мадад тилар ҳар ким даҳр ичинда ғолибдин
Этса гар қуёш жилва йўқ асар кавокобдин
Музмаҳал этар кунни ой юзи жамол ичра*

*Этмиш ул камон абру таъна оти хуршида
Доддору саргардон ой юзингни ҳажрида
Ноз узра саркашдур ақл бирла фаҳмийда
Орзу лаби лаълинг ҳолу хатти рамзида
Тўти бирла булбуллар тушди қайлу қол ичра.*

*Кўрмадим жаҳон ичра сан каби дилорони
Лутф этарсан ағёра ўксутиб сановарни
Солди кўксига манг ғам кўкда меҳри ҳаварни
Гулшан ичра ноз айлаб сурди ул таковарни¹
Барча гул таҳайюрдин қолди поймол ичра*

227 с.

*Сайд этиб кўнгишларни шаҳ ўзига ром этди
Дона айлабон ҳолин зулфин анга дом этди
Сарви гулни гулшанда турмагин ҳаром этди
Боғ аро тамошо деб қоматин хиром этди
Сарёнинг бели синди тушди ул ниҳол ичра*

*Меҳри хусн табондур ошиқа адолатдин
Ўзи тингласа хуршид чиқмоғи залолатдин.
Бир назар кима солса анда йўқ маломатдин
Оразинг узра хуршид турмади ҳижолатдин
Ўзи айлади пинҳон гўшаи ҳилол ичра.*

*Сонма эй вафо аҳли ошиқингни давлатда
Кимки ошиқи содиқ бўлса жавру кулфатда
Зарра кўнгли равшандур қанча бўлса меҳнатда
Ҳизр оби ҳайвонин топди айни зулматда
Жон тутиб эмиш Излат лаъл узра ҳол ичра.*

¹ Шеърнинг давомӣ қўлёзманнинг 227 нчи бетидә.

86. ЗОҲИД - Бу шоир 19 нчи аср бошларинда Хўқандда туғилиб ўсмиш шоирлар жумласидан бўлуб, номи Муҳаммад Зоҳиддур. Умархон даврида ижоди эндигина юзага чиқа бошлаган бўлуб, Муҳаммад Алининг даврида кўзга (кўриниб) нашъу намо этсада, золим Насруллонинг Хўқандда этмиш зулми фожиасида сургун этилиб Бухорога олиб қетилганлардан эди. Муҳаммад Али даврида девон сарой мунши бўлуб турган бўлса ҳам Бухорода мирохурлиқ вазифасига қўйилмишдур. Хуш таҳрор иншо ёзмишда шуҳратга эга бўлганидан охирда девон саройи Бухорода авзои назмлар билан муддаёни таҳрир этимишда моҳир экани машҳур бўлди. Шул хизматда давом этганидан Бухорода шоирлиги ила шуҳрати бўлмади ва шоир деб танилмас эди. Шундай бўлса ҳам “Тухфат ул аҳбоб” эгаси бир байтли фардни кўрсатадур холос:

*Лаби лаълат намаки дар жигари чокам кард
Хандаат рахна дар оинаи идрокам кард*

Мавлоно Фазлий эса “Мажмуат уш шуори”сида бир неча ғазалларидан намуна кўрсатмишдур:

*Дилраболар шоҳисан эй дилбари ширин лиқо
Нақши ёйингдур манга оинаи гети намо*

*Ҳар нафас кўнглим хатнинг савдосидан айрилмасун
Бўлмасун кўз мардуми бир лаҳза ҳолингдин жудо*

*Бўлмишам мушки хўтан андишасидин тийра дил
На бўлур еткурса зулфинг накхатин боди сабо*

*На хуш ул риндаки, форугдур жаҳон ашғолидин
Нўш этар бу дайр аро давр шгидин жоми фано.*

*Чарх куйинг узра ҳар тошики, урди жисмима
Айладим роҳат учун бошимға они муттако.*

*Телба кўнглум ким, жунун атрофида девонадур
Бир куни бўлғайму куйинг итларинға ошно.*

*Ёд қил ишқ аҳлидин, эй дил муҳаббат рамзини
Айлама зинҳор Зоҳид қавлина чуну чаро.*

227 с.

87. МУЖРИМ - Бу шоир Бухоро атроф ўзбекларидан бўлуб, номи Мулла Обиддур. 1781 нчи йилда туғилди. Ниҳоят фақир зарурот ила ҳаёт кечириб 1818 нчи йили Бухорода вафот этди. Шоир ижоди барқ урган даврлар амир Шомурод (1784-1802) ва бунинг ўғли амир Ҳайдар (1802-1826) ҳукмронлик этмиш вақтлар бўлуб, бу вақтларда хонлуқ даври иқтисодий оғирлиқларга дуч келмиш. Халқда фақирлиқ авж олган бўлуб, маданий савия ниҳоят паст ҳолда эди. Диний таъқиб зўрайган, халқ хурофот ботқоғига ботган, халқда қаландарлиқ ва дарвешлиқ касб бўлуб қолган. Бунга эса хонлар ўзлари бош бўлган эдилар. Хонлар саройи(да) ҳам шоир бўлмас эди. Санъат ва адабиётга бутунлай аҳамият берилмас эди. Бу вақтнинг ягона шоири Мужрим амир Ҳайдарга бағишлаб бир қасида ёзиб тақдим этганида амир шоирга дарвешлик, қаландарлиқ билан ҳаёт кечиришни, шоирлиқдан воз кечишни тавсия этган. Шундай бирор шоир Бухорога келса жазолаган ва таъқиб этилган. Шоир бутун ашъорларида замонидан ва ўз ҳолидан нолиб, шикоят этиб ёзадур. Ул бир мухаммасида

Жафо чеккан, алам тортган ҳаловат кўрмаган жоним

деб фиғон кўтаришга мажбур бўладур. Ниҳоят 1828 нчи йилда вафот этадур. Шоирнинг икки ўғли ила беш қизлари бўлган бўлса ҳам бирортаси отасига моддий ёрдам этаолмаганлар. Шоир булардан ҳам шикоят қиладур. Тубандаги ғазаллар маълоно Мужрим Обиднинг нашидаи таъбидандур:

*Замона ҳар кима бир тарзи рўзгор қилур
Биравни восили давлат биравни хор қилур*

*Биравни қўлига берур мадори мулки жаҳон
Биравни то дами ўткунча бемадор қилур*

*Биравни ғам била қайғу била адо айлар
Биравни ишрати оламға пайдор қилур*

*Биравни дийдаи бийносидин жудо айлар
Тамоми умрин асокашга интизор қилур*

*Биравга сийму зарин беҳисоб рўзий қилур
Биравни бир пул учун йўл юзида зор қилур.*

*Висол бирла йил ўтса замонча кўрэнмас
Бирор замонгина ҳижронни йил шир қилур.*

*Фалакдин ҳар неча ким дарду ғам нузул айлар
Юрлгим ичра кириб жо тутуб диёр қилур.*

*Биравни кўнелида кибру гурур, завқ хузур
Биравни куйи ғариблиқда хоксор қилур*

*Кўнелимки, жазбаи ишқ ўтиға нишона эрур
Чу дард текса қачон бир замон қарар қилур.*

*Бу дайрда киши бир-бирдан айрим тушса
Шароби васл нафас ўтмайин хумор қилур*

*Биравга меҳр улуси жаҳонга шашти урур
Ғарибу ғамзадалар кўнглини шикор қилур*

*Биравни кўнглига ишқ ўтидан шарори тушар
Чугун бошига тушарса нечук қарор қилур.*

*Чунончи аҳли муҳаббат йўлуқса бир-бирига
Ҳикояту ғами иншоиси барор қилур*

*Чу ошно ҳамага беғараз эрур Мужрим
Анинг учун ҳамоно ҳолис эътибор қилур.*

229 с.

88. КИРОМИЙ - Бу шоир Харазм шоирларининг 19 нчи аср бошларинда нашъу намо этмиш намондаларидандур. Машҳур Мунис Хоразмийнинг устозидур. Ўз замонининг кучли шоирларидан эди. навоий ва Фузулий ҳам лутфийлар услубида уларга эргашувчи бўлуб форс адабиётида ҳам Жомий ва Соибга эргашиб ёзмиш шеърлари бордур. Лекин туркий форсийда ифодаси оғирдур. Ҳар ҳолда бу шоир Саййид Музаффар Хожа Киромий Хоразмнинг буюк шоирларидандур. Бу киши Элтузархон (1806) ва Муҳаммад Раҳимхон I нинг Хива шаҳарида хонлиқ этган даврида бўлмиш эди. Муҳаммад Раҳимхон I эса 1825 нчи йилда вафот этгандур.

Тубандаги мухаммаслар навоийнинг изидан борганининг кўрсатувчи ижодларидандур:

Тузуб асбоби шоҳи беадад аҳли адам чекти
Жаҳони тийра ичра нурдин хони карам чекти
Кеча ҳиндусини дафъ этгани тоғи дудам чекти
Сахар ховар шаҳи чарх узра ким хайли хашам чекти
Шийои хат била қуҳсор уза олтун алам чекти

Таололлоҳ ёпиб офоқ уза хуршид ёғдусин
Мусаффо айлади кўкнинг муқарнас тоғу майнусин
Бериб зийнат супурди ер юзидин тун қоронғусин
Қазо фарроши чекди субҳнинг сиймин супурғусин
Музаҳҳаф парлари андоғки товуси ҳарам чекти

Сабуҳи май чекарга риндлар гулишанда ўлтурди
Муножон аҳли масжид ичра ёраб ҳалқасин қурди
Алоло солди куффор аҳлию ноқурс солдурди
Муаззин каъба тоқи узра гулбанги самад урди
Бираҳман даҳр айвонида оҳанги санам чекти.

Шаби ҳижронда минг ғам юз кўюб бир-биридан собиқ
Тонг отқунча фиғон тортиб ситамдин ошиқи содиқ
Нигори лаъли ёдидан кўруб жон бермагин лойиқ
Бақо чок этди гоҳи зеҳи ул мотамға ким ошиқ
Бу мухлис шоми ҳижрон ичра юз хуноби ғам чекти

230 с.

Шафақдин тўн кийиб олдимга олиб дамбадам тиғин
Чиқибдур қаҳр ила қатл этгали чархи дирам тиғин
Урар ҳар бегуноҳ кўксига раҳм этмай алам тиғин
Замона кулди ул гофилғаким даврон ситам тиғин
А:га урмоқни англаб ўзига тиғи ситам чекти

Адам мулкига раҳтинг чек вафосиз умрни англаб
Кўнгил уз қофу жоҳингдин бақосиз умрни англаб
Кечурмас даҳр бир соат жафосиз умрни англаб
Хушо улким, мунингдек чоғ бақосиз умрни англаб
Сабуҳий жомини асҳоб бирла дамбадам чекти.

*Қилиб бошдан қадам ушшоқлар арзи висол этди
Кўруб утрусида маъшуқлар азми жамол этди
Ўтуб мубҳам иборатларни шоирлар ҳаёл этди
Маоний аҳли гоҳи нукта узра қийлу қол этди
Муғанний ҳайли гоҳи нағма узра зери бам чекди*

*Қаю ошиқ топарға матлабин пур иштиёқ ўлса
Сурури айшу роҳат кўнгли мулкидин йироқ ўлса
Фигонин боиси бир моҳи палъат сайм соқ ўлса
Агар кўнглида бир гул ҳажридин хори фироқ ўлса
Баҳона йиғламоқға бир неча жоми алам чекти*

*Киромий бандасиға раҳмати довар қариб ўлғай
Шифоат хоҳ маҳшар арсасида ул ҳабиб ўлғай
Талаб йўлидаги бекасга не сабру шикиб ўлғай
Навоий шояд ул раҳравға бу мақсад насиб ўлғай
Ким ул дашти фано қатъ этғни йиллар қадам чекти.*

Навоийнинг яна бир ғазалига айтган мухаммасидан бир неча банд олинди. Чунки бутун олишга дафтаримиз ҳажми кифо этмайдур эди.

*Будур ул ойнинг с дати солур бошимға кулфати
Ўтмай замоне фурсати еткуси жонға шиддати
Ақлимни олди фикрати кўнглимға етмай роҳати
Фош этди гоҳи рафқати кўз қони томғон ҳайъати.
Ким кўз қаросин фурқати қон ила айлабдур бадал.*

231 с.

*Гулзор аро ул нўшлаб базм айламакка рўзу шаб
Айёми гул бўлди сабаб ҳамроҳ неча олиб насаб
Ваҳм айлама чекма тааб ишрат Киромий қил талаб
Васлат замино бўл ажаб, соқий қадаҳ тут лаболаб
Мутрим, тузат савти тараб, ўтқар Навоий бир ғазал.*

89. НИШОТИЙ - Мавлоно Нишотий тўғрисида ҳозирча бирор маълумотга эга эмасмиз 1). Фақат 1701 нчи йилда ҳаёт экани тўғрисида хабар бор. Тубандаги газаллар Нишотийнинг нашғидаи таъбидандур:

*Нозаниним, қадду рухсорингга қурбон ўлайин
Сўзлагил ноз ила гуфторингга қурбон ўлайин*

*Эйки, уйқумни ҳаром айлади қошини ҳилол
Ғамзаи қотили хунхорингга қурбон ўлайин*

*Анбари таркиби зулфингни асири бўлубон
Чашми бадмаст ситомкорингга қурбон ўлайин*

*Қоматинг сарв, юзинг гул, дахи зулфинг сунбул
Эй паришон гулу гулзоринга қурбон ўлайин.*

*Эй нишотий, аёғи туфроғидин уйрулубон
Мен дахи сен каби дилдоринга қурбон ўлайин.*

232 с. Мавлоно Нишотийнинг яна бир мусаддасига кўзимиз тушди. Бундан фақат икки бандини кўчурдик. Мусаддас етти бандлидур.

*Ақли дониш ила то бошдин аёқ зор ўлдум
Ҳуш эли таънаситдин ваҳки дилафкор ўлдум*

*Сабр зиндонда донишга гирифторм ўлдум
Барчадин зор Нишотий каби безор ўлдум*

*Тобакай риштаи дониш била пайваст бўлай
Кўюнг аҳбоб ки, ло яъқул ўлай маст ўлай.*

90. БАҚОЙИЙ - Бу шоир Бухоро тараф ўзбекларидан бўлуб 16 нчи асри мелодий ўрталарида Бухорода нашъу намо этмишдур. Бухоро амири ўзбек Абдулазизхоннинг саройида турмишдур. 1540 нчи йилда саройда бўлмишдур. Бақойий билан баробар саройда ўзбек ва тожиклардан тубандаги шоирлар замондош эдилар: Ҳофиз Соний (Султон Али), Мавлоно Восифий, Мавлоно Овбахий, Мавлоно Кавкабий, Сурудий, Саййидо, Афсарий, Мажлисий II, Муҳаммад Солеҳнинг ўғли Улуғбек, булар ҳаммалари турли томондан йиғилмиш эдилар. Бақойийнинг девони бордур. Тубандаги ғазал Мавлоно Бақойийнинг нашидаи таъбидандур:

*Юз шукрки, ҳар беғам ила ҳамдам эмасман
Ишқинг ғамидин шодмену беғам эмасмен*

*Тангрики сени айлади масжуду малоик
Бу қадрни гар англамасам одам эмасмен.*

*Ўзумни жунун силсиласидин десам ул йўқ
Бор аҳли хираддин санасам ул ҳам эмасмен*

*Дайр ичра мени пиру муғон айлади маҳрум
Зоҳид каби ул бағида номаҳрам эмасмен.*

*Мажнунға менинг телбалигим бор Бақойий
Ортукроқ агар бўлмасам андин кам эмасмен.*

233 с.

91. ХОЖА - Бу шоир 16 нчи аср ўрталарида Олтун Ўрда ва Бухорода баланд рутбаларда диний лавозимларда шайхул исломлиқ мансабида бўлмиш алло-

1) Қаранг: Ўзбек адабиёти тарихи. т. III. с.304-333. "Фан". Т. 1978. (с. 264)

малардандур. Бир неча асарлари ила танилмишдур. Номи Подшоҳ хўжа бўлуб буюк диний рутбалардаги мансабларда турган олим Абдул ваҳоб хожанинг ўғлидур. Шунга биноан бўлса керак шеърда Хожа тахаллус ихтиёр этмишдур. Туғулиши, вафоти тўғрисида очиқ маълумот бизга маълум бўлмади.¹

Бухоро амири ўзбек Абдуллахоннинг вақтида Балх шаҳари ва навоҳийсининг ҳокими бўлуб тургани ва Олтин Ўрда ҳукмдори Муҳаммад Ўзбекхоннинг набираси бўлмиш Кистон Қора бек даврида бутун Олтин Ўрдага Шайх-ул ислом бўлуб Сарой шаҳарида тургани, Муҳаммад Заҳириддин Бобур билан дўстона алоқаси бўлуб ўз ашғорларини Қобил орқали Дехлига юбориб тургани маълумдур. Асли бу киши Шарқий Хуросонли экани, Балх ҳокими бўлганидан маълум эди. Шундаги саййидлардан аҳли тақво олимлардан эрди. 1539 нчи йилда Сарой шаҳарида турганда ўз асари бўлмиш икки китобни Кистон қори султонга тақдим этмиш эди.

Назм ила демиш ҳикоялар тўплами бўлуб “Гулзори маснавий” номли эди ва бири эса “Мақсад ул анвор” номидадур.

“Гулзори маснавий”си Шайх Саъдийнинг “Гулистон”ига назира этиб этилган эди. Бу икки асар қийматдорлар, иккави ҳам туркийдур.

Тубандаги шеър “Гулзори маснавий”дан намунадур:

*Манда йўқдур подшолиқ орзуси даҳр аро
Ондин ўтуб халқ ила машғулман ҳар субҳу шом*

234 с.

*Тарк этибман мо сивони тангри бирладур ишим
Зикри бирлан ман ҳамиша фикри бирлан ман мудом.*

¹ Қаранг: Ўша китоб. с. 117-133.

92. ХИЖРАТ - Бу шоир Тошканд шаҳридан бўлуб Хўқанд шаҳарида нашғу намо этгани кўринадур. 19 нчи аср бошларида бўлмуш сарой шоирлари жумласидан олимлардан экани исми ҳурмат юзасидан айтилмай Охунд ака деб сўзланиши “Мажмуат уш шуоро” китобидан кўринадур. Шоирнинг назмдаги маҳорати тубандаги ашғоридан кўринмоқдадур. Амирий ғазалига пайрав этмишдур:

*Ҳасратингда эй қотил, тўкди кўзларим қонлар
Уқларинмидур билмам теграсида мужгонлар*

*Эй маҳи жафо бунёд барча шеваси бедод
Санга арз этиб юз дод кўнглим айлар афгонлар*

*Кўзларинг қилиб афсун этдилар мани Мажнун
Чун қуюн юриб тун-кун кезмишам биёбонлар*

*Сайр этарда гулшанда кўргали жамолингни
Боғда наргису гуллар очди чашми ҳайронлар.*

*Дард ила ғаминг келгач, мулки тан аро кўнглим
Жон ҳарамига элиб айлар эрди меҳмонлар*

*Нисбат этма эй Ҳижрат шоҳ сўзиға шеърингни
Нуқтасини (қадриға) етмади суҳандонлар*

93. ШАВҚИЙ II - Бу шоир Намангонлик бўлуб, ашғорларининг “Тухфати ул обидийн” номли баёздангина кўрдик. Биографиясидан хабарсиздурмиз.

235 с. “6” Шоир Мулла Обиднинг 1326 (1908) нчи ҳижрийда тўпланиб босдирмиш “Тухфатул обидийн” номли баёзда 42 нчи бетда. “Шоир Шавқий Намангоний тўғрисида” кўрсатилишича шоир Шавқий Ҳижоз сафариди

Макка шаҳрида кўрднги ҳажар ул асвод номли муборак тошни зиёрат этган ва унинг тарихи тўғрисида биз узун 10 бандли бир мухаммас ёзмишдур. Бу эса тасаввуф руҳида ёзилмишдур. Мухаммас тубандагича тугатилмуш:

*Бу тийра кўнглимизни нури имондин мужолло қил
Бу умид ила Шавқий даргоҳингга истижо қилди*

деб тамом этмишдур.

Яна етти бандли бир мусаддас ёзмуш. Бу эса муножаатдур. Бунда:

*Кўнгли менинг била бўл
Бир нафас наво айлай
Узумни ишқу муҳаббатга
Ошно айлай
Юрак жароҳатиға ишқдин даво айлай, деб бошлаб*

*Тириклигим менга неъмат билиб бўлай шокир
Тилим билан билайин ҳамди покинга зокир
Қўлингга йўқ сани эй, Шавқий, бир амал зоҳир
Умид шулки, худо этса журмдин тоҳир,*

деб тугатмишдур.

Яна йигирма бир бандли қасида шаклида муқаллас Каъбанинг тарих таъмири биноси тўғрисида назм ила ёзмуш мухаммас бор. Адабиёт назариясидан бирортасида деб кўрсатиш қийиндур. Охирдаги банди тубандагичадур:

*Шавқий сўз назмини ижмол айлабон қилди тамом
Илтимос айлаб экан бу назмни бир некном
Омиру Нозим дуо уммидин айлаб мустадом
Фурсати таъжил учун фикри яшурди сўзни хом
Гар таанний бўлса эрди дилни хушёр айласам*

1907 нчи йилда шоир ҳаёт бўлган.

94. ШАВҚИЙ (I) - Бу шоир 18 нчи асрда Каттақўрғон шаҳрида нашъу намо этмиш шоирлар жумласидандур. Номи Муҳаммад Шариф бўлуб, Абулқосим ўғлидур. Каттақўрғон шаҳрига тобъ Алижон номли қишлоқда деҳқон оиласида тахминан 1781 нчи йилда (ҳижрий ила 1196) туғилмишдур. Ўз қишлоғида ўқиб хат саводли бўлгач, Бухоро шаҳрига бориб мадрасада туруб таҳсил этди. Мана шул талабалик вақтида шоирлар билан алоқа этди, адабиёт фанидан баҳра оладур ва қизиқадур. Кўп ўтмай ўзи ҳам сўзлай бошлайди, ва мушоиралари кўрина бошлайди. Таҳсилни тамом этиб ўз қишлоғига келиб деҳқончиликда давом этадур. Илмли бўлганидан 235 с. қишлоқда шоир ва адабиётчи, зиёли киши сифатида бўлуб 236 с. “Тазкираи Салимий” кўрсатуви-ча, шоир камбағалликда кун кечирадур. Сўнгра Катта Қўрғон шаҳрида турди. Кекса шоир эди. Ғоят фозил, хушсуҳбат, улфат киши эди.

Туркийгина бўлмай арабий, форсий тилларда ҳам шеър сўзлар эди, дейди. Бир девони бордур. Шеърлари маъкул ва нуқтадордур. 1861 нчи (ҳижрий 1278 нчи йилда) Катта Қўрғонда вафот этди.

Тубандаги ғазал ва мухаммаслар Мавлоно Шавқийнинг нашидаи таъбидандур:

*Чиқди бордин бир гул мен сари шитоб айлаб
Бурқабин солиб юздин бағрими кабоб айлаб*

*Титравуч тоқиб бошга зарварақ сепаб қошга
Мени олди ёнбошга дин уйин ҳароб айлаб*

*Ҳаддин ошганин ишқим билмайин белин қучдим
Заррадек ера тушдум анда изтироб айлаб*

*Кўргач ўқ ушал юзни баҳраманд этиб кўзни
Бо адаб тутуб ўзни нақши поҳисоб айлаб.*

*Сўрди мустамандидин ҳажрининг газандидин
Лаъл нўшхандидин дилни комёб айлаб*

*Ақлим етмиш ул соат телбалик ўтиб ғоят
Ёрға сўз демишдурман олдида хитоб айлаб.*

*Келди қаҳри ул гулни ёзди зулфи сунбулни
Ўтга солди мен қулни бағри иртиқоб айлаб*

*Тарки хонумон этдим, гўшада макон этдим
Васфини баён этдим Шавқида китоб айлаб*

Мухаммаслардан бири

*Ишқ офатидин тушди мани бошимга савдо
Мажнун каби ҳайрон кезарман дашт ила саҳро
Тун кун ишим ўлди мани ҳар ерда алоло
Одам кўринур кўзима бир шаҳлари анқо
Мунис манга ғам дарду бало қулабаи маъво*

*Ҳасрат зада ман лозим эмас маснади шохий
Олдирғали кўнглимни кўруб ул юзи моҳий
Ҳар дам ошурурман фалаку Зухродин оҳи
Оё кўрўнурму кўзима васлини роҳи
Олдимда эрур захри ситам неъматини дунё.*

237 с.

*Мушқил иш экан ишқ, ани билмас эканман
Ранжу аламин кўзга ани илмас эканман
Бош кетмаса то йўлидин айрилмас эканман
Ёр этса жафо тарки вафо қилмас эканман
Жон роҳатидур ройиҳаи сунбули соро*

*Гар васли муяссар манга қилмас эса бахтим
Дунёда керакмас манга тожру зару тахтим
Ҳарён кетарман телба сифат қолғуси рахтим
Чектим алам, эй шаҳи офат сари сахтим
Фарҳодга не лойиқ лаби Лайли дами Исо*

*Эй зоҳиди фарсуда манга қилма насихат
Ишқидин ани монёв бўлуб этма фасихат
Гар васли муяссар йўқ эса қаҳри ғанимат
То кетмай адам бор, ани рўйида азимат
Сарғашта кезарман сари беғўлау сахро.*

*Мавшуқани хуснини билур сийнаи ошиқ
Ҳоки қадамин сурма қилур дийдаи ошиқ
Гар бошдин оёқ ошса ғами дийринаи ошиқ
Умидин узилмас дили бекийнаи ошиқ
Ёр йўлида умрин қиладур сарфи сару по*

*Оинаи иқболима даврон ситам этди
Ҳижрон тошини урди баҳосини кам этди
Меҳнатни зиёд айладию помоли ғам этди
Кўнглим тилиниб азми тариқи адим этди
Ушшоқ элига офат эрур фитнаи ағло*

*Бир ёра гирифтор ўлибон бе сару сомон
Ҳар ён кезарам телба сифат волаи ҳайрон
Ишқидин эрур ҳамнафасим нолау афғон
Оламда мани мушкилими айлагил осон
Арзимни эшит Шавқийни эй одили доно.*

95. ФЕРУЗ - Бу шоир Хоразмли бўлуб 1847 нчи йилда Хива шаҳарида туғилмишдур. Хоразм 238 с. (хоҗларининг) сўнгиларидан бўлуб, номи Муҳаммад Раҳимхон II дур. Хусусий таълим томонидан хат, савод, илми сарф, наҳв луғоти арабий, адабиёт ўрганиб маъ-

рифат ҳосил этмишдур. 1864 нчи йилда Саййид Муҳаммаднинг ўрнига хон бўлуб қўюлмушдур. Тўққиз йилча Хиванинг мустақил хони бўлиб турди. Сўнгра 1873 нчи йилдан 1910 йилга чор Россиясига тобеъ протекторотда бўлуб туруб, охири чап ёни ила шаллик касалига гирифтор бўлуб 1910 нчи йилда Хивада вафот этди.

Бу киши кучлигина лирик шоир эди. Ҳам энг яхши мусиқийшунос, композитор ҳам эди. Ўз номида бир мақом бордурки, феруз дейиладур. Саройда Табибий Мулла Аҳмад бошлиқ 30 дан зиёдароқ шоирлар тўпланмиш эди. Бир “Мажмуат уш шуоро” тазкираси Феруз таъриф этдирмишдур. Арабий, форсийдан бир неча тарих, адабиётга доир китобларни ўзбек тилига таржима этдирмишдур. 1873 нчи йилда Эрондан Хивага бир тошбосма литография сотиб олиб келтирди. Лекин ҳайвонлардан от ва тевани жуда севар эди. Мушук сақлаш одати ҳам бор эди.

Тубандаги ғазаллар нашидан таъбидандур:

Дедим: кўзумни равшан эт меҳри жамолинг кўрсатиб
Деди: узорим ўтиға жонинг нетарсен ўргатиб

Дедим: тараҳҳум айлабон ҳолимга қил наззорае
Деди: кўзум жонинг фиғор этгуси ноз ўқин отиб.

Дедим: висол ичра лабинг шаҳди менинг комим эрур
Деди: санга бергум ани захри фиरोқ ичра қотиб.

239 с.

Дедим: лабингни шарбати ширинму ё кавсар сувни
Деди: бўлурму ҳар сувни оби баҳоға ўшаатиб

Дедим: недин эркан бугун олам муаттар бўлмоғи
Деди: сочимни тонг ели солмиш юз узра бужратиб

Дедим: кўзунг бедор қил ноз уйқусидин, эй пари
Деди: бул хатти фитнаи нобимни нетгунг уйғотиб

*Дедим: кўзунгдан ўргулай бир бўса бер Ферузга
Деда: юзумни оғритр ҳар ён хатинг ниши ботиб.*

96. НИСБАТИЙ - Бу шоир ё Хўқандли ё Марфилонли экани эҳтимолдур. Нисбат, Нисбатий тахаллу-сида кўп баёзларда ашъорларга кўз тушадур. Марфилонли шоир Мулла Тошболта аълам Роиқ Зокиржон Фурқатга ёзган хатида Муқимий ила Нисбатийнинг вафот хабарининг ёзганидан бу шоир Муқимий ва Фурқатларга замондош экани очиқ кўринадур. Вафоти 1903 нчи йилда бўлган экан. Фурқатдан олдин ҳаёти тугагандур. 240 с. Русча бир журналда Хўқанд шоирлари қаторида Акмалхон тўла ила Нисбатий ҳам кўрсатилмуш эди. Низомий Хўқандийнинг бир ғазалига ёзган назираси бордур.

*Ишқ назмида бўлур тавсифи жонон ўзгача
Шеър хўб рангин ғазал ҳам шўҳ девон ўзгача*

*Ҳар кишининг кўнглида бир маҳваш ўлса жилвагар
Оҳи дилсўзим ила афгон нолон ўзгача*

*Бўлса ҳарким кўнглида андак муҳаббатдин асар
Ҳар парирў кўзига бўлғай намоён ўзгача*

*Ул кеча базм ичра бўлдим бир ажаб ошифтаҳол
Ҳар томондан нозанинлар қилди жавлон ўзгача*

*Сарв қад, сиймин бадан рухсори раънои узор
Жумла хўбларнинг ичинда жону жонон ўзгача*

*Маснади ҳусну малоҳатда амири комрон
Дилни таскин этмаки бир лаҳза султон ўзгача*

*Ушбу назми бирла топса Нисбатий шояд камол
Кўчаи ишқ ичра ким бўлғай ғазалхон ўзгача.*

240 с. (қўшимча)

*Куйингда биргина хуррам бўлолмадим, войдод
Итингга лаҳзаи ҳамдам бўлолмадим, войдод*

*Фироқинг ўтида токай жигар кабоб бўлур
Ҳарими васлингга маҳрам бўлолмадим войдод.*

*Бисоти зиндалик охир йўлингда мот ўлди
Ҳаётлиғида маҳкам бўлолмадим, войдод*

*Рақибим ўлди муқарраб санга аё шоҳим
Рухингни базмида бардам бўлолмадим, войдод.*

*Саманда ноз уза ҳар су боқиб хиром этдинг
Пиёда ўтқучи мақдам бўлолмадим, войдод.*

*Камина нисбатий умрин йўлингда сарф айлаб
Кулинг қаторида ҳар дам бўлолмадим, войдод.*

* * *

Нисбатий - бу шоирнинг орзу радифили бир мухаммаси бўлуб, Абдуразоқ номли кишига бағишлаб ёзмишдур. Буни ҳижрий 1300 нчи йилда мутобиқ мелодий ила 1902 нчи йилда ёзган бўлуб ҳаётининг сўнгги бўлуб чиқадур. Бунда:

*Сандин ўзга йўқ дилимни кишварида шаҳриёр
Нисбатий дилхаста доим қулиғида устувор
Бир минг уч юз йилда бўлди бу мухаммас истиёр
Ҳукму пармойишга доим ошқору барқарор
Ҳар мухаммас аввали изҳоринг айлар орзу.*

* * *

240 с. (қўшимча)

Нисбатий:

*Эй моҳ, куюнгни ҳаргиз маъво қилиб бўлурму
Ишқингни итларингдек даъво қилиб бўлурму*

*Жон нақдин қўлга олиб бозори ишқ ичинда
Кўргач матои хуснинг савдо қилиб бўлурму*

*Рамзи ишорат ила ҳоли дилимни гоҳи
Арзи муҳаббат айлаб ифшо қилиб бўлурму*

*Ошифта бўлмайинму сабру қарорим олсанг
Ақл ўлса элга ўзни расво қилиб бўлурму.*

*Кўрсатмасанг нигоро ойдек юзингни ҳардам
Ишқ аҳли сабру тоқат асло қилиб бўлурму*

*Машқи жунун дамодам ким айласа наво соз
Ушиоқ пардасина ихфо қилиб бўлурму*

*Нисбат белида бўлса қулиқ била давомат
Хизматға солмай они шайдо қилиб бўлурму.*

(240 с.)

97. ФАЙЁЗ - Мавлоно Садриддин Айнийнинг кўрсатувларича бу шоирнинг номи Мирза Абдулла бўлуб Хўжанд шаҳарида нашъу намо этмишдур. “Ду дафтари ашъор” номли кисик бир дивончаси бор эмиш. 1925 йилда ҳаёт экани англашиладур. Бу ғазал Файёздандур:

*Шод ўлди чаман сайрида ул сарви сарафроз
Ваҳ ваҳ нечук ошубу бало жилва қилур ноз.*

*Кўрсатди юзин шавқида эл бўлди мусанно
Туфроғ ораким бўлди қиёмат куни оғоз*

241 с. (240)

*Афғонима сомеъ улай олмас надин ул шўх
Ман ўламу ул қаҳқаҳа ила қиладур ноз.*

*Ўлганлара бир ғамза била жон яратилди
Гўёки туроб ила Масих айлади эъзоз.*

*Файёзи азал сафҳаи шаънингга ёзибдур
Дарду аламу жавру жафоу ситаму ноз.*

98. ФАНОИЙ - Бу шоир тўғрисида маълумотга эга эмасмиз. Тазкираларда бу тахаллусда фақат Алишер Навоий бўлуб, фақат форсий ашғорларидагина Фано ва Фаноий тахаллус этар эди. Форс шоирларидан бу тахаллусда бир неча шоир бор бўлсада, туркий сўзда шеърни йўқтур. Шоирнинг услуби, тили озарбайжончадур. Фузулийга ўхшашдур. Фузулийга эргашувчи шоирдур. Ҳар ҳолда бу ғазал Фаноийнинг нашидан таъбидандур:

*Манга кайфияти болзатдур доғи жукун ўлмаз
Тамошои чаман Фарҳода завқи бистун ўлмаз
Яқиним йўқ нишон ангизлигим нархи тараб ёра
Бу рафъат баски ҳижрон интифодимдин берун ўлмаз.
Бошим тиг узра тигин пора қилмақдин эрур жоиз.
Таним заъф узра заъф ўлмоқга афғоним фузун ўлмаз
Тонг ўлмаз ҳар сори нозланмоғимга изтироб айлаб
Ки ушшоқ аҳлининг таънида бунёди сукун ўлмаз
Манга шарҳ этмағил, эй сирри асрори ҳидоятким
Фаноий ишқ ўлан Мажнунга ҳожат раҳнамун ўлмаз.*

99. МАЪЮС - Бу шоир асли Хўжандли бўлуб 19 нчи аср бошларида Хўқанд шаҳарида хон саройида нашъу намо этмиш аристократ шоирларидандур. Булар хон атрофини ўраб олган аъёнлардандур. Номи Домул-ла Тўрахондур. Ёш шоир Муродийнинг айтувича Маъ-юснинг набираси Хўжандда 1954 нчи йили ҳаёт бўлуб 80 ёшларинда бўлган эмишдур.

Тубандаги ашъорлар Маъюснинг нашидаи таъби-дандур. Амир Умархоннинг радифига назира этиб ту-бандаги ғазални демишдур:

*Сўрмади ҳолимни ёраб ошнолардин бири
Бир назар ҳам солмади ул бевафолардин бири.*

*Зулфу кўзу қоматин васлин тилаб қилдим дуо
Ёраб ўлғайму ижобат бу дуолардин бири*

*Интизор ила қизарди кўзларим ҳижрон туни
Бир назар солғайму деб кўзи қаролардин бири.*

*Ҳазрати Султон Умар даргоҳида ҳоқони чин
Ўзни солғой зор ёстонған гадолардин бири*

*Қилмағил Маъюслиқ бирла фиғону нолаким
Кўнглига таъсир қилмас бу наволардин бири.*

Тўрахон домуллайи Маъюснинг Фузулийнинг рўза тўғрисидаги ғазалига айтган мухаммасларидандур. Бир қўлёзма баъздан кўчирдим.

243 с.

*Фикрдин бўлди бугун бошимга улфат зону
Айлади бошини маҳкам неча хишт ила сабу
Барча юздин кўринур кўзима ул чеҳра неку
Рамазон ўлди чекуб шоҳиди май парвиша зу
Май учун жанг тутуб таъзия ёзди гису.*

Шишаи жоми сурохийю собу ўлди талаф
Ринду майхорау бебок туз нигулар ҳама саф
Юз жафо ўти агар келса қилиб сайна ҳадаф
Базми қонуни бузулди на учун чанг ила даф
Йиғилиб этмайар ҳоким эшикинда гулу.

Бугун очилса керак юзлара раҳмат қопуси
Ёйилур бир неча кун барчага меҳнат қопуси
Ҳар саҳо пеша қилур фаҳм мурват қопуси
Рамазон ойи керак очила жаннат қопуси
На равоким, ўла майхона қопуси боғлу.

Чарх уза булдур кун ойи ила бўлса мажмуъ
Неча лоф урса агар шуғласини то масмуъ
Тенг эмас партав агар солса усули фуруъ
Офтоби қадаҳ этмаз рамазон ойи тулуъ
На балодур биза ёраб, на қаро кундур бу.

Журм билди ҳама майхона эшигин ёпарин
Адашиб нолаги кўча ҳалол ёр топарин
Билмади пардани Мавъюс қачондан ёпарин
Билди Мутрибки надур ҳол кетурди қубузин
Базмдин чекди оёғини суроҳи дасту.

Май ниҳон ўлди будур ваҳми Фузулийнинг ким
Ҳама хон ўлди будур ваҳми Фузулийнинг ким
Бағри қон ўлди будур ваҳми Фузулийнинг ким
Рамазон ўлди будур ваҳми Фузулийнинг ким
Неча ким, ичмайап май зухд ила токай дутаҳу.

244 с.

100. МАКНУН - Бу шоир 19 нчи асрни I нчи яримларида Хўқанд шаҳарида нашъу намо этмиш. Умархон саройида эътиборли аъёнлар(дан) бўлмиш олим

киши бўлуб, номи Мулла Эрназардур. Кўп вақтлар қози бўлуб турган кишидур. Олимхон даврининг машхур сипоҳларидан бўлмиш Муҳаммад Ражаб Қушбегининг бу кишига қўшиб Тўра Қўрғонга юборган эди. Макнуннинг ҳоким таъйин этилмиш эди. Сирдарё соҳилида кечаси Муҳаммад ражаб Қушбеги ўлдирилиб жасади дарёга ташланди. Олтмиш олти ёшдаги бу киши нима учун мабний фожиона равишда йўқ этдирилди. Бунда домулла Эрназар қози бориб Тўра Қўрғонга ҳоким бўлди. Лекин бу фожиода қозининг иштироки бўлмаган эсада, халқ орасинда Макнуннинг эътибор, обрўси тушиб кетган экан, деб отамдан эшитган эдим.

Бу ғазал Макнуннинг Амирий ғазалига назираларидан биридур.

*Ғамза ёйини қурди турманг, эй мусулмонлар
Берди ғората динин сиздек аҳли имонлар*

*Мавсими ҳазон тандин барги бийддек тушгай
Ғамза ўқидин қолгон кўнглим ичра пайхонлар.*

*Ҳажр иситмаси бемор этди кош, эй кофир
Бўйнима ики зулфин қилса мор печонлар.*

*Қилди ул парипайлар ақлдин олиб яқсар
Бир боқишда кўзгудек кўзларимни ҳайронлар*

*Ҳазратинга, эй султон, арзи шеърим сандоғким,
Мушт зираи гирмон ҳадя қилса нодонлар.*

*Умри офот бирла давлати мудом ўлғай
245 с. Давр ичинда то истар рабти жон ила танлар.*

*Офтоби ҳовардек шеър то аён бўлди
Сўз элига эй, Макнун бўлди мушқил осонлар.*

101. МУЖРИМ - Бу шоир 19 нчи аср бошларинда Хўқандда нашийт этмиш ҳожазолардандур. Фазлий бу кишига ҳурмат юзасидан номини тилга олмай Эшон ҳожи деб атайдур. Олимлардан, балки шайхлардан экани, ҳам ҳожилардан эканига қараганда моллироқ бўлиши ва кекса ёшда экани англашиладур. Табиийдурки, ўз даврига муносиб этиб хоннинг дуо этиб ўтадурки, хўжа эшонларнинг характеридур.

*Гузар қил боға сарви сунбулу гул шармсор ўлсун
Қаду зулфу руҳинг бўстон аро бир ошкор ўлсун*

*Пари рўйики, даъво айламиш кўрмай жамолингни
Юз оч хуришид янглиғ заррадек нозътибор ўлсун.*

*Совутма зулмати ҳижрон аро ушшоқ кўнглини
Кулуб торт пардаги юздин қиш туни субҳи баҳор ўлсун.*

*Дедим нақди вужудимни нечун ўртарсен, эй бадхў,
Деди то ишқ бозори аро комил иёр ўлсун.*

*Амири одили ким, нутқи равнақ бахши табъимдур
Анга иқлими Турон мулки тахти пойдор ўлсун.*

*Юруб йиллар етолмай даргоҳингга бош кўюб Мужрим
Тилар ул равзаи куйинг анга дорулқарор ўлсун.*

246 с.

101(102). МАНЗУР - Бу шоир 19 нчи аср бошларинда Андижон шаҳрида туғулиб Хўқандда нашгу намо этмиш сарой ходимларидандур. Номи ҳам манзурдур. Фазлийнинг таърифига қараган(да) ёш шоир, ҳаваскор шоир бўлса керакдур. Чунки тубандаги ғазалидан

бошқа бирор нарсаси “Мажмуат уш шуоро” да кўрин-
майдур. Бу ҳам бўлса Амирнинг бир газалига пайравдур.

Бу киши тўғрисида Фазлий тубандагича дейдур:

*Дигар навжувонист Манзур ном
Бувад дилферебу ҳосу авом
Сабоҳат сириштат неку сияр
Ки шеър у ашъориён мўтабар.*

Фазал будур:

*Ўртаган мани ҳардам орази дуруҳшонлар
Бахтими қаро қилган кокили паришонлар*

*Ҳар бсҳор чекмиш бош лолалар каби ердан
Заҳми тиғи шиқингдин қониға бўёлғонлар*

*Жамъ бўлди пайконинг ушбу тийра кўнглимда
Ҳажр шоми ёндирдим захм аро чароғонлар*

*Рум қасдиға келмиш Чин диёридин лашкар
Ё сочинг аён этмиш юзларингга райҳонлар*

*Кўрмади фалак золи сен каби малак ҳаргиз
Гарчи ўзгарибтур кўп солу моху давронлар*

*Яхшилар жамолиға кўзгудек назар солдим
Манга бўлмади Манзур сендин ўзга жононлар.*

102(103). АФСУС - Бу шоир Жизаҳ шаҳридан бўлуб, Хўқандга 19 нчи аср I нчи ярмида келмишдур. Номи Тўраҳон маҳдум бўлуб, ҳурматга сазовор аристократлардандур. Хоннинг аъёнларидандур. Нимагадурки, шунчалик ҳурматга эга бўлуб хон атрофини ўрагани ҳолда Тўра Кўрғонга қози бўлуб тургани ила шеър-

да тахаллус этиб Афсус ихтиёр этмишдур. Тўра Қўрғонли Исҳоқхон қози ва тахаллуси Ибрат ҳам шоир Васфий Тўра Қўрқоний булар Афсусга набирадурлар. Авлодлари ҳозирда ҳам шундадурлар.

Амирийнинг газалига назиралар ёзгандур. Бу газал ундандур:

247 с.

*Тоза қилдим аҳд бурбат бирла паймон устина
Ноз ила айдики, ёлғон дема ёлғон устина*

*Лаълини жоним дедим бағримга қўйди доғлар
Бир жинойтдин қутулмай бўлди қон қон устина*

*Юсуфидирсен малоҳат мисрида йўқтур ажаб
Гар қадам қўйсанг кўзумдур бахт канён устина*

*Зулфи бежонинг кўруб кўнглим қуши парвоз этар
Булбул афғон айлагандек сунбулистон устина*

*Шамъи ҳуснинг тобидин ишқ аҳли ўртанса (не тонг)
Расмдур парвоналар куймак чароғон устина*

*Ўз диёридан адашган бир ғариб Афсусдур
Чугз бевайрона янглиғ Тўра Қўрғон устина.*

*Кўнгли тоқай ғами ҳижронда зору беқарор ўлсун
Агар етса висолинг муждаси жоним нисор ўлсун*

*Қадинг наҳли эрур навраста гулзоре жаҳон ичра
Вафо бирлан мурувват ул ниҳоли барғбөр ўлсун*

*Тарарда оразингни қилди пинҳон кокилинг тори
Юз оч ялдо тунидин субҳи маҳшар ошкор ўлсун.*

*Манга номехрибонлиғ бирла боқдинг беқарор ўлдум
Умид улдур сари кўнглинг манга дорул қарор ўлсун.*

*Рақиблар сўзи бирла ёр чеккан ҳажр милидин
Оқарди кўзларим, юзи қаролар шармсор ўлсун.*

*Амиринг даврида Афсус афсус этма тун соғар
Фалак даври санга гар созу гар носозкор ўлсун.*

103(104). ДАБИР - Бу кишининг асли Ўра тепа атроф ўзбекларидандур. Номи Мирзо Шарифжондур. Хасратдан сўнгра Амирга хос котиблик вазифасида бўлмишдур. Саройда яшаган. Хусни хат эгаси, хуш таҳрир, латифогўй киши бўлуб, зеҳну заковати ила фикри дақиқи ила машҳур бўлмишдур. Ўра тефа шаҳарига хон ила борганда йўлда чодирда туруб қолишга тўғри келган вақтда шахмат таълимоти ва тавсифи тўғрисида муфид бир китоб ёзмиш. Бу китобда фил, от, руҳ, пиёдалари роллари тўғрисида сўзлаган қолда номини “Таълимоти аскарӣя” қўймишдур.

248 с.

Бу киши тўғрисида Фазлий тубандагича тавсиф этади:

*Қаламзан Дабираст нозик қалам
Ба даргоҳи султон соҳиб алам.*

Бу шоир ҳижрий ила 1250 нчи мелодий ила 1834 нчи йил Хўқонда вафот этишдур.

Тубандаги пайрав Дабирнинг нашидан таъбидандур:

*Мавсими баҳор ўлди тоза ру гулистонлар
Сабза хурраму хандон саҳни боғу бўстонлар*

*Гулшани ирам ичра рашки хур аллийини
Жилвагар бўлуб анда неча хуру филмонлар*

*Қадди тўби шамшоду сарви қомати озод
Сайр этар чаман ичра хуш хиром ўғлонлар*

*Кўзи кофири тарсо зулфи анбари соро
Орази гули зебо хатти ҳоли райхонлар*

*Нозанин зулм ижод кофири фарангги зод
Ақлу диними барбод қилди, эй мусулмонлар.*

*Шоҳи хўрдадон таъби сафҳа узра дур сочди
Етмагай бу сўзларни маъносига нодонлар*

*Айладим Дабир иншо бир ғазал бу маънода
Шоҳ сўзига тобеъдур зумраи суҳандонлар.*

104(105). ГУЛШАНИЙ - Бу шоир Хўқанд атроф қишлоқларидан бўлуб имомликлигида юрувчидур. Тасаввуф сўфиларидандур. Агарчанди услубда Навоийга эргашувчи бўлса ҳамки, баъзи шеърда тасаввуф руҳи голиблиқ қиладур. Шеърлари обдон, нуқтасанж мазмундадур. Айрим девонига кўзимиз тушмади. Сарой шоирлари қаторида бўлмагани кўринадур. мавлоно Фазлий бу кишига хўрмат юзасидан номини кўрсатмайдур ва тубандагича маснавий ила таъриф этадур:

*Бувад гулшаний Зоҳиди динпаноҳ
Сафо тийнату маърифат дастгоҳ
Бала он куҳан сарви ораста
Зи гулзори Хўқанд бархоста*

Гулшанийнинг Фазлий тўғри таъриф этадур, ва ўшал даврда ҳам кекса киши эканини англадиб ўтадур. 19 нчи аср бошларида нашъу намо этган шоирдур.

249 с. Бу ғазал Гулшанийнинг нашидаи дилпазиридандур.

*Қоматинг кўрган киши сарви хиромон истамас
Тотса ким, шаҳди лабинг лаъли бадахшон истамас*

*Кимки, муштоқи жамолингдур дилу жони билан
Хурга боқмас вале жаннатда ризвон истамас*

*Кўзларинг ҳайронлари наргисни ўрсин бошига
Кипригинг мажруҳи ҳаргиз унга пайкон истамас*

*Бош қуйан эл ҳоки даргоҳингга эй, жон қибласи
Тожи Кайковус ила тахти Сулаймон истамас*

*Истасам васлин туну кун манъ этар носеҳ мани
Борми бир, парвонаким, шамъи габистон истамас*

*Кимки лаззат топти жоми ишқдин бир қатрае
Ҳизр ҳам булсунки мавжи оби ҳайвон истамас*

*Тонг эмаским, Гулшаний гулзори васлинг истабон
Ким деюр оламда булбулни гулистон истамас.*

*Завқ ила бодани ич бугун вақти гули баҳор ўтар
То юмуб очгунча кўз мавсими лалазор ўтар*

*Боғ ўтар чаман ўтар лолаи настарин ўтар
Гул ила ёсуман ўтар булбулги беқарор ўтар*

*Ер юзидин не шоҳлар кетти узори моҳлар
Подшоҳу сипоҳлар брчаси хору зор ўтар.*

*Гул очилур чаман-чаман лолау сарву ёсуман
Қолмағай анда анжуман силсилаи баҳор ўтар.*

*Моҳи сиём қолмағай бодау жом қолмағай
Айши мудом қолмағай лайли билан наҳор ўтар*

*Нуқли шароб қолмағай сиху кабоб қолмағай
Базму рубоб қолмағай шамъ ўтар шарор ўтар*

*Соқийи сийму соқ ўтар, бода билан аёғ ўтар
Васл ила иштиёқ ўтар, бўса билан канор ўтар*

*Май ичу қўй баҳонани фурсати йўқ замонанинг
Тузма бу ошёнани сояи зулфи зор ўтар*

*Қўй бу замонанинг ғамин май ичу эт тараннумин
Гулшаний ғам ема даме сан каби сад ҳазар ўтар.*

105(106). РИНДИЙ - Бу шоир 19 нчи аср бошларинда Наманган шаҳарида туғилиб Хўқанд шаҳарида нашъу намо этмишдур. Фақир ҳол киши бўлуб, мадрасада истиқомат этгани, чолгута моҳир бўлгани кўрсатиладур. Номи кўрсатилмайдур. Амирий шеърига айтган назираси бордур:

*Шаҳ каломи маънида сочди дурри ғалтонлар
Анга таъбийат этди хурдабин сухандонлар*

*Ёр зулфининг кўрдим кўнглим ўлди савдойи
Бўлди бу ики мисра юз париға девонлар.*

*Ғунчадек очилмоғ йўқ гул каби бу гулшанда
Хотирим паришондур ёр учун мусулмонлар*

*Лозим эди ошиқға жон бериб жафо чекмак
Айтмайин бу савдони манда қолди армонлар*

251 с.

*Кўзларим ҳаёлида ашқлар ҳужумидин
Ҳажр базмида туздим Риндиё жумистонлар.*

106(107). ХИСЛАТ I - Бу шоир асли уйғурлардан бўлуб, Қашқар шаҳаридандур. Хўқанд шаҳарига 19 нчи аср бошларида келиб тўхтаб Катағон даҳасида боғ-жой этиб мутавагтан бўлуб қолмишдур. Бу киши тўғрисида Фазлий тубандагича маснавий айтадур. Номи тўғрисида бирор сўз йўқ. Маснавий будур:

*Эрур Хислат ул Қашғар шоири
Ки тўти билан булбулнинг улдур бири
Кўнгил риштасин Қошғардин узуб
Бу Хўқанд аро истиқомат тузуб
Эрур бу газал ул хирад пешадин
Фараҳ топди Фазлий бу андишадин.*

*Чобуқим қилса ҳавас майдонда човгон ўйнамоқ
Бошим ушлаб куйидек мен истарам жон ўйнамоқ*

*Фикри зулфи кўнглим ичра солди юз ташвишким
Шул сабабдиндур манга чор мунда ҳайрон ўйнамоқ*

*Қилмадинг минг аҳддин бирга вафо, эй нозанин
Энди билдим дилраболар феъли ялғон ўйнамоқ*

*Эй кўнгул дилдордин кўз тутма улфат негаким,
Мушкин эрмаским, нарилар бирла инсон ўйнамоқ.*

252 с.

*Нози тиғи бирла бисмил этди ул қотил мани
Борму мунча Хислат ул куйида ҳар ён ўйнамоқ.*

107(108). ТОИБ I - Бу киши Хўқанд атроф қишлоқ ўзбекларидан бўлуб 19 нчи аср I нчи яримларида Хўқандда мутавадтан бўлуб пичоқсоз уста бўлмиш эди. Саройга жуда оз қатнаган бир косиб бўлуб, девонга эга эмас, деб Солиҳжон маҳдум Наилрий демиш эдилар. Қаландархона маҳалласида бўлмиш экан. Болаларидан бир муллеси бор эмиш.

Бу газал Амирийнинг газалига айтилган пайравдир:

*Нуқтаи ҳоли эмас ул лаъли ширин устина
Донаидурму сочилмиш барги насрин устина*

*Нақши пойин орзу айлаб ғубор ўлди бошим
Комрон ўлғай киши гар тушса парвин устина*

*Ул қуёшким, ойни ўз нури билан мамнун этар
Кош тушса сояси мен зору ғамгин устина*

*Боғ аро васлин тилаб кўнглум қуши ҳарён учар
Гоҳ қўнар гул шоҳина гоҳ барги райхон устина*

*Сакратиб ул шўх майдон саҳнига ким тавсанин
Келди бебокона қамчин узра қамчин устина*

*Ўзга мақсад истабон васлин тилаб ким қўйди бош
Эй мусулмонлар, билинг Тоиб яна дин устина.*

108(109). ОШИҚ I - Бу шоир 19 нчи аср бошларида Хўқанд шаҳарида нашъу намо этмиш шоирлардан биридур. Номи Мулла Тўра хўжа маҳдумдур. Олимлардан бўлуб, отаси ҳам муҳтасиблик вазифасинда узоқ вақтлар давом этмиш диний олим эди. Девони кўринмайду. Бу газал Ошиқнинг нашидаи таъбидандур:

253 с.

*Безарда оразинг гушан аро гул шармсор ўлсун
Берарда жилва қаддинга ниҳоли хоксор ўлсун.*

*Даҳонинг ҳасратидин гунча кўнгли қон ўлуб ҳар дам
Сочинг савдосидин сунбул паришон рўзгор ўлсун*

*Қиличинг кўксума юз пора-пора айлади гулдек
Кўнгилда новакинг пайконларидин хор-хор ўлсун.*

*Кўзу рухсору лаъли хатинг андоғ тонг эрмаским,
Тараб бўлсун, чаман бўлсун, фарах бўлсун баҳор ўлсун*

*Кеча қундуз эрур зикри дуо айларга эҳсонинг
Фалак даврики то меҳру ҳамар бор ўйса бор ўлсун*

*Қадинг чун даҳр бўстонида шоҳи сармасун ёраб
Бу наҳли наврасинга умру давлат барғабар ўлсун*

*Мени Ошиқни бас пинҳон гами ҳижронинг ўлдурди
Висол ичра тараҳхум айлагилким ошқор ўлсун.*

109(110). БЕҲЖАТ - Бу шоир асли Исфара қасабасида туғулган бўлса ҳам Хўқандда нашъу намо этмишдур. Машҳур шоир мулла Мирзо Қаландар Мушрифнинг ўғли бўлуб, номи Мирза Айюбдур. Амир Умархон даврида ёш йигит бўлуб ижоди янги бошланган эди. Хон Муҳаммад Али даврида камолга етмиш шоирлардан бўлмиш ва хон саройида китобхонасига мудир этилиб китобдорлиқ унвони берилмиш эди. Эл орасинда Китобдор мирзо деб шуҳратланмишдур. Шаҳарнинг шарқ томонида Китобдор маҳалласи деган номда бир маҳалла ҳанузгача бордур. Мирзо Айюбнинг авлоди ҳам Китобдоров деб юритиладур. 1842 нчи ҳижрий

ила 1256 нчи (йилда) Муҳаммад Али (хон) ила бирга қочиб Кафан тефа жойда Насрулло золимнинг киши-лари томонидан тутулуб иковларининг бир аробага солиб Хўқандга олиб келинадур.

254 с. Амир Насрулло сўроқ этганда Мирзо Айюб ўзини садоқатининг тўғри айтиб берадур. Охирда қамаб қўйилса ҳам эсидан чиқиб қоладур. Қочиб қутуладур. Бу киши тўғрисида Фазлий тубандаги маснавий ила кўрсатадур:

*Дигар ибн Мушрифки, у Беҳжотаст
Зи илму адаб қобили суҳбат аст
Ниҳоли баруманда боғи ҳаёл
Фалонут шавад гар расад бо камол*

Фазлий нашъу намо этган даврларда Беҳжат ёш эканидан камолга етгач, фалотун таъби бўлмишидан умид этадур. Ўзбекистон районида шоира “Хон” бу кишига эвара бўладурлар. Айрим девони бор бўлса ҳам кўрушга муяссар бўлолмадик. тубандаги ғазал таъбидан намунадур:

*Фасли навбахор ўлди тозару гулистонлар
Май била қилинг аҳбоб ўзга аҳду паймонлар*

*Айб эмас агар ҳардам ўнсалар аёғини
Кокилин гирифтори зулфидек паришонлар*

*Ул пари эрур лайли эл бўлуб анча Мажнун
Кездилар қуюн янглиғ водий биёбонлар*

*Кўзи ҳусн боғида наргису юзи гулдур
Оғзи ғунчаи хандон киприги хиёбонлар*

*Ўрготиб қадинг васфин ишқ мактаби ичра
Сақлади алиф янглиғ дил орасиға жонлар*

*Масги нози кофурдур беғуноҳ қатл айлар
Чиқса ҳар замон сархуш тожранг, эй мусулмонлар*

*Баски хати ёдида жон берур эдим Беҳжат
Тонг эмас агар чиқса қабрим узра райхонлар.*

Шоир 1286 нчи ҳижрий (1869-1870) мелодийда вафот этмишдур. Китобдор фамилиясида набиралари бордур.

255 с.

110(111). НУСРАТ - Бу шоир 19 нчи аср бошларинда Хўқанд шаҳрида нашъу намо этмишдур. Номи Нусратилло бекдур. аскарӣй сипоҳлардандур. “Катавул беги”лик мансабига мушарраф бўлмишдур. Ҳозирда 13 нчи участкада Исфара гузар маҳалласининг шарқида Катавул номли маҳалла бордур. “Каттавул” асли Катта овул бўлуб, қабила бўлуб ўрунлашган Тўра халқга ўтроқ бўлгач берилиб бирига Катавул бошлиғина Катавул беги дейилмишдур. Нусрат Катавул бегидур.

Бу ғазал нашидаи таъбидандур:

Ҳазлий бу киши тўғрисида тубандагича дейдур:

*Бувад Нусрат он шоири пур виқор
Ба мулки фасоҳат бувад номдор
Сухан дилнишину ҳаёлаш баланд
Катовул амалдор оң аржуманд.*

* * *

*Пешадур Мажкунга бозор ичра урён уйнамоқ
манга дашт узра қуюн янглиғ паршон уйнамоқ*

*Васл айёмида хушдур эл кўзидин яшурун
Ошиқу маъшуқ бир хилватда пинҳон уйнамоқ*

*Үйнаса бұлғай парилар бирла айлаб телбалиқ
Лек ул бебок ила бордурму имкон уйнамоқ*

*Васл аро беҳад жунунликдин кўнгул бетобдур
Лоғар айлар тифлни кундуз фаровон уйнамоқ.*

*Келса қошинг қатлима усру тутарман доғни
Ким муносибдур қилич остинда қалқон уйнамоқ*

*Эй пари уйнаб даме шод эт кўнгилни хотирин
Қолмасин бу телбанинг кўнглида армон уйнамоқ.*

*Ишқ эли бир бирга улфат тутмаюрлар рашкдин
Турфадур бир ерда кўзу қошу мужгон уйнамоқ*

*Кўз ёшинг тугён эта Нусрат аламни сайридин
Чикди ул зебо санам ноз ила ҳарён уйнамоқ.*

111(112). МИР УМИД - Бу шоир 19 нчи аср ўрталарида нашъу намо этмишдур. Асли Самарқанд атрофидан бўлса ҳам Хўқандда 256 с. мутаваттан бўлмишдур. Бу киши тўғрисида мавлоно Фазлий тубандаги маснавий ила баён этадур:

*Бас анга Умид Хўқандий аст
Намеғўям уро Самарқандий аст
Ба базми Хумоюн сухан мекунад
Забони гули анжуман мекунад.*

Мулла Абдунаби Хотиф билан замондош экани маълумдур. Бу киши эса ҳижрий ила 1258 нчи йилда вафот этган эди. Султонхон тўра Адо ҳам шул тарихда ва Муҳаммад Алихоннинг шаҳодати ҳам шул тарихдадур. Умид эса Хотифнинг бир ғазалининг мухаммас эта-

дур. Бундан “Чироғи мағрифат бирла бўлуб қабринг зиё Хотиф” деб дуо этадур. Бундан маълум бўлишича 1258 нчи йилда Умид ҳаёт экани очиқ кўринадур.

Муҳаммад Алининг даврида ҳам бтун бўлгани маълум бўладур. Биз бунда Хотифнинг ғазалига айтган мухаммасини кўчирамиз:

*Тўкар селоби ашким мардуми чашмимни ҳар сори
Мижа тийгин чекиб ҳар лаҳза ул мардум дилозори
Ғазабдин мўчадек тилимсин ганжини мори
Кеча тебранди елдин ҳалқаи зулфи нигунсори
Кўнгиллар айру тушди бир сари жон айру ҳар сори*

*Очилди ғунчаи уммеддек ногоҳ дари гулшан
Кўрунди гул ёқосин чок этиб лола пийроҳан
Ғирибонидин ўлғоч икки нори ногоҳон равшан
Узатдим нор бўстониға қўл ваҳми ичра титрарман
Яқинлаб келди бу давлат қўлимдин кетмасун нори*

*Қилиб даврон учун машшотаи зулфин муалло худ
Ва ё қилмоқ учун бу гулшан аҳлини тамошо худ
Воё сунбулга бермиш барги нргис бирла оро худ
Тушубдур шоҳи сунбул узра наргис ёпроғи ёхуд
Сочи узранда осилмоғидур олтуғли туммори*

*Кириб майхона ичра бир кеча ул шўх айёрим
Тутуб даврон қалаҳ май шод ўлуб аҳбоби аъёним
Манга навбат этиб илгига жом олганда дилдорим
Оқарди субҳ тарки базм қилди нозанин ёрим
Мани доғ этди, ёраб, қора бўлсун субҳ рухсори*

257 с.

*Санга Тангри Таоло айласун жаннат ато Хотиф
Чироғи мағрифат бирла бўлуб қабринг зиё Хотиф
Мани Умид бўлубон дарғаҳингда чун гадо Хотиф
Этармен хони ғозий давлатин доим дуо Хотиф
Ки чун лутф айлар ул Фарғона иқлимин жаҳондори*

112(113). ҲОЗИҚ - Бу шоир Ҳирот шаҳарида туғулиб унда ўсуб таълим олмишдур. Отаси ҳам олим ва мўътабар кишилاردандур. Номи Жунайдулло бўлуб, Исом шайхнинг ўғлидур. Қачон туғулгани маълум бўлса ҳам ва шаҳид этилишда олтмишдан юқори экани фозил орасинда сўзланадур эди. 1800 нчи йилларда Ҳиротдан чиқиб нимагадир Ҳозик Бухорога келадур. “Тухфат ул аҳбоб”нинг эгаси Қори Раҳматулло Ҳозикнинг таржима ҳолини баён этмишда кўрқуб воқеани сарпушлаб ўтушга мажбур бўладур. Ҳатто Ҳозикга хиёнат этиб нон-кўрликда Ҳозикнинг айблаб ўтуш шаҳид этилгани тўғрисида бирор ишора кўрсатмасликка ўз виждонининг кўндири олгани ҳолда Ҳозик Бухорога келганда Амир Ҳайдар бунини илмий фазлига биноан ҳурмат кўрсатгани ва бошқа улўғ олимлар ҳам ҳурмат этарларини яшира олмайди. Бухоро(да) илми тибни ўқуб ўрганиб ўзи Ҳозик таҳаллус ихтиёр этди. Лекин амирлар Ҳозикни ўзига қарам этиб олиб ўзини махтатишни истар эдилар. Ҳозик эса халқларвар, инсонпарвар, тўғри сўз шоир бўлуб, зулмга қарши нафрат этар (эди). Ҳозик Бухорода кўп тураолмади. 1818 йилларда Ҳўқандга кириб келадур. Бул вақт Амир Умархон ҳукмронлик қилар эди. Хон Ҳозикнинг яхши кутуб олди. Ҳозик эса Бухорода турганда бошлаган Қуръонда баён этилган машҳур шарқ афсонаси “Юсуф ва Зулайҳо” достонининг назм этмиш эди. Бунини Умархонга тақдим этди. Умархон атрофини ўраган аристократ Афсус, Маъюс, Рамзий, Адо ва Нола каби киборлар ила ортуқ муомаласи яхши бўлмади. Ҳўқанддан Хивага бориш учун Хоразм сафарига жўнади. Унинг руҳига Хоразмдаги илмий-адабий гуруҳлар ва унда мусиқийшунослик ривож топгани эшитилган эди. Ўшал вақтда Хоразм хони Оллоқулихон Ҳозикнинг яхши қабул этди. Бир оздан сўнгра унга Мунис Хоразмий томонидан бошланиб вафотидан сўнгра қолмиш тарих китоби бўлмиш “Равзат ус-сафо”нинг форсий тилдан ўзбек тилига таржима этишни Ҳозикга топширилди. Бунини давом этар эди. Ҳозикдаги инсонпарварлик характери маддоҳликни ёқтирмаслик хонга ёқмади. Ишнинг ташлаб яна Ҳўқандга келди. Ҳозик-

нинг бир ўгли Муҳташам номли бўлуб Бухорода яшар эди. Нодим тахаллусли бир шоир Бухорога тобъ Зиёиддин қасабасинда бўлуб Ҳозикнинг буродорзодасидур. Нодим амакиси бўлмиш Ҳозикнинг ўлуми ҳафтасида эшитмуш газалининг мухаммас этмишдур.

1842 нчи йили ҳижрий ила 1258 нчи йили бир хотуннинг хусну малоҳатига гоибона мафтун бўлган Амир Насрулло Хўқанд шаҳарига аскар тортиб келадур. Хўқанд хони бўлмиш Муҳаммад Али ила укаси Маҳмудбек ва ўгли 14 ёшли Муҳаммад Аминбек ва онаси Моҳлар ойим (шоира Нодира) яна аъёнлардан Муҳаммад дастурхончи ва бошқалар ила 17 жонни шаҳид этиб ўзи уч кун туруб Хўқанд шаҳар ва атрофини талаб, ёндириб ўшал мақсади бўлмиш хотуннинг 3 нафар ўғулчалари, уларга қарайдиген уч нафар қизларни олиб Бухорога олиб кетадур. Иброҳим ҳаёл номли эроний бир аскарбоши 259 с. бунда ҳокими Хўқанд этиб унга жойнишин этиб машур шоир Адонинг ўгли Саъдихон тўранинг қолдирадур. Саксон икки кун ўтгач, Шерали хон бўлуб келиб Хўқанднинг оладур. Ҳоким Хўжандга қараб қочиб қутулса ҳам Саъди хожа тўрани Ўрда эшигида халқ уриб ўлдириб юборадурлар. Бу воқеалар Хўқандда Ҳозикнинг кўз олдида давом этар экан, бу ноҳақ тўкилган қонларга виждони чидамайди. Амирга қарши нафрат баён этабошлайди. Хўқанддан бир неча уламо, эшон ва кекса амалдорларни оқ уйли қилиб амир ўзи билан олиб кетганди. Ҳозик ҳам шулар орасинда эди. Амирга хушомад юзасидан кўп шоирлар мадҳиялар, зафар қасидалари ёзиб тақдим этадилар. Амирни кутуб олишда Бухоро уламо ва эшонларидан, қорилардан неча минг киши истиқболга шаҳардан ташқари узоқ йўлга пиёда чиқадилар. Муборақбод этиб бирга шаҳарга киришда мингта қорилар баланд овоз билан сураи “Ана фатехно лаҳу ки фатҳан” олтини ўқуб борадилар. Оят-ул курсийнинг мингта уламо эшонлар сураи ихлоснинг ўқуб Амирнинг орқасидан баробар боқуб кўп урадур. Ўз нафси учун халқга зулм этган золимни кутуб олиш шундай аҳмоқликла давом этганининг Ҳозик тамошо қилар эди!

Амир эртаси кун аёнлар мажлисида Ҳозикнинг чақириб бизни этган зафаримизга сиздан бирор сўз эшитмадик, деган. Кулумсираб қараб турганда Ҳозик газаб билан шул байтни амирга қараб ўқутган. Жим тўхтаган. Байт шулдур:

*Бўрида қоматат кони маломат
Бимонад ийн маломат то қиёмат¹*

Сен ўз бўйнунига ўлчаб маломатдан бир тўн бичдинг шул маломат тўни устингда то қиёматгача қолажак.

250 с. Шоирнинг амирга бўлган чуқур нафратини кўрган амир ранги оқарган ҳолда ичкарига кириб кетди. Шоир бу айтган тўғри сўзи баробарига боши кесилишини билар эди. Шул кечаёқ Шаҳрисабзга қараб қочади. Бул вақтда Шаҳрисабз Бухорога қарамас эди. Шаҳрисабз ҳокими Хўжақули парвоначи Ҳозикни яхши кутиб олди. Ўзига бир боқча берди. Ҳар куни кечаси икки қоровул асраб пойлаб чиқар эдилар.

Насрулло зиндонда ётган ўғрилардан Дўшабой номли ўғрига ваъдалар бериб Шаҳрисабзга бориб Ҳозикнинг бошини олиб келишни буюрди. Тўрт шериги ила келиб пойлаб турди. Бир кун қоровуллар йўқ вақти эди. Шанба эртаси куни ўғрилар Ҳозикнинг уч еридан захм уруб калласини олиб кетадилар. (Аз тани Ҳозик ...) сўзи тарих тушмишдур. Ҳижрий ила 1259 нчч йилдур, мелодий ила 1843 га тўғри келаду.

Мавлоно Ҳозикнинг нашидан таъбидан тубанда бир неча ашъорлар кўриладур.

¹ Бошқача варианты:

*Бўридий бари қади худ аз надомат
Либосе то ба домони қиёмат. А.Қ.*

Муҳаббат меҳнатин билган киши роҳат писанд этмас
Аччиқ май истаган махмур таъби майли қанд этмас.

Бу шайдо кўнгила чун боғлади зуннор зулфила
Киши девонани занжир ила бу навъ банд этмас.

Асое нотовон кўнглимга берди қомати шавқи
Бу янглиғ ноъла жураат йўқса мендек дардманд этмас

Сену кавсар зилолию мену онинг лаби завқи
Нетай, эй зоҳид андин ўзга сув кўнглим писанд этмас

Кел, эй, носеҳ эшит пандим ўзинг, девона бўлмишман
Нечунким билмадинг девоналарга суд панд этмас

261 с.

Табассум гар лабидин кўз тутарсан йиғлағил Ҳозиқ
Булуи оқузмағунча ёшини гўл нушханд этмас.

* * *

Юзунг кўргач кўролмаи тоқати ашким хужуминда
Нечунким тоб қилмас меҳрдин гардун нужуминда.

262 с.

Ҳаёлинг бирла сенсиз душ ширинком бўлмишдим
Магарким васл тарёки эди ҳижрон самуминда

Сенинг ҳуснинг каби зулфинг ила наззора кўрган йўқ
На кокил шом рангингда, на ораз субҳи руминда.

Нечукким субҳидам ранги қуёшнинг панжаси ўлмиш
Сарафроз эт сабо туфроғини ёрим қудуминда

Аччиқ сучук сўзи бирла ёримдан имин бўлмоғим душвор
Эрур нўшига ниш андоғки шаҳд мўминда

Лаъби лаълинг тиши ила сўзингинг оби рангидин
Сочар жавҳар тануринда терар гавҳар нузуминда

Эрур кўргач замон бермоқ ошиқларга ҳам вожиб
Қон ичмак гар ҳалол ўлмиш паривашлар русуминда

Муҳаббат шуъласидин бўлмағай юз доғи дунёнинг.
Қони бир шам мунда қани бир лола бу мунда

Не тонг эрмиш агар Ҳозиқни килкидин шакар топса
Чу йўқ васфи хатингдин ўзга мазмуни руқуминда.

* * *

Навоийнинг ғазалига Ҳозиқнинг айтган мухаммаси:

Бошима солди на савдолар муҳаббат меҳнати
Бош аёғим шамъдек ёндирди ул ой фурқати
Ўлсам осон бўлур эрди ҳажрнинг бу кулфати
Жонга чун дармон на эркин куймоғинг кайфияти
Дерки, боис бўлди жисм ичра маразнинг шиддати

263 с.

Чун маразнинг шиддати куйдурди жоним рўзу шаб
Тоқату тобимни кундан кунга олди тобу таб
Ғам ўтининг ҳиддатидин дам бадам айлаб ғазаб
Жисмдин сўрсамки, бу заъфингга не эрди сабаб
Дер анга бўлди сабаб ўтлуғ бағирнинг ҳирқати

Билмадимким, қайси ғам хирмандин ўт тушди менга
Жайбдин тирмашди ё домондин ўт тушди манга
Топмадиким, қайси бир гулхандан ўт тушди манга
Чун бағирдин сўрсам айтур тандин ўт тушди манга
Ким бағирга шуъла солди ишқ барқи офати.

Хаста жонга чун итоб этдимки, эй ҳоли табоқ,
Мунча жисмим куйдурурсен кеча кундуз солу моқ,
Деди кўнглумким, манинг ҳам рўзгоримдур сиёҳ,
Кўнглима қилсам ғазаб айтурки, кўздандур гуноҳ,
Кўрмайин ул тушмади бизга бу-ишининг туҳмати.

Билмагайман қайси узвим бирла қилсам можоро
Ким мани жонимни куйдурмуш бу янглиғ ғам аро
Дарди ҳижрон ғуссасидин ҳар замон мен бенаво
Кўзга чун дерменки, эй тардомони юзи қаро
Сендин эркан хаста кўнглумни балоу меҳнати

Бўлмагай эрдик, ул рухсори гул оиновор
Мунча жоним шавқ ўтидин куймас эрди беқарор
Маълум ўлдик, менинг жонимга сен урдинг шарор
Йиғлаб айди кўзларим йўқ эрди менда ихтиёр
264 с. Ким кўрунди ногоҳон ул шўх маҳваш талъати

Ҳозиқ охир кўз бу сўзни чин деди ўлгунча куй
Ҳар бирига бир-бири сен-сен деди ўлгунча куй
Уртадан ишқ офати мен-мен деди ўлгунча куй
Эй Навоий, кўз бу сўзни чин деди ўлгунча куй
Ким сенга ишқ ўти ўқ эрмиш азалнинг қисмати.

114(115). МАХМУР I - Бу шоир Хўқанд ша-
ҳарида Сармозор даҳасида Шоҳлиқ мазор маҳаллада ту-
ғулуб, шунда ўсмишдур. Номи Маҳмуд бўлуб Домулла
Шер Аъламнинг ўғлидур. Мадрасаи олий бўлган Норб-
ўтахон мадрасасида отасида ва устод домулла Яъқубда
ўқуб илм таҳсил этмишдур. Бир мударрис олимнинг ўғли
бўлганидан маҳдум сифати ила қўллануб номи ила си-
фати бир вазн ва бир оҳангда бўлганидан бошда Маҳ-
муд маҳдум, шоирлиги элга танилгач, Махмур маҳдум
деб юритилмишдур. (Абдусаттор маҳдум бир кишидин
эшитганининг айтмиш эди). Мухторхон Муҳаммадиев

айтувича, отаси томонидан ёзилмиш бир китобча бўлуб бунда таржимаи ҳоли ёзилмиш бўлуб кўп маълумотлар берилмиш экан. Муҳаммад Али ибн Умархон билан бирга ўқуган. Уни ҳажв этиб хафа қилган экан, эмиш. Лекин табиат бу кишига малоҳатдан ҳеч нарса бермаган. Қорамтил, қотма, новча ҳам кўзлари қора, чуқур юзли, узунроқ бурунли, сийрак соқолли, қисман кўсароқ киши экан эмиш. (Сариғ маҳдум лақабли имом Мулла Абдураҳмон мирзо Хайруллога сўзлаган экан).

Махмурнинг ота(си) Домулла Шер Аълам бир мажлисда олимлар ва фозиллар билан суҳбат этиб ўлтиришганда бир иш билан Махмур бориб кирадур. Билмаганлардан 265 с. оддий кийимдаги хунуккина сиймоли йигитчани кўрганлардан бири истехзо ила қараб кулишадурлар. Отаси ўғли тўғрисида бир оз маънос ҳолга тушуб қоладур. Бу ҳолни сезган Махмур одобсизларга хитобан бир рубоий сўзлайди. Бунда уларни нодон аҳмоқликда айблаб киноялар ила қаттиқ сўккан эди. Бирдан Махмур жаҳлан ўқийди ва ўрнидан туриб кетадур. Ўлтурганда Махмурнинг фазл маҳорати адабияси тўғрисида ҳайрон қоладилар.

Махмурнинг онаси Бешариқ билан Томошо қишлоқнинг орасидаги чўл ерларни бутун ҳаммасига Ҳафалак деб аталадур эди. Онаси шул жойдан бўлуб отаси бундан юқориқдаги ўзбеклардан бўлуб шул қишлоқга 1 нчи даврида имом бўлуб келиб шунда ўйланадур. Кўп вақт ўтмай шаҳарнинг кун чиқиш томонига имом бўлиб ўтадур. Бу жойни Байтуман дейиладур эди. Тарихий жойдур. Эсхи ҳаробаларни ўрни бордур. Шаҳарга (Кўқонга А.Қ.) сўнгра келиб Мадрасаи Норбўтахонда мударрис ва аълам бўлуб турадур. Шунда вафот этмишдур.

Махмур эса фақир шоирлардандур. Вафоти тўғрисида очиқ маълумот йўқ эрсада, 1844 нчи йилда шералихоннинг вафотига тарих айтгани маълумдур. Махмур тўғрисида тўла маълумот олувчилар учун "Махмур" номли рисолага мурожаат этмишни сўраб, Махмурни нашиндан табыдан намуналар кўрсатурмиз:

Чу Махмур бошад суҳондони нек
Бувад фарзанди Акмал валек
(Фазлийдан)

266 с.

Эй худовондаки, арзи чарх гардон айладинг
Меҳру моҳу дӯзаҳу фирдавс ризвон айладинг
Хомаи сунъинг билан тасвири инсон айладинг
Нақш этдинг анга жисму маъдини жон айладинг
Бирни қилдинг бенавою бирни султон айладинг

Амри раҳйинг роҳи ботил узра эрмиш бодимиз
Кеча кундузда сифотингдур бизи авродимиз
Сендин эй халлоқ йўқдур нолау фарёдимиз
Лек чархи кажравишини дастидиндур додимиз
Санки лутф айлаб ани дастури даврон айладинг

Доимо эҳсони вой бошад ба суйи ағниё
Кард доноён ба зери панжаи жоҳил фано
Тутӣёнро сохта дар қайди зиндон мубтало
Андалибонро мутеъи бум кардий эй сабо
Аҳли донишни забунӣ дастӣ подон айладинг

Хор қилдинг оқибат ҳар кимки эрди аржуманд
Паст этдинг соядек нахлики, эрди сарбаланд
Барча феълӣнги ностуъда, жумла сунънги нописанд
Юсуфӣи мисрийни айлаб чохи зиндон ира банд
Пири Канъон манзилни байтул аҳзон айладинг

Қайси бир зулминг этай теъдод эй гардуни дун
Ким сенинг бедоду жавринг хадди ғоятдин фузун
Беҳунар жоҳилга бердинг бе адад дунёи дун
Жамъи доноларни қилдинг ҳолини зору забун
Зоғни аъло қилиб булбулни нолон айладинг

Токай эй гардуни дун дунро риоят мекуний
Чанд бо ҳам номи худ лутфу иноят мекуний
То ба кай доно ба ҳоли худ шикоят мекуний
Чанд бо ин аблаҳон нақли ҳикоят мекуний
Ҳам сифат, ҳам ном учун дунларга майлон айладинг

Шаҳрлар маъмурасини селдек қилдинг хароб
Ахли дил бағрини ҳасрат ўтига этдинг кабов
Феъли атворинг мукаддар, гуфти-гўйинг носавоб
Лутфинг эрмас беғараз, инъоминг эрмас беҳисоб
Тифлдек бўлдинг пушаймон кимга эҳсон айладинг

То қалам чекди қази лавҳи вужуд кавни макон
Келмади бир ростлиқ нақлингда эй каждостон
Мумтаҳандурсен ёмонлиқда на ҳоҷат имтиҳон
Наҳли идборинг уза фаръига қўйди шодмон
Тухми анҷум гардишидин сангборон айладинг.

Онасининг туғилгон қишлоғи бўлмиш Хафалакнинг
ўшал вақтдаги умумий аҳволи тўғрисида хонга берган
маълумоти, аризаси будур:

Эй жаҳондори зафар кавкобаи даври фалак
Гўш қил қиссаи қишлоқи хароби Хафалак

Турфа қишлоқи ғазаб карда ки, паррандалари,
Товуғи игначию ўрдаги ғози капалак

Бору йўқ уйларини банда баён гар қилсам
Бир катак, икки қапа, уч олачуқ, тўрт каталак

Дема уй балки заминкандур агар кирса киши
Ҳар тараф бетига ургайлар анинг кўришаналак

*Халқини кўрсанг агар ўлсаю қоқу хароб
Очликдин эгилиб қомати мисли камалак*

*Ажириқ томирини ўғирида майда туюб
Қайнатиб кунда ичар отини оёрлар сумалак*

*Гар таҳорат қилса қавми сув тополмай ночор
Бетини қумга ювиб кўзига суртар гувалак*

*Кеча гўё эшитиб шухрати тилло пулини
Ҳафалак кўркүсидин учди мисоли капалак*

*Эй фалак қадру адолат шийаму мулки малак
Марҳамат чоғида раҳм айла ба ҳоли Ҳафалак*

*Ҳимматинг йўлида бир турфа каромат қилғил
Ҳафалак боз кўнуб жойиға бўлғай Ҳафалак.*

* * *

Шоир ўз фақирлигидан шикоят этиб вазир Абулқосим оталиқға мурожаат этиб ёрдам сўрайдур. Ҳолу аҳволини баён этадур.

*Осафо овқат учун тугаб адо бўлдим, вазир
Муфлису қаллошлиқдин ғамзода бўлдим, вазир
Уч боламга нон тополмай мен гадо бўлдим, вазир
Дарғаҳинга шайъуоллоҳ деб садо бўлдим, вазир
Мисли соиллар каби соҳиб нидо бўлдим вазир*

*Ҳеч киши оламда мендек толиби нон бўлмасун
Нон сўроғида ҳалойиқ ичра сарсон бўлмасун
Матбахи осаф аро ҳар кеча товон бўлмасун
Хўшачини хони неъматбахш инсон бўлмасун
Нега кўрмай оқибатни кадохудо бўлдим вазир*

Субҳим партав урар даҳр ичра меҳри ҳовари
Уч юҳо ижоди аждар нафси одам манзари
Маҳз овқоти бўлур деб йўқ бу чархи чанбори
Қулзуми чоҳи балога мубтало бўлдим вазир.

269 с.

Баҳра алтофи худовондо тамоман сандадур
Офтоби раҳматинг Хўқанд аро тобандадур
Дарғаҳингга доимо фатҳу зафар тобандадур
Кимки инсондур санга жондин асиру бандадур
Шукри лиллоҳ қулларингни ҳайлу жо бўлдим вазир.

* * *

Махмурнинг Умархонга айтган арзидур:

Эй жаҳондори дину дунё ҳам
Берди ҳақ дину давлатингни баҳам

Арз эта хоксор Махмурнинг
Бандазоди залил Махмурнинг

Бу йил алтоф илан шаҳи ҳамжоҳ
Қилди бу бандазод қулни сипоҳ

Айлади давлатида лашкаррав
Бошимни дарғаҳингга қилди гарав

Жисм аро эмди то ҳаётим бор
Хоҳ агар бўлса қавл, хоҳ шикор

Бўлди шухрат бу дамки, хони замон
Азм айлаб шикори Шаҳрихон

Эшитиб бу хабарни ҳайронман
Турфа ҳайрон ва зору сармонман

*Кечалар ётгани на қўшим бор
Кундузи ичгани на нўшим бор*

*Бир ҳовуч на уйимда ғаллам бор
Икки газ на бошимда саллам бор.*

*Бошима гар десамки саллам йўқ
Салла десам уйимда ғаллам йўқ*

*Неча бул ҳазратим иноятидин
Хони соҳибқирон мурувватидин*

*Ҳама тўн олди якка мен қолдим
Ҳама тўн кийди якка мен қолдим*

*Ҳамма инъоми ҳазратингни олиб
Банда маъюс доимона қолиб*

*Шаҳриёро ба жони озодинг
Бар авони саййиди аждодинг*

*Арзи ҳолимни шаммаи билгил
Бандазодингга марҳамат қилгил.*

270 с.

115(116). ЧЎБИН - Бу кишининг номи Мулло Асрорқул бўлуб Тўйчи Мирзо номли кишининг ўғлидур. Қўқон шаҳарининг шарқи жанубий томонида бўлмиш Зоҳидонлидур. Шеърда ҳам ихтисоси бўлмиш эсада, бирор нарчасини кўрушга муяссар бўлолмадик. Отаси ҳам қишлоқ зиёлиларидан бўлуб, хон саройида муншилиқ мансабида бўлмишдур. Чунки мирзо унвонига эгадур. Мулла Асрорқул қишлоқ мактабида хат савод чиқариб

олгач, шаҳарга келиб Мадрасаи Муҳаммад Алида таҳсил этмиш. Сўнгра Ҳиндистонга бориб риёзиёт ва илми ҳайъат фанларидан ўқуб, бу илмлардан баҳраманд бўлуб қайтиб келадур. Бошда бу олимни яхши қабул этсалар ҳам диний таъқибли уламо ва шайхлар унга қарши эдилар. Илми ҳайъатда Ўрдадаги Аркда бўлмиш Саломхона майдониға ёғочдан ясаб доираи ҳинийа бино этадур - яъни соядан вақтни ўлчаш соати ясайдур. Хонга мақбул бўлуб олимга сипорий айтиб қарши чиқувчилардан ҳимоя этадур. Мадрасаи жомеъга биринчи мударрис Улуғхон тўраға ноиб этиб қўйиладур. Бу киши хондан кўмак олиб шул доираи ҳиндийа масжиди жомеъга ҳам ясайдур. Ўз замонасининг руҳи, савиясига тўғри келмаган ҳайъат фани устида шуғли зиёда бўлганидан мутассиб руҳоний олимлар тўғридан тўғри куфр фатвосигача борадилар. Лекин хондан кўрқуб яширин игво фасодга вақт пойлаб турадурлар. 1875 нчи йил ёз ойларинда Худоёр Тошкандга қочиб кетадур. Ўғли Насриддин ҳали Ҳўқандга етиб келмаган эди. Худоёрга қарши кўтурилган кўзғолончиларданмиз деб бўш ҳолда қолган шаҳарни ва Ўрдани талашга уринган Бачқирли оломон Жомеъга келиб кимнидур овоз чиқариб очик қичқириб Жомеъга кириб шариятга сиғмайдурган соатни бузишга тарғиб этадур.

271 с. Бошқа олимлар йўл қўйиб берадилар. Соат бузиладур. Бу билан қаноатланмай Жомеъ айвонининг ўнг томонидаги ҳужраға қараб аломон югуриб боришиб, ҳужрадан Мулла Асроркул домуллони судраб олиб чиқиб айвон олдида уриб ўлдирадурлар. Халққа хитобан овоз чиқариб Мавлавий Чубиннинг ҳимоя қилгон Домулла Ҳўхамкул деган Мавлавийнинг дўстини ҳам ахтара бошлайдилар. Ҳовлисига келиб қочиб ётган бегуноҳ кишининг ҳам уйига бостириб киришиб обрез олдида шаҳид этадурлар. Ўрдаға ундан Аркка чиқиб талаб қайтиб кетадурлар. Сўнгра ўз шогирди Мулла Исмоил томонидан Зоҳидонга жасади олиб борилиб ўз ерига дафн этиладур. Атрофига гул экиб қўюладур. Ҳозир шу жойни Гулмозор деб юритиладур.

“Доираи Ҳиндийа” ёғочдан ясалганидан бу олимни Ҳиндистондан ўрганганидан бу кишига Мавлавий Чўбин деб атаган эдилар. Ҳар ҳолда бу киши Ҳўқандли ҳайъат-шунослардан бўлуб Аҳмад Донишга баробар мунаввар ул фикр олимлардан бўлуб шул йўлда шаҳид этилмишдур.

1908 йилда Зоҳидонда бўлганимда Муҳаммад Амин қози номли мулла кишига учрашиб эдим. Бу киши Мавлавий Чўбиннинг ўгли экани маълум бўлуб эди.

272 с.

116(117), МУҲИБ - Бу киши Наманган атроф қасабаларидан Хартум номли қишлоқдандур. Хартум Тўра Кўрғон ила Косон ўртасида бўлмиш каттагина қишлоғ бўлуб, халқи соф ўзбек бўлуб, ўзбек турмуши ва этнографиясини ўрганиш учун мусташриқлар бу қишлоқга келиб ўзбекларга аралашиб турганлари кўп сўзланадур. Масалан Налифкин ҳам шунда бўлгани сўзланадур. мана шу қишлоқда 1901 нчи йилда ҳижрий ила 1320 нчи йилда Андижонда жуда қаттиқ ер қимирлаган, кўп хасорат рўй берган эди. Фаний томондан маълум бўлишича лава бирга айланиб ер оро ўтуб боруб бир ердан чиқиб кетадур. Тарихда машҳур Андижон зилзиласида пар Хартум қишлоғидан чиқиб кетган экан.

Бу воқеани шул қишлоқли шоир Мулла Абдулгофур Муҳиб тубандагича тасвир ва таъриф этадур. Шернинг бош қисмлари тамом хурофий фалсафалардан иборат бўлганидан ёзиб ёлтиришни лозим кўрмадим.

Муқимий, Муҳий, Ҳазиний, Насимий ва бопқалар ҳам бу зилзила тўғрисида ўз хисларини баён этганлар эди. Шоир мулла Абдулгофур Муҳиб тубандагича воқеа Хартумла воқеа бўлганини кўрсатадур.

*Эй халқи оламин десам аҳволи Андижон
Тарихи бир минг икки юз ҳам икки ўн аён*

*Кун эрди рўза ойини авжи ўн олтиси ҳамон
Гўё йиқилди бошимиза етти осмон*

*Ул қодирини ке қилди бано арзи Нуҳ равон
Қудрат намолиқ айлади Хартумда турфа рон.*

273 с.

*Олти таноб қадарича майдону чорбоғ
Ўз ўрнидан отилди бориб тушди кўп йироғ*

Шоирнинг бошқа асарлари ҳануз кўрулмаётур. Шоир Муқимий даври шоирларидандур. Бошқа маълумотимиз йўқ.

117(118). УЛФАТ - Бу шоир 19 нчи аср бошларидан экани фақат сўнгги ашъоридан кўринадур. Умарбек деб Умархоннинг атайди. Шоҳи Ғозий деб тавсиф этадур. “Мажмуот уш шуоро”да Фазлий бу кишининг кўрсатмайди. Бу мухаммаснинг бошқа баёздан қисқартиб олдим. Бу икки (банд) ундандур. Шоирнинг номи Мулла Бадал. Ҳижрий ила 1273 нчи ҳижрийда мутобиқ 1856 йилда вафот этмишдур.

*Истагаймай бўлсам ул меҳри жаҳон оро била
Тонг бўлур кулбам шарафдин гунбази хазро била
Субҳидам шамсу қамар ё юлдузи Зухро била
Ёки ҳуршиди жаҳонтоб ул гули раъно била
Найлайинким, чарх ёр ўлмас мани расво била.*

*Ишқ эли Улфат этарлар қилса ул замон нигоҳ
Ҳар тарафдин юз фиғону ҳар гўшадин минг оҳ воҳ
Рутбасин етти фалакдин ўтказиб алтофи шоҳ
Этди авсофи Умарбек раишки меҳри фахри моҳ
Илтифоти шоҳи ғозийю жаҳон оро била.*

118(119). АҲРОР - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб 19 нчи асрнинг I нчи яримларинда нашъу намо этмишдур. Номи Аҳрорхўжадур. Сарой шоирлари қаторида бўлуб, ашъори жуда камдур. Айрим девонидан хабаримиз йўқдур. Бу ғазал ундандур:

*Ман беқарор ёрни кўз мардуми кўрур
Бегонадур кўнгулга онинг кейнида турур*

*Бошимга келди рост туруб чекди тиғи ноз
Ўлдир дедим ул шўхга ўлдирмай ўлтирур*

*Оҳимки, ул қуёш юзидин ерда чекмади
Важҳи бу ким, ниқобсиз оламни куйдурур*

*Навхат нигор хатларинг ошиқлар оҳидин
Раҳм эт нигор, телба кўнгул биламай оҳ урур*

*Мажнуку Кухкан икови булҳавас экан
Ошукдур улки, ишқини кўнглида ёшурур*

*Хонлар шоҳи ғизо учун отланса хони Чин
Жисмида жони қўрқусидин томири қурур*

*Дилдор дедики, жонингни кўрар ёки манга боқ
Аҳрорнинг кўзи жонни кўюб анга телмурур.*

119(120). ИРФОН - Бу киши зўр уламолардан бўлуб асли Самарқандлидур. Хўқанд шаҳарида Марғилон даҳасида Теракли боғ маҳалласида туруб шунда нашъу намо этмиш. Аъламлик вазифасида бўлмишдур. Номи Мулла Курбон Муҳаммаддур. 1890 йилда вафот

этмишдур. Мирзо Абдулқодир Бедилнинг “раҳмат аст” радифли ғазалининг мухаммас этмишдур. Кўп рубоийлар(и) бордур, туркийдур. тарихи вафоти шоир Ирфон: “Доғҳо дар дил ниҳод” 1309 ҳижрий (1890-91).

*Даҳр золини талоқиға битай
Май суви бирла алайхил фатво.*

Тарихи вафоти Домулло Мирзо Қосим алайҳирраҳме аз Мулла Қурбон Муҳаммад аълам.

*Коргоҳи фитратдин бузруги жаҳон кетди
Мазҳари шухуди ҳақ нири роздон кетди*

*Буржи ахтари тажрид дуржи гавҳари
Ғарқи лужжаи тавҳид баҳри бегарон кетди*

*Эрди булбули руҳи тан мазийқида маҳбус
Топди роҳи махласни учти ломакон кетди*

*Дошмо эди мастур ижтиноби ширатда
Ҳеч кимға аҳволин қилмайин аён кетди*

*Минг таассуфу афсус айламоқ не суд эмди
Кимиёи беминнат муфти ройигон кетди.*

*Иржаи навосидин руҳи комили токим
Топди завқи руҳоний турмайин равон кетди.*

*Тийри ақлдин сўрдим соли фавтини айтди:
Кишвари шариатдин олами замон кетди.*

275 с.

120(121). ҚОРИЙ - Бу киши Хўқанд шаҳаридан бўлуб Сармозор даҳасида Панжарасозлар маҳалласида хунарманд косиб оиласида дунёга келмишдур. Муқимий ила замондош шоирлардан биридур. Номи Мулла Маҳмуд бўлуб, Мулла Мир Шамсиддиннинг ўғлидур. Бошланғич мактабда маҳалла масжидида хат-саводли бўлуб, сўнгра илми қироат тажвидни Қори Ҳасан домуллода ўрганиб Қорилик унвонига эга бўлмишдур. Мадрасаи Нсрбўтахонда ўқуб, илми арабий, форсий сарф, наҳв, луғот ўрганмишдур. Бошда Навоийга эргашмиш шоирлардан бўлуб танилса ҳам, мажзубийлардан бўлуб тасаввуф руҳида шеърлар (ёзар) эди. Асосий касби имомлик бўлуб Хўжанд даҳасида Ғозӣ ёғлиқ маҳалласининг катта масжидида узоқ вақт имом бўлуб ўтмишдур. Паст бўйли, қорача юз, тўла гавдали, юмолоқ киши бўлуб, тоза оқ банорас чопон, тоза салла илан юргани одамларга бу кишига "Қора қумғонча" деб аталган эди. Бошқалар ҳам буни тасдиқ этган эдилар. Лекин ўз ҳаётида шуҳрати бўлмаган эмишдур. Бир қизлари бўлса ҳам ўғуллари бўлмаган. 1906 нчи йилда Хўқандда 78 ёшинда вафот топгандур. Мукамал бир девони эл орасинда ўқулмоқдадур. Форсийда Жомий ва Бедил ғазалларига, туркийда Навоий, Амирий, Залилий ва Ғозийнинг ғазалларига айтган мухаммаслари жуда мақбулдур. Бу ўрунда Мавлоно Ғозийнинг ғазалига айтган мухаммасдан кўрсатурмуз:

*Гирибонимни қилсам чок андин сўнгра домон ҳам
Еталмай остонанга тутарман мунча мотам ҳам*

276 с.

*Ҳамани тарк этиб сайр айладим монанди адҳам ҳам
Манга рафъ айламас ғам даштида саҳроу гулшан ҳам
Кўруб аҳволи зорим дўст ҳайрон ўлди душман ҳам.*

*Киши то ўтга ёнмай билмади дардимни, эй зоҳид
Адам саҳроси кезмай топмади гардимни, эй зоҳид
Ишонмассан кўруб руҳсори зардимни, эй зоҳид
На деб ошиқлик этдинг тингламай пандимни, эй зоҳид
Ўзунг олам аро шарманда бўлдинг оқибат ман ҳам*

*Таним ларзон, кўзум гирён бўлуб агёр таънидин
Ўзум девона қилдим ашқ аро агёр таънидин
Бошимдин ошуруб номусни агёр таънидин
Қутулдим дўстларнинг пандидин, агёр таънидин
Бихамдиллоҳ ғамингдин кетди жон орқасидин тан ҳам.*

*Мани расво кўруб эй дўст, душман кулма ҳолимга
Найистони фанодиндур вужудим кулма ҳолимга
Етар ишқ аҳлига санга маломат кулма ҳолимга
Кўруб аҳволи зоримни рақибо кулма ҳолимга
Сенингдек ман эдим бўлғил илоҳо ман каби сан ҳам.*

*Хумор олғон кўзи ёндирди бир ёндин ани този
Вужудим ўртагай кўшим эшитса онинг овози
Табассум бирла Қорий сайд қилд кўнглунг ул бози
Қошида муддаий маҳсус сан маҳрум, эй Ғозий
Мунингдек юрганингдин яхшидур албатта ўлган ҳам.*

277 с.

*Манзуру ому хоса ҳарким бўлурму Қорий
Ашъори килки бирла шўқри нисор бўлмай*

121(122). ЗОРИЙ - Бу киши Хўқанд шаҳарида косиб оиласинда дунёга келмишдур. Сармозор даҳасида Рустамбек халаки жон маҳаллада ўз ҳовлисида ўсуб шунда хаг-савод чиқаруб Норбўтахон мадрасасида таҳсил курмишдур. Номин Усмон хўжа бўлуб Искандар хўжа ўғлидур. Отаси масжид мадрасаларига ва олий меҳмонхо-

наларга ёнгоқ ва чинор дарахтларидан дарбоза ва эшиклар ясайдурган санъатқор усталардандур.

Муқимий ҳужрасининг (собик Мадрасаи Соҳибзода Ҳазрат)нинг дарбозасида Уста Искандар тужжор деган ўйма хат бордур.

Усмонхўжа бўлса, сандиқсозлик касби ила умр гузаронлик этмишдур. Тўла қоматли, узун соқолли, содда кийимли, ўрта ҳол, оқ юзли, шоирлик ярашиб тушган, фозил, хуштабиат киши бўлган ҳолда таъби нозик истиғноли киши эди. Мударрис Аҳмадхон домулла ила амакбачча бўлуб бу киши ҳаётининг сўнггида фалаж бўлуб, кўчага қарагон дераза олдида каравотда ётар эдилар.

Зорийни ака деб атар эдилар. Бу кўчадан кўлида узун асо тутган ҳолда ўрта кўчадан домуллага қарай ўтар экан. Домулла ҳайрон бўлуб ака деб чақириб қолса, қарамай, мен мана кўчанинг ўртасидан ўтаётирман деб озорини изҳор қилар экан. Арзимаган бир хато тўғрисида кўнгли қолар экан 1910 нчи йилда 278 с. 76 ёшинда вафот этмишдур. Қизларидан набиралари бордур. Бонсхон Қодиров ва Боситхонлар илмий кишилардур.

Тубандаги ашғор нашидаи таъбидандур. Мусиқийшунос, мақомларни билар эди.

*Текса ғамики, кимсага андин ҳаё қочар
Кўнгли чироғи ёнмасу дилдин зиё қочар
Аъмойи дилсиёҳни кўлидин асо қочар
Ҳар кимда сидқ йўқ ёнидин авлиё қочар
Муфлис элини хор кўруб ағниё қочар*

*Арз айлайин сиза эшитинг яхши дўстлар
Бўлди кабоб жабру ситам ўқига жигар
Ҳолум кўруб дегай ҳама расвои раҳгузар
Сўзида мағзи йўқ дебон қилмангиз ҳазар
Боқмас юзумга кўрса туриб ошно қочар*

*Найлай замона халқлари тўғри юрмаса
Доно юзини жону дили бирла кўрмаса
Парвонадек ўзини бориб шамъга урмаса
Яхши сухан аларни даҳонида турмаса
Бул ҳам масолки, итлик эшикдин гадо қочар.*

*Ёраб рафиқин эт ҳама мўмин имонини
Лол айлама уларда илоҳо забонини
Қилғил насиб ул куни жаннат маконини
Зорий фақир аламзадаи нотавонини
Сариғ юзини магар кўрса қаҳрабо қочар.*

* * *

Бир ғазалида ул бундай дейдур:

*Бу ерда Зорийи аҳқарни элга эътиборим йўқ
Мусофирдек юрармен бунда гарчи ўз диёримдур.*

* * *

Яна бир ғазалида:

*Аё Зорий, қаридинг яхшиларнинг доманин ушла
Тур анда қочмағил бошингга юз минг урсалар дам бўл*

* * *

279 с.

Зорийнинг Хилватийнинг ғазалига айтган мухам-
маси

*Муҳаббат шиддатининг изтироби жону тандиндур
Мани шайдолигим бир шаҳди лаб шаккар шикандандур
Ҳавойи ишқ ҳоло манда бир нозик бадандандур
Бу барпо нозанинни билмадим қайси чамандандур
Пари зоди Ирамдин ё сияҳчашии Хўтандиндур.*

Жаҳон оламни кездим дилрабои жусти жуиидин,
Муяссар бўлса бошим олмасам ул ёр куйидин
Ҳазорон моҳ жабинлар садқа бўлсун тори мўйидин
Кўнгулар гунчаси гул гул очилди ранги бўйидин
Бу гул билмам қаю гулшандину қайси чамандандур.

Бароҳманзодани бўйнидаги зиннодин билгил
Етушсанг ул санамга зулфи мушкин торидин билгил
Белу огзин ҳаёли бирла йўқу боридин билгил
Ушал маҳваш парининг партави рухсоридин билгил
Му маҳфил ичра равшанлиқ на шамъи нолағундандур.

Фалак даврида йўқдур бўйла зебо қомати мавзун
Анга ушшоқ элининг бўлғусидур дийдаси пурхун
Кўринг ўз шевасин кўрсатганига қодиринечун
Бирав расво, бирав шайдо, бирав мажнун, бирая маҳзун
Дема бир ўзга дилбардин ҳама эй ёр, сандинкўр.

Ниқоб очиб манга ул дилрабо табъимни чоғ этди
Қилиб бир нам нигоҳи қонли ашким чун булоғ этди
Қоро зулфини фикри лоладек бағримни доғ этди
Чун ул гулрух ёзиб сунбул сочини сайрибоғ этди
Тамоми ранг бўй андин на боғу на чамандиндур.

280 с.

Нечун ўтқарганим билмас эдим ҳажрини айёми
Тополмай они васлин излаюрмен субҳдин шомини
Гаҳи мен донаи холи хатин кўрган бўлуб роми
Дедим бул ҳалқаи гисуларингму ё бало доми
Деди, ушшоқлар кўнглини банд этган расандиндур

Эшитгил нолишим тунларда, жоно ҳасратингдандур
Юрак қон бўлмоғи ағёра қилган шафқатингдандур
Мажолим йўқлиғи васлингни излаб меҳнатингдандур
Йиғим дарди ғамингдандур, фиғоним фирқатингдандур
На фикри молу зардиндур на фарзанди ва зандиндур

*Бўлурму мен каби ҳаргиз жаҳонда юрмуши бежо
Ки чун бир чўғзи бе вайронаман бошимда минг савдо
Расолар, шеъри Зорийға кулуб айб айламанг асло
Сани деб Ҳилватий гоҳи қиморбоз ўлди, гоҳ расво
Гоҳи банги, гоҳи гулханнишин, гоҳи чафандиндур.*

Бу ҳол Зорийдандур:

*Рақиби рўсиёҳларни сўзига кирма, эй барно
Вале ҳар кимсаларни дўст деб сир айлама ифшо
Алар фосид ҳаёлу баъзиларни турмуши бежо
Билурсан Зорий янглиғ даҳр аро беор йўқ асло
Ўзунг доно эурсан бо фаросат нуқтадонимсан.*

281 с.

122(123). ЁРИЙ - Бу шоир Хўқанд шаҳаринда Сармозор даҳасинда Бузрук хўжа номли маҳаллада косиб оиласинда 1853 нчи йилда туғулмушдур. Отаси маҳсидўз косиб бўлуб, ўғлига хат-саводни ўзи ўргатмишдур. Навоий, Фузулий асарларини, “Мантиқ ут тайр” ила Бедил ўз вақтда усули қадим мактабларида стабил китоблар эди. 18 ёшлариндан бошлаб чала-чулпа шеърлар ёзишга кириша бошлайди.

Худоёр(ни) саройга қандайдир алоқаси бўлуб хоннинг кичик ўғли Ўрмонбек ила бирга ўйнаганининг сўзлаган. (Лекин Ўрда Хўжанд даҳасида бўлуб Бузрук-хўжа маҳалласига яқинлиги йўқдур).

Шоирнинг отаси кейинроқ бозорда оёқ кийим дўкони очмишдур. Шоирнинг номи Мулла Ёр Муҳаммад бўлуб, отасининг номи мулла Жаъфардур. 1875 нчи йилда ҳозирги Ўзбекистон районидаги Даҳана Қақир номли қишлоқдан бир қизга уйланиб шаҳардан кўчиб кетмиш-

дур. Шунда боғ, боғчалар тарбия этиб, деҳқончилик ила нашъу намо этмиш.

Кичик бир баъз девони вужудга келмиш. Шаҳардаги алоқаси шоирлардан муқимий, Фирқат, Насриддин ила бўлмишдур. Навоийга эргашувчи шоирдур.

Ҳаётининг сўнггида қулоғи кар бўлуб қолган эди. Очиқ дала ҳавосида баланд, баҳаво жойда яшаганидан заиф жуссали эмас эди. Буртуқ суякли, буғдой ранг, серсоқол, кўзлари қора, ўткурга ўхшаш киши эди.

Шеърлари равон, оҳангдор эди. девони босдирилмагандур¹. 1944 нчи йилда декабрда 90 ёшинда шул қишлоқда вафот этди. Ўғуллари бордур. Бу ғазал мавлоно Ёрийнинг нашидан табиъдандур: (1959 нчи йилда Ёрийнинг Махмурни “Ҳафалак” ғазалига айтган мухаммаси топилди).

282 с.

*Фақирлик давлатини дунёи мо фийҳога бермасман
Ки бўрё бистаримни ҳолини тиллога бермасман*

*Либоси жандама ёқут қадалмиш ҳамаи зарбафт
Анга фаҳрим чунондур, латтаи кимхоба бермасман*

*Бузуқ кўлбам, синиқ кўнглим, ҳазин хотир анисимдур
Шу бу мунисларимни ишрати Дорога бермасман.*

*Юрарман гўшаи ишқ ичра расвои қаландарваиш
Шу бул риндийлиғим ҳар оқилу донога бермасман*

*Тан оролар либоси чиркинимдин жирканур кўрса
Бунинг ҳар риштасини манг ҳарир дебога бермасман.*

*Қаноат чашмасини кажрасидур оби ҳайвондек
Ани ҳар рошҳосини бир азим дарёга бермасман*

*Муҳаббат аҳлидан бу Ёрийнинг ажратмағил асло
Аларнинг бир нафаслар суҳбатин дунёга бермасман.*

1. 1944 йилда шоир Ёрийнинг шеърлар тўплами Тошкентда босилиб чиқди. А.Қ.

* * *

Навоийнинг газалига Ёрийнинг мухаммаси

Ҳақиқи лаъл лабинг ҳуққаи Яман қилғил
Сочинг чигали чу зиннор боиси расан қилғил
Маризи ишқингга кел парвариши тан қилғил
Қаро кўзум, келу мардумлиқ эмди фан қилғил
Кўзум қаросида мардум каби ватан қилғил.

283 с.

Ғаминг қоронғуси токай бўлур манга маскан
Чун тан ўқини отарлар таним бўлуб равзан
Жамол партави бирлан кўнгилни эт равшан
Юзинг гўлига кўнгил равзасин этай гулшан
Қадинг ниҳолиға гулгун юзинг чаман қилғил.

Итинг қаторида ошиқларингни солмайла
Жафо ўқини отиб кўксига юрак доғла
Кўнгил жароҳатини қон оққанича тирноғла
Таковорингга бағир қонидан хино боғла
Итингга ғамзада жон риштасин расан қилғил.

Ғамингни даштида етса ўлар чоғим, эй чарх
Висолинг бўлса муяссар бўлур боғим, эй чарх
Ҳар онки, тошу ғамингни кўтармоғим, эй чарх
Фироғ тоғида топилса туфроғим, эй чарх
Замир этиб яна ул тошни куҳқан қилғил.

ИТараҳхум этгучи дилбар эсанг кўнгилларни
Қилиб бир шафқат у раҳмин эсанг кўнгилларни
Кулиб боқини била хуррам қи(л)санг кўнгулларни
Анинг висолига етсин десанг кўнгилларни
Сочингни бошдин аёқ чин била шикан қилғил.

*Ажални селига тобеъ эмас монеъ
Қазо шабадаси етса замон эмас монеъ*

284 с.

*Ўлум етар анга аъло макон эмас монеъ
Ҳазон фаслига эй боғбон эмас монеъ
Бу боғ тоғиға гар игнадан тикан қилғил.*

*Юкинг кўтарса бурунги мадор манда қани
Бағир куйиб жигар ўртанди, букулди тани
Азоб бўлса чекай термулуб кўрарда сани
Юзида терни кўруб ўлсам, эй рафиқ, мани
Гулоб била юбуб гул баргидин кафан қилғил.*

*Денгизи ишқнинг мавҷи сари юрсанг
Кўнгил ватанларини сели ашк ила бузсанг
Саводи ёрдин, эй Ёрий, кўз юмсанг
Навоий анжумани шавқ жон аро тузсанг
Анинг бошоғлиқ ўқин шамъи анжуман қилғил.*

123(124). РОЖИЙ II - Бу киши Марғилон шаҳаридан бўлуб, шунда ўқуб илм-маърифат ҳосил қилмиш шоирдур. Номи Мулла Хўжажон хўжа бўлуб, Низомиддин хўжа ўғлидур. Узоқ вақтлар Марғилон шаҳарига қози бўлуб турганидан Мулла Хўжажон қози деб маъруфдур. Кексайғач, бу вазифани ўғуллари бўлмиш Мулла Абдулазизга топширган. Бу топширишда бир тарих дейилмишдур:

Ба жойи падар қози Абдулазиз

демиш. Шул гаф тарих бўлуб тушмушдур. Тожик тили ила “Бажойи падар қози Абдулазиз” деган гаф абжад ҳисоби ила кўрулганда, ҳижрий ила санаи 1223 нчи йил бўлуб, мелодий ила 1904 нчи йилга тўғри ке-

лалур. Демак шул йилда қозилиқдан тушган. Вафоти эса 1918 йилдадур. Демак Муқимий билан замондош шоирлар жумласидандур. Айрим девонига кўзимиз тушмади, эсада, форсий ва туркий ашъори абдаъи ила танилган кишидур.

Тубандаги шеър нашидаъи таъбидандур:

285 с.

*Айтинг сўзимни фарзоналарға
Таън этмасунлар девоналарға*

*Дунё матоъин ҳар сифла олсун
Манзур эмасдур мардоналарға*

*Ошди хуморим майхона пири
Муҳтож ўлубман паймоналарға*

*Шоҳларни қасри вайрона бўлғай
Қилманг таманно қошоналарға*

*Дилларда доғинг зебу эмасму
Гўё нуқотлар домоналарға*

*Дунё сўзиға солма қулоғин
Ғафлат етурган афсоналарға*

*Ишқинг ўтида куйсун, кул ўлсун
Шамъингни кўрсам фарвоналарға*

*Кўп беҳабарсен май нашъасидин
Маън этма зоҳид мастоналарға*

*Ашқим қаноат аҳлига яъни
Айши жаҳондур шоҳоналарға*

*Вайрон кўнгуллар ҳақ мазҳаридур
Ганж ўлди пинҳон вайроналарға*

Тухми риёдур илгида тасбеҳ
Фан этмай Рожий бу донларға

* * *

Баҳри фано ҳаёти тухмат нишон эмасму
Бир дам билан ҳаётинг кўздин ниҳон эмасму

Кўрдинг шарар намудин бир лаҳзада адамдур
Фурсат ҳлётимизга андак замон эмасму

Унвони ғам ёзарда сийнамни саҳфасиға
Оҳиста чек рақамни дил нотовон эмасму

Дункинг азиз этибдур давронни инқилоби
Вазъи замонани кўр ер осмон эмасму

Амният истар эрсанг тарк айла хонумонинг
Вайроналар харими доруломон эмасму

Дашти фано тариқин азм айлаган кишига
Дунёни бу матоъи бори гарон эмасму

286 с.

Субҳи тараб дамиға шоми қами қариндур
Гоҳ хузну гоҳ масаррат вазъи жаҳон эмасму

Эй жисмини ёшурган суртиб лабига туфроқ
Сандуқи сийнасиға бу хокдон эмасму

Эй гулшан андалиби ҳасрат билан наво қил
Бу навбахор ақиқи фссли хазон эмасму

Дунё тағавутини занбурлик асал бил
Нуши лазиздур аммо ниши ёмон эмасму

*Рожий хусули матлаб ҳақ даргоҳидин ўлгай
Ҳар ҳастанинг паноҳи бу осмон эмасму.*

* * *

(284 с. га қўшимча)

*Рожий Марғилонийнинг биографиясига қўшимча:
фозили муҳтарам домулла Муфаззал маҳдумдан*

Марғилон шаҳарини ал ҳолда Буденний номли кўчаси эски номи Араб гузари номли маҳаллалик Хўжа-жон хўжа Низомиддин хўжа ўғли. Оталари шувоқчи қосиб камбағалликда йиқилиб иш даврида аёғидан ажраб 50 ёшларида вафот этиб кетганлар экан.

Рожий ёшлигида етим қолиб кўп моддий қийинликда қариндошларининг ҳимояларида Кўқонда. Андижонда ва Бухорода ўқуб таҳсили илм этмиш. То 34 ёшгача бошларидан чекайжак машаққатларга эга келган. Қиёфалари: бетлари чўзуқ; кулуб турган (яъни кулар юзли) аҳволда, завқ-шавқли ҳикояларига бой, ҳар турли латифагўй, ашъори ҳажвга латофатли бир нодир ул вужуд фозил зот эди. Соҳиб басорат ва дониш хирад илмий даража жиҳатидан масхулан шариат тариқат ва ҳар бобда жавобга ҳозир эдилар. Нужум, кавокиб, қасида ва бошқа фан фунун, тиббий ва ҳоказоларда махташ ҳожати йўқдур. Инқилоб даврида “Шўрои ислом” вақтида касал бўлуб 1918 нчи йилнинг 9 нчи апрель панжшанба куни ўз ватанларида 80 ё 81 ёшларида вафот эдилар. Жанозага Марғилон тўлди. 40 йил қози бўлуб турдилар. Ҳавою ҳавасга, кибру сазо, мулку ашё этмай нописандликда ўтдилар. Домулла ҳазин жанозаларига имом бўлдилар.

13/VIII-58

Муфаззал шоҳ Шоҳ Умаров Марғилон.

124 (125). МИРИЙ - Бу шоир Самарқанд вилояти Миён Кал номли жойдан бўлуб (Зарафшон дарёсининг икки тармоқга бўлунуб оқиб яна бир-бирига қўшулгонда ҳосил бўлган узун катта орол воқеъ бўлурки, бунга Миён кал дейилур). Катта Қўрғон шаҳарида нашъу намо этмиш зўр олим мунаввар ул фикри ула молардандур. Кўп вақтлар қози бўлуб турмушдур. Бир вақт бу тўғрисида “Оина” журналида узун мақола ила ўз замонидан шикоят этиб ёзган ашъоридан намуналар кўрсатилмиш ҳатто расми ҳам кўюлмуш эди. Номи мулла Очилдидур. Мавлоно Мирий бир ғазалида ўзини бундай кўрсатадур:

*Зи Хўқанду Хўжанд огоҳ найам лек ийн қадрдонам
Самарқанди назокат шохи асмор и Миёнкалам.*

*Мани Мирий ҳаво парвард мулки Катта Қўрғонам
Оби ҳавоси парвариш этган Катта Қўрғон мулкидон
дурман,*

дейдур.

Тубандаги ашъорлар мавлоно Мирийнинг нашидан таъбидандур.

Амирийнинг ғазалига айтган бир мухаммасидур

*Чиқди чодуким сармаст ёшда фусунгарлар
Мен нисор этай жонлар эл агар сочар зарлар
Қилғали жамолинг шарҳ арзимас бу дафтарлар
Лабларинг такалумда тўкди анча гавҳарлар
Термагинда ожиздур барча нуқта парварлар*

*Лоламу юзинг шарҳи қоматинг агар савсан
Лола лол рухсоринг зордур бадар савсан
Хизматинг тилаб харкун шабнамнинг сочар савсан
Тил чиқарди васфингга гулшан ичра ҳар савсан
Хусн аро мусалламдур сенга барча дилбарлар.*

*Ояти жамолинга қош ҳилолидур мадҳинг
Эй қуёш, кўз оч, эй сарв даъво қилма бил ҳаддинг
Сарв ила санубарни қилма куйидин раддинг
Даҳр гушани ичра тоқдур юзинг қаддинг
Сенга марҳабо дерлар сарв қад суманбарлар.*

288 с.

*Лабларингни ҳайвони шарбати равон янглиғ
Тишларингни ғалтони гавҳари умон янглиғ
Юзларингни тобони меҳри осмон янглиғ
Кўзларингни мужғони тир эрур синон янглиғ
Турктози майдон эт сендадур бу ханжарлар*

*Чин қошинг уза кўрдим чин сўзим будур хошо
Мулки Чин ва Мочиндин топди хушим истино
Зулфи анбарин буйинг ақлим айлади яғмо
Бошим узра ҳар соат солди юз туман савдо
Олди ақлу хушимни кокили муанбарлар*

*Эй санам, санамларни ишқинг этди шайдойи
Коклинг саводидин кўнглим ўлди савдойи
Гулшан ичра сайр этдинг кўр ажаб тамошойи
Боғаро қадам қўйсанг эй риёзий рағнойи
Қоматинггадур шайдо ҳар тараф санубарлар.*

*Нақши меҳри номимдур нолаи саҳаргоҳи
Мулки дўсти Мирийман дарди доғ жангоҳи
Ғам сипоҳи ёнимда чатри ҳирғаҳим оҳи
Мулки дил Амирийман, ишқ шаҳрининг шоҳи
Ҳар бири фалотундур дарғаҳимда чокарлар.*

Мавлоно Мирийнинг шайхларга қарши ёзган ашъ-
ориди қисқартиб олинди:

*Урди кўнгилга нафси бадимнинг ёмонлиги
Қабзи табиати айлади эл бадгумонлиги*

*Бундин батар яна бу алам ичра зормен
Билмай ўзин авомға қилган ёмонлиги*

*Илму ҳунарға қолмади қадру қиймат ҳам
Ғарбаччалари куйдурур асрордонлиги.*

*Қоним қурутди сўнгақларим ушатди, оҳ
Ул шайхларка силсиласи бенишонлиги*

*Кўп бетохорат элни йиғиб юртни куйдириб
Бидъат тузуб жанобни шайхи замонлиги*

*Фаҳм айламай фаройизу вожиб маротибин
Масҷид ичинда шўр солиб нақлхонлиги*

*Ўлса бирев дуои пирим деб бу шумлар
Ғар туғса дер жаноб пирим меҳрибонлиги*

*Қайси ишини суннати аҳмадға тўғри келмаюр
Ул иш ривожига ғазалу байтхонлиги*

*Танбуру даф билан берибон суҳбатиға ранг
Ул нағма бирла қилур рақс ила оҳу фиғонлиги*

*Истаб мурид жаҳр солур кую-кўчада
Эл молини таларда ани шодмонлиги*

*Кўрган кишини судраб олиб қутларик олиб
Назру ниёз сўрарға бу юзи қарони нотовонлиги*

*Кўйу кўзини гўштига бир нечалар ориб
Ортидин эргашиб юрур яна ман-ман нидолиги*

*Мирий, бу барча беҳуда афсонани унут
Гўё будур аломати охир замонлиғи.*

125(126). МУНТАЗИР - Бу шоир Хўқандли бўлуб номи Қори Юсуфдур. Андижонда Насриддиннинг саройида хизмат этмиш ва ул Хўқандга қайтганда 1875 нчи йилда бирга Хўқандга келмишдур.

Шоир муҳий ўз хотира дафтарчасида Хўқандли деб кўрсатадур. Кичик бир вафот тарихи ёзадур. Шоир Андижонда ҳижрий ила 1316 (1898-99) нчи йилда вафот этганини кўрсатадур.

Шоир ниҳоят фақир киши бўлуб, ниҳоят шилқим, таммағир экани кўринадур. Насриддинбекка ўз ҳолидин шикоят этиб бир баёнот тариқасида маддоҳликни шул даражада кўрсатадурки, бунчалик кўтариб ўзини тубан ташлашига ҳайрон қолишга тўғри келадур. Шул дафтарчада 19 бандли бир ҳажвий шеъри бордур. От ҳажв этадур. Арзасидан қисқартиб олдим.

*Шукри лиллаҳ давлатингдин кетди фақру зиллатим
Бўлди роҳатға мубаддал жумла ранжу меҳнатим
Шафқатингдан кеча кундуз шодлиғдур улфатим
Бўлса гар ҳақдин ҳаётимға неча йил муҳлатим
Хизматингда эгон нисор этмак кўнгишда ниятим*

*Давр жавридин мани дилхастаи ошифта ҳол
Муддати овора бўлмишдим асиру поймол
Ранжу гам қилмиш эди чеҳрамни зарду ашки ол
Шукрким, аҳволима раҳм айлаб эй меҳри ҳавол
Лутф ила қилдинг карам лойиқ билиб тарбиятим.*

Бу мухаммаснинг икки бандини қолдириб ўтушни лозим кўрдик. Мадрохликдур.

291 с.

126(127). ТОИБ II - Бу шоир асли Ўзганд шаҳаридан бўлса ҳам Хўқандда нашъу намо этмишдур. Шунда ўқуб илм таҳсил этмиш. Бошда мударрис ва имом бўлуб, қирғизлардан Мулла Алимқули амир лашкар бўлуб Саййид Султонга регент бўлуб турганда бу кишига шиғовуллик мансабининг бермишдур. Номи Мулла Юнусхон бўлганидан Юнусхон шиғовул деб шуҳратланмиш ва маъруф бўлмишдур.

Хўқанд шаҳарининг Катагон даҳасида ҳовли жойи бордур. (15 нчи участкада). 1866 нчи йилда Тошкентда бўлган урушда Алимқул вафот этгач, бу киши Қашқарга кетмишдур. Унда Ёрканд шаҳарига қози бўлиб тургандур. Сўнгра Хўқандга келмиш. 1897 нчи йилда ўз даҳаси бўлмиш Қатагонга қози бўлиб тургандур. (Ҳижрий ила 1310 нчи йилд). Фанихон номли бир шайх Ҳаждан қайтганда айтган тарихида машҳур шоир Акмалнинг Бухорода бўлмиш вафотига деган тарихи ва бир наътнинг кўрмиш эдим.

Баъзиларнинг айтувича ҳаётининг охирида оёғи шол бўлиб қолмиш. Қачон вафот этгани маълум бўлмади эса Хўқанд шаҳарида марҳумдур.

Мукамал бир девони Тошкент шаҳарида Қўлёмлар институида 1 мавжуддур. Ғоят фозил, хушсухбат, кўркам киши эккани сўзланадур.

1. Ўзб. ФА Беруний номли Шарқшунослик институтида А. Қ.

303(128). КАМИНА - Бу шоир Хўқанд шаҳаридан бўлуб, собиқ Марғилон даҳасида Шаҳрисабз номли маҳаллада ҳозирги Қиялисой кўчасида косиб оиласинда дунёга келиб маҳалла масжиди олдидаги мактабда хат-саводли бўлмиш. Қироати қуръон, ал тавжид ўрганиб қори унвонига эга бўлиб, охирда шул маҳалла масжидида муаззин ва мактабдор бўлуб, усули қадим ила илмий хизматда бўлмишдур. 1918 йилда Шўро мактаби муаллимлари сафида бўлмиш. Кўп ўтмай 1922 нчи йилда 54 ёшинда вафот этмишдур. Номи Фафуржон қори мулла Аъзамжон ҳожи ўғлидур. Маҳаллада бўлмиш оқсоқолига айтган ҳажвидандур:

*Эй оқсоқоллар калтаси нафси калон ғор оқсоқол
Оламдаги бор оқсоқол сендин этар ор, оқсоқол.*

*Мингбошилар қўл остида сендек болохўр йўқтурур
Жанжалу иғво қўзғамоқ доим санга кор оқсоқол*

*Доим текин пул ахтариб икки кўзи атрофида
Айтурмукин деб бир киши ош мунда тайёр оқсоқол.*

*Бўри қулоғи овда дек икки қулоқ халқ оғзида
Айтурму деб мунда келинг бир маслаҳат бор оқсоқол*

*Бир кун текин топилмаса ўлгунча ул кун оч қолур
Бир пул чиқармас ёнидан мумсиклиги бор оқсоқол.*

*Ёлғонни чиндек сўзлагай, чинни худо урган этиб
Бир заррача таъсири йўқ бехуда гуфтор оқсоқол*

*Ҳокимға таъзим айлагай ногоҳ йўлуқса тўнқайиб
Ерга бошин еткурмаса таъзими бекор оқсоқол*

*Менга Гарандушдин хабар келди бугун жандарм ўтар
Сув сеп дебон аҳли гузар бошида бақрор оқсоқол.*

*Мингбоши ўтса кўчадин минг йўл бошидин айланар
Бечора қашшоқ камбағил аҳлига озор оқсоқол.*

*Топса харомдин тангани тўплаб тугар минг жойидин
Емоқға оғзи оғригай чиқса кўти тор оқсоқол.*

*Овқати Қосим баччаю аҳли гузар бўйнигадур
Унда кирар бундин чиқар овқат учун зор оқсоқол.*

*Зоҳирда розидур анга аҳли маҳалли ҳам гузар
Лекин бариси кўнглида ўлгунча безор оқсоқол.*

*Аҳволи зишти кўп анинг аймоқ била бўлмас адо
Андин камина қилмади мингдин бир изҳор оқсоқол.*

293 с.

127(129). НОҚИС - Бу шоир Катта Кўрғон ша-
ҳаридан бўлуб, Бухорода таҳсил этмиш олимлардандур.
Бошда мударрис бўлуб экан, сўнгра дорулқазо муфти-
си бўлуб хизмат этмишдур. Фоят фозил ва аҳлоқи ҳамид-
да соҳиби, мунаавар ул фикр уламолар жумласидандур.
Номи Домулла Абдулқодир бўлуб 1927 нчи йилда 67
ёшинда Катта Кўрғонда вафот этмишдур.

Тубандаги ашъори обдорлар Мавлоно Ноқис Кат-
та Кўрғонийнинг нашидан таъбидандур:

*Ишқингда зор бўлдимү ғамгин димоғман
Бемори фирқатингману зоҳирда соғман
Ақлу хушим санинг билан ўздин йироғман
Кўрсат юзингни толиби нурли чироғман
Ҳажрингда дарду ғам билан ҳасратда доғман.*

*Ўлдим жамолинг шавқида дардинг оломадим
Бошингдин, эй санам, нега мен ўргулолмадим
Бир лаҳза ишрат уйида мажлис қуролмадим
Лаъли лабингни қандини бир дам сўролмадим
Ҳажрингда дарду ғам билан ҳасратда доғман.*

*Золим фалак фироқингга солди мени нетай
Қандай ғамингни сийнада элдин ниҳон тутай
Сабру қарорим қолмади, эй жон, нечук этай
Мажнунни бенаво каби ё бош олиб кетай
Ҳажрингда дарду ғам билан ҳасратда доғман.*

*Кўрдум юзингни қолмади бир зарра тоқатим
Тун кечаларода йўқ мани бир дам фароғати
Заҳр ўлди шаққар оғзима кетди ҳаловотим
Билмас киши ғаминг била чеккан надоматим
Ҳажрингда дарду ғам билан ҳасратда доғман.*

*Сен-сан париваш аҳлининг шўҳи замонаси
Мен-ман сани ғаминг била олам фасонаси
Кўнгил қушини боиси чангу таронаси
Зулфингни домию яна ҳолингни донаси
Ҳажрингда дарду ғам билан ҳасратда доғман.*

294 с.

*Раҳм айла ҳоли зорима ороми жоним ўл
Еткур висол боғига жони жаҳоним ўл
Боғи баҳорим бўлғилу ҳам бўстоним ўл
Жоним фидо қудуминга кел нуқтадоним ўл
Ҳажрингда дарду ғам билан ҳасратда доғман*

*Ўлсам эди висолингга парвонадек куюб
Жон берсам эрди бошими остонинга қўюб
Махмурликда бодаи васлинг билан тўюб
Ноқислигимда кўксуми тийри мижданг ўюб
Ҳажрингда дарду ғам билан ҳасратда доғман.*

128 (130). АЛМАЙИ - Бу шоир Муқимий даври шоирларидан бири. Тошканд шаҳарида 1852 нчи йилда туғилмишдур. мазмундор ашъори обдори ила танилмиш сиймодур. Муқимий ила мусоҳиб бўлмишдур. Таассубки, ўрта ёш Муқимийдан олдин 1891 нчи йилда вафот этмишдур. Ўзбек адабиёти хазинасига дурдоналарини қолдирмишдур. Бу бир неча ашъор Мавлоно Алмаийнинг нашидан таъбидандур. (Мулла Мир Фаттоҳ Алмаий деган бир ёзмада кўрулди).

*Эй хаёли жоним ичра танда жон янглиғ ҳаёт
Келки, сенсиз талх бўлди комима тотлиғ ҳаёт*

*Рангларимда қонлар ўрнига равондур фикратинг
Пайкаримда оташи ишқинг эрур иссиғ ҳаёт*

*Ҳажрида тунларни ўткардим тирикдурмен ҳануз
Эй ажабким мунча ҳам бўлмиш манга қаттиғ ҳаёт*

*Ашқдек туфроғим узра руҳдек ургил нафас
Бўлмағай нуқсон менингдек толиба борлиғ ҳаёт.*

*Айбжў душманларим комиға қилгунча асир
Манга, эй тақдир, мақсудим будурким тиғ ҳаёт*

*Умр агар хуш ўтса умри Нуҳ ҳам камдур вале
Кўп узундур кўз очиб юмгунча кулфатлиғ ҳаёт*

*Алмаийға баски, яхши дамбадам қон ютдурур
Марғдур ширин қатида хаҳрдин аччиғ ҳаёт.*

Бу мухаммас ҳам мавлоно Алмаийдандур

*Эй мусаффо сийнаси руҳиравонимсен мени
Шаҳриёримсен, бегимсен яхши хонимсен мени
Кечаси шамъим, чироғим, моҳнишонимсен мени
Кундузи бўлганда хуршиди жаҳонимсен мени
Қиссани кутаҳ қилай оромижонимсен мени.*

То вужудим бўлди кулфатлиғ жаҳонға ошно
Ҳам димоғим ичра осори шуури топди жо
Бўлмади ғам панжасидим бир нафас жоним жудо
Эй юзи гул, ёсуман пайкар, кўзи қоши қаро
Лутф қил гар ўлдурурсан меҳрибонимсен мени.

Бул ҳаваслиқ ишқа машраб элга баским хўб эмас
Сарвнинг рабно қади мутлақ санга марғуб эмас
Гулистон рангин тамошоси манга матлуб эмас
Сарв қадлиқ нозанин гулбарги худ маҳбуб эмас
Сарви қаддим гул, саминим, гулистонимсен мени.

Эй тили ширин, сўзи оби ҳаёт ва тиш гуҳар
Қомати тўби, юзи жаннат, лаби кавсар асар
Ҳақ таоло раҳматидин халқ бўлмишсан магар
Барчаға маҳбубсен, лекин биза солғил назар
Такагоҳимсен, инонимсен, паноҳимсен мени.

Ушбу ғам занжириға кўп муддат ўлди пойбанд
Майл қилмас эрди манга ҳаргиз ул сарви баланд
Шукрким, бу туң висолидин қилибдур баҳраманд
Уртамизда ғайри қилча бўлса ҳам эрмас писанд
Алмай сендин бўлак ким қадрдонимсен мени.

Агар ориф эурсен дўсту ғайридин этак силкит
Жаҳонни бору йўқидин қўлинг юв, кўзни юм, тур, кет.

Демишлар нуқтадонлар, оч қорнингку қулоғинг тинч
Бухорода агар хушвақт эрмассан Бадахшон кет,

деб бошлаган ғазални (9 байтли) тубандаги байт
билан

Бу сўзларни деди ул Алмайға Мир Фаттоҳий
Тила суви бирла кўрган замонда зар қаламда бит.

Маълум бўлишича Алмаийнинг номи Мулла Мир Фаттоҳ бўлиб чиқадур.

296 с.

129(131). НОДИМ - Бу киши Намангон шаҳаридан бўлуб, Муқимий билан замондош ва дўсти эди. Номи Эшонжондур. Олим, фозил, мўтабар шоирлардан ҳисобланадур. “Тухфат ул обидийн” номли баёзда бу кишининг кўп шеърининг учратиш мумкиндир. Мутойибага мароқи зиёда, шўх таъби киши экани баъзи мушоираларидан кўринадур. Неча вақт Хўқандга келиб Муқимийга меҳмон бўлмиш. Ҳар икки шоир сайру саждат ила Бешариқ қасабасига бормишлар. Жанжал қишлоқда бўлмиш қози буларни ўз жойига таклиф этмиш. Қозининг хизматида бўлмиш Мулла Сотиболди номли бир малоҳат соҳиби ўспирин йигит меҳмонларга хизмат этиб турур экан, бу шойиста одобли ходимга лутф ила номидин олиб ҳар икки шоир мушоира бошлаганлар. Нодим бошлаган бу мушоира яна Нодимники ила тугатиладур.

Нодим урадур кўксига қуръон сотиб Сотиболди

дуб тугатадур.

Муқимийнинг вафотига деган марсияси ва тарихи бордур. Айрим девонига кўзимиз тушмади эсада, кучлигина шоир экани маълумдур. Қачон ва неча ёшда вафот этгани бизга очиқ маълум бўлмаса ҳам, 1930 нчи йилда ҳаёт экани маълумдур.

Шоирнинг маҳорати адабийаси тубандаги шеърдан намоён бўладур:

Амирийнинг ғазалига айтган мухаммаси будур:

Фикр этма худус ила қадамни
Бил муғтанам бахш бу дамни
Сан ҳур мисолисан Ажамни
Қошинга етурмагил қаламни
Бу хат била бузмагил рақамни.

297 с.

Эй дилбари нозанини рағно
Рухсори қуёғи, лаби масиҳо
На золи фалак на динпаймо
Бутхоналар ичра ҳеч тарсо
Бир кўрмади сан каби санамни.

Мажруҳларинга марҳам айла
Ўлтурма бу тарз, беғам айла
Озор тариқасин кам айла
Ошиқларинга тараҳхум айла
Кўп айлама жавр ила ситамни

Жон дарди балойи ишқа маскан
Маҳзун дилу сийна, чок домон
Бу ғуссау жонғудоз равшан
Сен ёрдин ўзга кимга дерман
Кўнглумдаги дард ила аламни

Бир гўшада бўлса гулистони
Маъшуқи анис меҳрибони
Ичса ани илкидин ниҳони
Бир коса шароби арғувони
Помол қилур ҳужуми ғамни

Тан ишқинг ўтида ахгар ўлса
Куйинг сани манга бистар ўлса
Кухи ил басарим бас ул гар ўлса
Шақини қадамнинг муяссар ўлса
Найлай бу жаҳонда жому жамни

*Дарди ғами ҳажринг ила сўлдим
Бир лаҳза на ўйнадим на кулдим
Оҳир санга етмай, оҳ, ўлдим
Йўлингда ғубори роҳ бўлдим
Бошимга етурмадинг қадамни.*

*Жон волаи ошиқи қадиминг
Тан зору зиҳи фироқ бийминг
Бўлмай сани ман даме надиминг
Кўнглим қуши тойири ҳариминг
Сайд этма кабутари ҳаримни.*

*Ҳусн аҳлини божгиридурсан
Ул ҳайлни беназиридурсен
Нодимни хато пазиридурсен
Иқлими вафо амиридурсен
Эй, шоҳ бу гадога қил караминг.*

* * *

Нодимнинг етти бандли соқиномаси ҳам бордур.

*Кел эй соқие тут майи ғамзудо
Паёнай манга то ба рўзи жазо*

деб бошлаб охири:

*Гуноҳкор Нодим уруб бошини
Келибдур йиғиб даҳрнинг кулфатин*

деб тугатадур.

130 (132). ТАЖАЛЛИЙ - Бу киши Шарқий Туркистоннинг Ёрканд шаҳарида Ҳожи ариқ номли

қаряда туғилмиш. Ёркандда ўқиб ўсмуш ва шунда нашгъу намо этмишдур. Иши бу мударрисликда бўлмишдур. Номи Набираи Хусайнхон бўлуб отаси Дехлидан Шарқий Туркистонга Кошғар хони бўлмиш Яъқуббекнинг замони салтанати вақтида келмиш ҳазратлардан эди. Отасидан сўнгра ўзи мулкига хожа ва ворис бўлиб турган тасаввуф руҳида бўлса ҳам, бадиий кучга эга ашгъори обдори Фарғона водийси фозиллари орасида завқ ила ўқулар эди. Хўқанд ҳазратларига муносиб ва алоқалари бўлуб Эшонхон ҳазратга инган мартабаси бордур. Шоир Муқимий ва Фирқатнинг Тажаллийнинг ғазалларига айтган туркий ва тожикий мухаммас ва мушоиралари ҳам бордур.

Адои ҳаж этиш учун Ҳижозга Кашмир орқали борганда Фирқат ила кўришмиш. Мусоҳаба этиб Фирқатни Ёркандга Бомбай, Дехли ва Кашмир орқали олиб ўтуб кетмишдур. Фирқат Ёркандда тургандан сўнгра Тажаллийнинг Хўқанддаги фозиллар ва шоирлар ила хат воситаси ила алоқаси зиёдалашадур. Муҳийга ёзган рубойиси 299 с. машхурдур. Муҳийнинг жавоби ҳам бордур.

Хўқанд фозилларидан Мавлавий Йўлдошнинг Тажаллийга Хўқандга таклиф этиб ёзган рубойисига тажаллийнинг тубандаги мазмунда айталган бир рубойиси бордур. Ул ундай катта гавжум шаҳарларга мен ўзим сиғганим билан, мани ҳар кунги оху-воҳ, нола фиғонларим сиғмайду. Бизнинг сингари мажнунворларга хўтан саҳросигина имкон берадур, дейди. Фирқат вафот этганда ул шоир Тажаллий ҳаёт эди. Тахминан 1918 нчи йилда вафот этганлиги сўзланадур.

Тубандаги ашгъор Мавлоно тажаллий соҳибнинг нашидан таъьидандур:

*Раҳм қил жонимга жоним заҳм учун бул марҳамим
Ким кўзумдин ёш қўруб қолди юрак ҳам бир тамим*

*Топсам эрди сўнг майидин шарбати йўҳйил изом
Лаъли жонбахшинг эмаским, айна бўлғай ҳамдамим*

*Май каби сўзи дили ашким қилур сармаст мени
Утда куйсин, сувда оқсун барча олам йўқ ғамим.*

*Талъати соқий сўзунг май бирла давлат бас манга
Ул эрур Миръоти Искандар, будур жоми жамим.*

*Мўрман, аммо Сулаймон нашъаси бошима бор
Ким юрак доғи нигон зикрингдур исми аъзамим*

*Оразинг ёдида ёш тўксам мукаддир бўлмаким,
Тонг эмас ҳуснинг гулига тушса дармон шабнамим*

*Тоз қувлаб, зулф боғлаб ўлтурур кофир кўзинг
Буздилар оламни дод эй подшоҳи оламим*

300 с.

*Етти дўзахни аён кўтсата ишқинг кўнглима
Кўрқмас ул ҳафт жувозидин бўлмайдкр самим*

*Ишқ атрофида дил сиррига тил воқиф эмас
Хома мизмори нечук бўлғай Тажаллий маҳрамим*

* * *

Яна бир ғазал Мавлоно Тажаллийдан

*Кўнглим қадидин офату сочдин шикан истар
мансур бўлубдурмуки дору расан истар*

*Кўнглим этар ул ҳалқаи гисуни тасаввур
Девона жунун даштида байтул ҳазан истар.*

*Бағрини босиб тошга ютар қонини мандек
Ҳарким санами сангдили гулбадан истар*

*Истар ҳарамни ишқни мажнун кими, маҳди
Бу ақл ила гумроҳ ўланлар қачан истар*

*Нүшин лабиға жону длим майл қилурлар
Ширинни бали Хисрав ила Кухқан истар*

*Бу телба кўнғил тавба била боғласа паймон
Кўргач сани паймонаи паймон шикан истар*

*Кўнғлим яна мастона ўқур сураи Юсуф
Яъни сени, эй соқий, гули пираҳан истар.*

*Зебо санаму бодаи гул рангсиз ўлмас
Ҳар кимсаким лутфу карам зулматан истар*

*Мастона наво бирла қўяй Каъба сари юз
Ким йўлда мани мугбачаи роҳзан истар*

*Маҳе ўлди миёнингда ҳаёлим бу сабабдин
Диққат қилибон қил каби нозик сухан истар.*

*Сўрдингки, на истар сари куйинда Тажаллий
Миннат кўзиға эй гули раъно тикан истар.*

Яна бир ғазал

*Тиғи ҳалола ўхшар эй дил санго муборак
Ийди шаҳодатингни қилсун худо муборак*

*Сен шайх зуҳдшева мен ринди ишқ пеша
Кавсар санга мусаллам саҳбо манга муборак*

*Майхона аҳли булким, мутлақ саодат анда
Ким зуҳд мухтамилдур ё шармҳо муборак*

301 с.

*Гулгина қўймиш ўлма сен қона ботдинг эй кўз
Мужгонинг илги узра ранги фазо муборак*

Олдиға чиқди ул моҳ бўлди рақиб жоҳил
Гўё хасуфдур бу юзи қаро нобурак

Бу ранг бирла чиқсанг оламға ўт ёқарсен
Эй, шўх, сарв қомат гулгун кабо муборак

Сен шух, маст қотил, мен ошиқи ризожўй
Сендин жафо муносиб мендин вафо муборак

Ушшоқа зулфи чашминг бўлса балоу фитна
Бул фитна ҳам хумоюн ҳам ул бало муборак

Бу расми номуборак таълими кимдин олдинг?
Мендин юзун яширдинг эй гул, ҳаё муборак

Сармояи хирадға зулфинг жунунин олдим
Ёрабки бўлмасун бу савдои номуборак

Сочинга хуш осилмиш кўнглим балони истар
Домонида синибти дасти гадо муборак.

Юз қўйди хонақодин майхонаға Тажаллий
Жому шароб бирлан тарки риё муборак.

* * *

Бу ғазал ҳам мавлоно Тажаллийдандур:

Сансиз ўлсам боғ аро ул боғ меҳнат тоғидур
Сан билан тоғ ичра юрсам тоғ жаннат боғидур.

Эй ниҳоли ҳусн лутфинг соясин бошилға сол
Ким юзум ишқинг самумидин хазон яроғидур

Юз туман армон заминиким, манинг кўнглим зрур
Дард анга соҳиб тасарруф, ғам анинг ўртоғидур.

*Ғар жаҳони ишқ ичра бўлса субҳ ёки офтоб
Ул манинг чоки гирибоним, бу кўнглим доғидур.*

*Давлати хусну шароби ноз ила хушвақт сен
Илтифот эт бу гадоға ким саҳоват чоғидур*

*Ишқи хуснинг базмида бир шамъ ёқмишдурким ул
Риштаи жоним билан бу икки кўзлар ёғидур.*

*Ишқ афсунсоз бир айёр лўбатбоз эрур
Ким маломат сўл қўли расволиғ они соғидур.*

*Ғамза бирла боғлади эл уйқусин соҳир кўзинг
Беҳуд этган ҳам мани ушбу анинг урбоғидур*

*Сансиз очилмиш тажаллий хотиридин уқдалар
Ким ҳилоли ийд анинг захмини ғам тирноғидур.*

302 с.

131(132). САДОИЙ - Бу киши Фарғона шоирларидан бўлуб Чимёшлидур. Машҳур Хувайдоий Чимёнийнинг авлодидан бўлуб, номи мулла Мир Ҳасан маҳдумдур. 1914 нчи йилда бир кичик девони Тошканд шаҳрида литографияда босдирилмишдур. Эллик ёшда экани девони(нинг) икки ерида кўрсатилмиш. Ва қариб қолгани тўғрисида надомат, афсус этгани ёзиладур. Неча ёшда ва қачон вафот этгани кўрсатилмамишдур. Тасавуф руҳида ғиғонли ашғори бордур.

*Мир Ҳасан отим Садой деб манга бўлди лақаб
Мавни йўқ ё маслаҳат монанди нақди бўр*

дейдур. Бир ерда ул:

*Минг икки юз йигирма бирда бўлди адо бу сўзим
Ҳижрон этганлариға ул расули Мустафо дейдур*

Ҳижрий 1221 нчи йилда ҳаёт экани кўринадур (мелодий 1806-07). Чимён қасабасида нашъу намо этган кўринадур. Тубандаги ашъорлар Садоийнинг нашидан таъбидандур.

*Оҳ деб овора бўлдим ёр билмайдкр ҳануз
Дод этай мен кимға аҳволимни сўрмайдур ҳануз.*

*Дуди оҳим барк уруб ҳардам фалакни сахнида
Бу азиз жисмим куюб кул бўлди келмайдур ҳануз*

*Жон чиқар вақтиға етди телмуруб бу кўзларим
Ул келиб бир дам мани қошимға турмайдур ҳануз*

*Ул паридур ё малак ё ҳур ё филмон эрур
Гоҳлар бўлса келиб куюмда юрмайдкр ҳануз*

*Умрини хуш ўтқариб бир неча яхшилар билан
Биз ёмонни ё магар кўзига шмайдуру ҳануз*

*Бир бириға ҳар киши айлар тавозеъ ҳам адаб
Одамийлиғ расмини ё ёр билмайдур ҳануз*

*Эл кўрубдур ошкоро ҳанжари хунрези бор
Чиқса жоним кошки кўксимға урмайдур ҳануз*

*Ёр айтур халқи оламни борин қатл айладим
Бир мани деб бу Садоий нега ўлмайдур ҳануз.*

303 с.

*Кўнглими қилиб равшан хуршиди раҳшон қиз
Кулганда олиб жоним гул гунҷаи хандон қиз*

Узиға бериб зийнат ул жавру жафо ангиз
Бир кўргали зор айлаб солди манга ҳижрон қиз

Ҳажрида қилиб нола монанд ани булбул
Боғ ичра гули райхон ё лолаи хумрон қиз

Куйдурғали жонимни ул асло кичик ёшдин
Алломаи вақт ўлди дониши фаровон қиз

Очмай кўрадур кўзни айтмай быладур сўзни
Имоу ишоратга бир пухтаи бирён қиз

Неку баду ҳаркимни билмакка на имкон бор
Давату қалам қўлда хат битгучи девон қиз

Билдим вале жон бирла олам ани шогирди
Ҳар кимга бериб таълим оғзи тўла қурбон қиз

Гоҳ чиқса ҳижил айлар бу ой ила ҳам кунни
Ҳар ерга агар борса бу маҳваши ризвон қиз

Йиғлар бу Садоий қул бир неча маҳал бўлди
Кўзумга кўрмас деб ул манга қадрдон қиз

132(134). МАҲДИЙ - Бу шоир Катта Кўрғон шаҳаридан бўлуб номи мулла Маҳдий маҳдумдур. Отаси машҳур шоирлардан бўлуб, тахаллуси Аҳқардур. Йигирма ёшларинда шуҳрати чиқиб шеърлари эл томонидан мадҳ ила ўқила бошлагани 1915 нчи йилда 168 бетли "Баёзи Маҳдий" номли девони литографияда Тошканд шаҳарида босилиб чиқмишдур. Шул девонга қўшма этиб замондош шаҳарда атроф шоирларнинг қисқача тазкира справкалари қўшиб босилмишдур.

Шоир Бухорода ўқуб таҳсил олмишдур. Кучлигина шоир бўлимишдур. бу кунда ҳаёт эканидан хабаримиз бўлмади.

Тубандаги ашгорлар Махдийнинг нашидаи таъ-
идандур:

304 с.

*Азалда то сани устоди қудрат нўшханд этди
Кўнгилни риштасин ҳар торси зулфинга банд этди*

*Назар қилгайму деб маҳзун кўнгил кўп интизор эрди
Бихамдиллаҳи мужсон новакидин баҳраманд этди*

*Суханварликда лаълинг топди шухрат то жаҳон ичра
Таманнои лаби лаълингиз то Руму Хўжанд этди*

*Манинг озорима таън этмасун носеҳга айтинглар
Бошида хуши йўқ девонаға бехуда панд этди*

*Санинг ҳуснинг манинг ишқимни йўқдур ҳеч тимсоли
Бу икки сувратни наққоши қудрат ўзга банд этди*

*Муборак бўлсун, эй жон, тоғжу давлат бўйли шахлиқ ким
Тамони сийманлар сен парирўни писанд этди.*

*Мани қайди бало айларға чун қасд айлади гардун
Сабаб айлаб муанбар кокилини чун каманд этди*

*Ўзингни наст тутғил қилмағил мағрурлик ҳаргиз
Таназзул топғай охир ҳар киши ўзни баланд этди.*

*Фалакға расм бир одам эмасдур кўнгил эй Махдий
Биравни шодмон айлаб биравни мустаманд этди.*

Бу ғазал ҳам шоир Махдийдандур:

*Гарчи эй дил, ёр учун юз борди юз меҳнат санга
Заррача қатъи муҳаббат этмадинг 1 санга*

*Ҳар неча жабр этсалар афзун бўлур меҳринг сани
Қайта-қайта имтиҳон этдим будур одат санга.*

305 с.

*Олмадинг ҳаргиз менинг пандим дедим ҳар неча ким
Бевафолар меҳридин тортмоқ неча заҳмат сенга*

*Ёр жавридин ғараз жон эрса осондур дединг
Манга ийзу сабр берсин берди чун қиммат санга*

*Партави меҳрингдан ўлди матлаи меҳр, эй кўнгли
Арзиғай ул нозаниндин ҳар неча миннат санга*

*Ваҳким, эй дил айладинг нақди муҳаббат иктисоб
Маҳзани ганжи муҳаббатсен нахуш давлат сенга.*

*Бу ғазалнинг Маҳдиё тазминлигин изҳор қил
Бebasарлар англамай то қилмасин тухмат санга.*

133(135) ДЕВОНА II - Бу киши Тошканд атоф шоирларидан бўлуб мансабига биноан феодализм даврида нашъу намо этгани кўринадур. Номининг баёзларда “Олимжон тўсқабо” деб кўрсатиладур. Бу мансаб эса хонлиқларда аскарый бир омил бўлуб “Туғ бардор” яъни байроқ кўтариб турувчи бўлуб эски туркийда Туғ сабо дур. “Тўсқабо” эса бузуқ сўздур. Қачон ўтгани кўрсатилмаган. Шеъридаги услуби ҳам Муқимий даври шоирларидан бошқачадур. Бу мухаммас Лутфийнинг бир ғазалига дейилмишдур:

*Қошин ёсиқға мужгон ўқларин то тезтар қилди
Хаданги ғамзасидин жонима минг ништар қилди*

306 с.

*Ики кофирни кўрким, бир мусулмонга налар қилди
Мани усрук кўздек нози онингдек беҳабар қилди
Ки беҳуд бўлди ҳолимдин манга ҳарким назар қилди.*

*Қачон сандек паривашлар шакарханд бўлғуси
Шакархандиға Рууллаҳ дами пайванд бўлғуси
Сумук лафзинг кўнгишлар дардиға гулқанд бўлғуси
Азалда билдиларким, сан каби фарзанд бўлғуси
Санин? нурингдин одамға малоик саждалар қилди.*

*Кеча зулфинг ҳаёли ўтди эркин бу фақир узра
Келурлар бошимга халқ ўйлаким, эл норчил ўзра
Лабинг ёқути сероби намоён ўлди тир узра
Сабо ширин дудоғининг тегибон ўтди ер узра
Ушал теккан учун ернинг наботин най шакар қилди.*

*Дамиким, жилвагарсен дилбари соҳиб тамиз ўлдинг
Саодат мир олам тобиға чун нур рез ўлдинг
Чунончи хўблик мисрида Юсуфдек азиз ўлдинг
На бўлди, не сабабким, сен жафожў меҳрсиз ўлдинг
Ёмоннинг суҳбати яхшиға кўрким, не асар этди.*

*Кўринг зоҳидни.сим, дунёға маҳкам эътимод этди
Риёу ҳирқау тасбиҳ ила кўнглини шод этди
Вале девона аввал дўстларға хайрибод этди
Сочингни қилди лутфий васф тор оғзингни тор этди
Мутававал умрини охир қилиб сўз мухтасар этди.*

307 с.

134(136). ДЕВОНА I - Бу шоир феодализм даври шоирларидан бўлуб номи Хўжа Ниёздур. Қайда нашгўу намо этгани тўғрисида очиқ маълумотга эга эмасмиз.

1913 нчи йилда Тошкандда босдирилмиш “Арғумони Хислат” номли баёзда кўрсатилишича Девонанинг бир ғазалининг Амирий мухаммас этмишдур. Демак 1810 нчи йилда шоир ҳаёт бўлган. Ёки шул тарихларда ғазаллари Хўқандда ўқилганлиги аён бўлуб мухаммас этилгандур. Баёзда эса сарлавҳа этиб мухаммас Амир бар ғазали Хожа Ниёз девона деб тақдим этиладур.

*Эй ниҳоли сарв қомат қадр растинга бали
Шод бодом абрувонинг чашми мастинга бали*

*Чашми мастинг ёдидин гоҳ маст гоҳ маҳмурмен
Наргиси махмур лаъли майпарастинга бали*

*Бир нафас кўз мардумимға ўлтуруб мардумлуғ эт
То дегайлар хўблар жойи нишастингга бали*

*Ўшатурсен ўзинги шамшод ёрим қаддиға
Таъь номавзун ила идроки настинга бали*

*Эй пари, Девонаман девоналар сониндаман
Ошиқи девонаи масти аластинга бали*

308 с.

135(137). ҲАЗИН - Бу киши тўғрисида марғилон шоирларининг бир нечаларининг ашъорларини тўплаб Оний деган киши ўрта кўлда бир баёз вужудга келирмиш. 1915 нчи йилда литографияда босдирилмишдур. Бунда бир неча тожик тилида мухаммаслар ва туркий ғазаллар мавлоно Ҳазиндан намуналар ёзилмишдур. Сарлавҳада тубандагича тавсифлар бордур. Айнан: “Аз ламъан таъьи хуршид мавлоно Шайх улислон ва устодно ал киром ал Марғилоний ал мутахаллис Ҳазин салломаҳу ул маин” деб ҳурмат ила ифодаляб кўрсата-

дур. Хурмат юзасидан номларини айтмайду. Англашиладурки, бу шоир улуғ мударрис олим ва фозил ва муршид бўлуб ҳамага маълум кишидур. Шайхул исломлиқ рутбасида бўлмишдур. Баёзнинг тўплаган киши ҳам шоғирдларидан бўлиши эҳтимол тутуладур. Тожик тилидаги Жомийга айтган пайравлари кўздан кечирилганда кучли шоир экани кўринадур. Феодализм даврида Марғилондами ўтгани ё бошқа жойда нашъу намо этса ҳам Марғилонга нисбат берилгани кўринадур. Кўп кишилардан ҳам сўраб бир жавоб ололмадик. Лекин шул баёзда юқоридагича сарлавҳа остидаги бир ашъорда Ҳазин тахаллуси ўрнида Юсуф деб тахаллус кўринади. Агар бошқа бўлмаса шоир бошда ўз номини кўйгани ҳам бўладур. Кўп шоирларда гоҳо ўз номида тахаллус ижро этиш одати учрайду.

Марғилон фозилларидан домолла Муфаззалхон маҳдумнинг 13 нчи август ... тарихли баёнотларига мени шоир Ҳазиннинг номлари Домолла Муҳаммад Юсуф бўлуб 1924 нчи йилда мадрасадаги хонақоҳ дарсхонасида 73 ёшда вафот этмишларду.

Бу ашъори обдор мавлоно Ҳазиннинг нашидан таъидандур:

*Бани одамни ҳуснингни зуҳури хушманд этди
Ки ибрат олмага ҳар заррани кўнглида банд этди*

*Кўнгли сайёди олам сайдгоҳин ҳустижу айлаб
Санинг ёдинг тафаккур ноҳинига дил писанд этди*

309 с.

*Хирад миръотида кўрганда акси зулфи гисуйинг
Бало даври тасалсул занжири бўйнига банд этди*

*Кўзинг сайёди мужгонинг ўқин қошинга банд айлаб
Сочинг сунбулларини печ печидин каманд этди*

*Дедим, хуриму сен ё одами ёким паризоди
Қиё боқиб манга ҳеч қайси деб ул ул нушханд этди.*

*Санинг хуснингни тун кун истабон доим сўроғ айлаб
Бу меҳру моҳға сени истарда гардундин саманд этди.*

*Магар даъво мақомин тутдиму бу меҳри саргардан
Фалак жаллоди маҳкам ушлабон пасту баланд этди*

*Бу оқшом васли меҳринг субҳи иқболимда кўргузди
Таашшук ҳайлидин бечорани ферузманд этди*

*Дақойиқ аҳли зулфинг ҳалқасиға банд ўлмоқдин
Мадорисларда қийлу қол айлаб чун чанг этди*

*Ҳазин кўнгли сани ёдингда фориғ ҳажри васлингдин
Магарким шаҳди ёдинг захри ҳижронингни қанд этди.*

Нодиранинг ғазалига Ҳазиннинг мухаммаси

*Маъшуқингни шодмон этиб кет
Куйида юракни қон этиб кет
Ибрат йўлини аён этиб кет
Кел даҳрни имтиҳон этиб кет
Сайри чамани жаҳон этиб кет.*

310 с.

*Маънида эдинг баёна келдинг
Ҳажр ўтиға ёна ёна келдинг
Иблис ўқиға нишона келдинг
Мақсад на эди жаҳона келдинг
Кайфиятингни баён этиб кет*

*Маънида насим бо сафодур
Андин очилан гули лиқодур
Афлок иши жумласи жафодур
Дунё чаманики бебақодур
Азми раҳи бўстон этиб кет*

*Даъво элининг дуоларидан
Ялғончини йўқ вафоларидин
Жаҳолларинг сафоларидин
Бедардларинг жафоларидин
Фарёд чекиб фиғон этиб кет*

*Майхона майини қулқулисан
Ушишоқ гуруҳини қулисан
Хор аҳлини турфароқ гулисан
Дунё чаманини булбулисан
Фарёд чекиб фиғон этиб кет.*

*Вайрона сифат қил ўзларингни
Ганж айла ҳаёли юзларингни
Тарк этма ҳазин сўзларингни
Сан ишқ йўлида кўзларингни
Эй Нодира дурфишон этиб кет.*

136(138). ЗОКИР - Бу киши Наманган шаҳаридан бўлуб номи Зокирхўжадур. Тарихда Эшон шайх ул ислом Намангоний деб маъруфдур. Бошда Намангонда ўқуб сўнгра Бухорода ўқуб таҳсил илм этиб шеър ва адабиётда танилмиш олим фозил бир зотдир. Самарқанд вилояти Даҳбед номли жойда Халифа Сиддиқ номли бир шайхдан баҳраманд бўлуб илми ҳол касб этмишдур. Хўқанд шаҳарида Умархон ҳурмат ила қабул этиб масжиди жомеъга мударрис ва шайхул исломлиқ рутбаси аъмо этмишдур. Хўқанд шаҳарида нашъу намо этиб турмиш. Бундаги хотунидун Улуғхон номли ўғул

бўлмиш (Мадрасаи Муҳаммад Алига I нчи мударрис бўлуб турган. 1875 йили чор ҳукумати томонидан ички Россияга сургун этилган бўлуб сургундан қайтгач, жомеъда мударрис ва шайх ул ислом бўлиб туруб 1906 нчи йилда марҳум бўлмишдур).

Фазлий ўз “Мажмуот уш шуоро”сида бу кишининг Хожани Калон деб кўрсатадур. Араб тилида ёзган “Қасидани Сиддиқий” номли бир мухаммас китобга бошда ёзилмишдур.

Ҳаётининг кўпи Намангонда бўлуб тожик ва туркий ашъорлари бордур. 1812 йилда мутобиқ ҳижрий сана 1240 йил 28 нчи шаввал сешанда куни Намангонда вафот этмишдур. Биз бунда Муҳаммад Амин Хожа эшон тахаллус Қиёснинг ғазалига этмиш мухаммаснинг намуна учун олдик:

*Ишқ куйига қачон солдинг бу мискин зорни
Пешани ғам бирла буздим бу тани афгорни
Жусти жўйидин бўлуб озурда бу рафторни
Бер мани маҳзунқа, ё раб, ул бути айёрни
Базм этиб ҳилват тутуб қон йиғлатай ағёрни*

*То тирикман зикр этарман ул санам қолу қилин
Сарф этиб ул ёра ҳар соатда умрим ҳосилин
Шарбати жон истаганлардан ўнуб ҳар дам тилин
Лаълидин ком истабон маҳкам қучай нозик белин
Зулфи торидин этай кофир исим зиннорни*

*Зор йиғлаб айладим ҳажрингда домонимни нам
Кести илгимни дамодам зулм ила тиғи ситам
Эй гўзал гул-гул ёниб айлаб тараҳҳум қил карам
Шона чек зулфинг мутарро айлади нозик санам
Зевар айлаб жўра жўра тоқ анга туморни*

*Шона чеккан ҳолида зулфингдур паришон айлаган
Сурмолик бир кўз ғами кўнглимга солмишдур маҳан
Лабларинг фикрида нобон айладим жисмимни ман
Топмас андин бир хабар юз умр тинмай истаган
Ким эрур бир йўқға барбод айлаган юз борни*

Зокирам афсонаи ишқ ила зикримдур мудом
Булбули мастамки гул васфи манга иш субҳу шом
Давлати васлинг талаб гулишанда мен тутдим мақом
Йўқ эрур куйи аро мискин Қиёсийдек гулом
Чоруб айлар кўз била ҳар кеча юз гулзорни

Фузулийнинг ғазалига айтган Зокирнинг мухам-
масидур

Шаби ҳижроними субҳи висоли ёр ўландан сўр
Ҳазин кўнглимни бир ғамбода дилафкор ўландан сўр
Мани ҳолимни ҳар шаб фирқатингда зор ўлгандан сўр
Шифои васл қадрин ҳажр ила бемор ўландан сўр
Зилол завқи шавқин ташнаи дидор ўландан сўр

(312 нчи бетга қўшимча)

Даҳониға ўзингни ўхшатиб, эй ғунча лоф урма
Агар лоф урсанг ҳам ул сарвнинг қошинда кўп турма
Гулистон ичра булбулдек фиғонинг гулга дуқишурма
Лабинг сиррин келиб гуфтора бандин ўзгадан сўрма
Бу пинҳон нуқтаи бир воқифи асрор ўландан сўр

Бангаким, дутма май чўх васл жомин нўш эданлардин
Дариғ этма қадаҳни май ичун майдон кезанлардин
Жафо чўх чекдигим сандек пари сиймин баданлардин
Хабарсиз ўлма фаттон кўзларинг жаврин чеканлардин
Хабарсиз мастлар бедодини хушёр ўландар сўр.

Бани маҳрум эдуб ўқсутма базминг ичра, эй золим
Насиб эт нўши майдин паришон этма аҳволим
Даво паймонасин дут қилма кам, чўх наст иқболим
Ҳароби жоми ишқам нарғиси мастинг билур ҳолим
Ҳаробат аҳлини ҳолини бир хуммор ўландан сўр.

Куюндак беқарорам бүрёдин сўрма аҳволим
Паришон хотирам ақли расодин сўрма аҳволим
Гадо ҳолин на билсун подшодин сўрма аҳволим
Фамингда шамъдек ёндим сабодин сўрма аҳволим
Бу аҳволи шаби ҳижрон банимла ёр ўландан сўр

Гўзаллар ишқида парвонадек жон вермигим мумкин
Гирифтор аҳлидурман йиғласам айб айламанг лекин
Бу Зокир топмади қумридек излаб қомати сарвин
Муҳаббат лаззатидин беҳабардур зоҳиди худбин
Фузулий ишқ завқин ишқа завқи вор ўландан сўр.

313 с.

137(139). ХИЖЛАТ II - Бу киши Хўқанд ша-
харидан бўлуб Хўжанд даҳасига тобеъ Бахмалбоф ма-
ҳаллада олим оиласида дунёга келмиш бўлуб, номи
Фозил хўжадур. Отаси феодализм даврида қози калон-
лик мансабида бўлмиш. Олим киши бўлуб, Довудхўжа
эшон Қози Калон деб маъруфдур. Хижлатнинг кичик
бир девони бўлмишдур. Хомидхўжа номли бир укаси ҳам
бўлуб, маҳаллий ҳукумат хизматида бўлгани, қандай бир
гуноҳ ила Ўш шаҳарига сургун этилгани Зулфиқорбе-
кэшон отаси номли бир кишининг Хожа Аҳмад маҳ-
думга ёзган хатидан маълум бўладур.

Қози Калон Довудхўжа эшон ўз ўғли Хожа Аҳмад
маҳдумни Андархам номли қишлоқдаги мерос еридан
ўнган ҳосилни олиб келиш учун юборадур. Ва ҳам Бе-
шариқ ҳокими бўлуб турмиш Йўлдош додҳоқ номли
кишига ёрдам этишни сўраб хат ёзиб берадур. Бу вақт
эса ҳижрий 1268 нчи йилда бўлуб мелодий ила 1850
нчи йилга тўғри келадур. Демак шоирнинг отаси ўшал
тарихда Хўжанд даҳасига қози ва шаҳар бўйича Қози
калон бўлуб турган экан. Шоир бошда ўз номини та-
халлус этмиш эса ҳам сўнгра Хижлат тахаллусини их-

тиёр этмишдур. Девонида ҳар икки тэхалусда ёзмиш аъорини учратиш мумкиндур.

Бедилнинг “Рахматаст” радифли ғазалини Рожий Намангонийда Фориг ҳам Ирфон, Акмал II да Диҳож тахаллусли шоирлар мухаммас этмишлар эди. Ҳижлат ҳам мухаммас этгани кўрулди.

Шоир қачон, неча ёшда вафот этгани маълум бўлмаётир. Ҳижрий ила 1322 нчи йилда вафот этгани кишига таърих ёзганлиги маълумдур. 1903 нчи йилга тўғри келадур. Муқимийдан кейин вафот этгани кўринадур. Девони Кўлёмалар институти 1 га 1956 нчи йилда берилди. Тожик ва туркий тилда ашъорлари бордур.

ШОир Ҳижлат II ўз девонининг бошига тубандагича муқаддима ёзмишдур. Сарлавҳа мақомидадур. “Дар баёни ажзи аҳволи Ҳижлат, сокини балдаи Ҳўқанд ҳомиййати ани офат волгузид” деб бу ғазални ёзмишдур.

*Надин келдим жаҳонга бир нафас ўлтурмадим асло
Ба жуз никбат ғаму кулфат фароғат кўрмадим асло*

*Этиб кўнгил қуши шамъи муҳаббат ўтига бисмил
Ичиб саҳбо майи ишқи даме бир сўлмадим асло.*

*Даме фурсат ғанемат билмаюб қилмай ибодат ҳам
Шабистони кўнгил ичра нафас кўрсатмадим асло*

*Дединг: ло тақнозар: Ҳижлат умиди мағрифат истар
Кўнгил журмига жуз меҳри шафоат сўрмадим асло.*

Бу ғазалнинг эса Фузулийга эргашиб ёзмишдур:

*Ҳайрати базми жамолинг безавол этмиш мани
Сонма, эй бут соявашким бемақол этмиш мани*

*Кўнглим олдинг лутф этиб кўп айлама жавру жафо
Улфати базми висолинг маҳву лол этмиш мани*

*Ёди рухсорингда кўргуздинг бу кўз мардумларни
Доғи ҳижрони фироқинг поймол этмиш мани*

315 с.

*Мискин этмиш ҳатти лаълинг даврида бир нуқтаи
Чу мани ошифта бисмил сайди ҳол этмиш мани*

*Жон бериб руҳи ғаминг остида бир Фарҳодман
Шарбати шаҳди лабинг ширин ҳаёл этмиш мани*

*Улфат ўлма ҳар касу нокас ила эй гулузор
Чун тажарруд ўйлаким аҳли камол этмиш мани*

*Нилгун айлар бу чархи аҳли муҳаббат кисватин
Хижлати ишқи жамолинг бемажол этмиш мани.*

Бошда ўз номи ила Фозил тахаллуси ила ёзмиш шеърдан тубандаги шеърлари бордур. Бир муножатидан:

*Эй раҳм қилғил барча қулға
Хусусан ман каби шарманда тулға*

деб бошланадиган назмни тубандагича тугатадур:

*Бу Хўқанд шаҳрида девонадурман
Ани ишқида бир девонадурман*

Бир дебочада:

*Кел эй, Фозил, савол эт бу насихат
Қилмай эмди санга ширин ривоят*

деб бошлайди.

Бир мухаммасидан бир банд кўрсатиш билан кифояланамиз:

¹ Ўз ФА Беруний номи Шарқшунослик институти А.Қ.

*Найларам топмай сўроғингни фано бўлмай бугун
Хонумонимдин кечиб ўздин жудо бўлмай бугун
Субҳ беҳ меҳринг сипехрига лиқо бўлмай бугун
Заррасан Фарғонадин Хижлат сиво бўлмай бугун
Бир пари пайкар пари рухсордин айрилмишам.*

316 с.

138(140). НАСИМИЙ I - Бу шоир Марғилон шаҳаридан бўлуб уламолардандур. Насимий Марғилоний деб маъруфдур. Имонийи марғилонийнинг баёзида бир неча ашғорлари кўрсатилмиш эсада, номлари ёзилмайдур. Мадрасаи ҳонақоҳ деган жойда мударрис турар деб кўрсатиладур. Ашғорлари мафҳум, мазмундор бадий кучга эга шоирлардандур. Биз намуна учун Навоийнинг ғазалига айтилган мухаммаснинг олдик.

*Йўқ киши ҳижрон биёбонида мендин ҳокроқ
Ишқнинг авдосидин ҳар лаҳзае беидрокроқ
Хотирим тиғи ситамдин дамбадам ғамнокроқ
Кўкрагимдур субҳнинг пирохонидин чокроқ
Кирпиким шабнам тўкулган сабзадин намнокроқ*

*Токи тулки ҳусн аро шохмжаҳон кўрдим сани
Нутқда Исо каби муъжизсон кўрдим сани
Ошиқи дилхасталарга меҳрибон кўрдим сани
Бу кўнгил ғамнокидин ношодмон кўрдим сани
Истарам ҳар лаҳза бўлғай хотирим ғамнокроқ*

*Эй пари пайкар малак суврат эурсан қайри қош
Тиғи мужгон ила қатл этгил кесиб куйида бош
Раҳм қилмай қатл этарсен барчани эй бағри тош
Уйла мужгон ҳанжариға ёпишибдур дурри ёш
Ким магар андин етимчи йўқ турур бебокроқ*

Дарди ишқинг ким, ўлумдин ўзга йўқ анга даво
Токи ҳижрон ичра ўлмоқ муддао бўлмиш манго
Васл учун минг жон фидо айларман эй шрин лиқо
Лабларингдин ком олурда барча эл қулдур санго
Жон берурда бир қулинг йўқ бандадин чолокроқ

317 с.

Ҳар замон юз зулм кўреузгай ризо аҳлига чарх
Бенаволиқ шевадин тузғай наво аҳлига чарх
Тийралиқлар солибон ҳар дам сафо аҳлига чарх
Одамилиғ тупроғин берса фано аҳлига чарх
Оҳим, йўқтур киши аҳли фанодин хокроқ.

Ҳар замон қатл этгали ул бевафо бебок ўлур
Ҳар дам ул оқиллари сайд этгали чолок ўлур
Новакидин гар Насимий сийнаси юз чок ўлур
Неча ўқланча Навоий кўнгли захмнок эрур
Кўрмагай захмини олгай сори бўлгай чокроқ.

139(141). ФУРБАТИЙ - Бу киши Туркистон шаҳари ўзбекларидан бўлуб Турсун Муҳаммад аълам деб маъруфдур. 1917 йилда ҳижрий ила 1331 нчи сана кичик бир илмий асари ила кичик 48 бетли брошюраси Тошканд шаҳарида тош босмада босилиб чиқибдур. Котиби китоб Мулла Ўтаб бундай ёзадур: - Асари мавлоно Илҳом муфтий ан Ином ва фозили муҳаққиқ ва комили мудаққиқ ал Ҳожи Турсун Муҳаммад аълам Туркистоний ал мутахаллас ба Фурбатий ба амри нозимдир. Матбаъаня Фуломийа зевари зийнат табъёфт. Шоир ўшал тарихда ҳаёт бўлган. Эшитувимизча Хўқандда ҳам бўлган эмиш. Бошқа маълумотимиз йўқ. 1950 нчи йилда вафот этмишдур.

Бу ашъори обдор мавлоно Фурбатийнинг нашидан таъбидандур:

318 с.

*Шарҳи ҳол айтай десам билмай анинг ҳайрониман
Бу бузуқ кўнгил била қай ганҷнинг вайрониман*

*Маърифатнинг дарсидан таҳсил этмай бир варақ
Мақтаби жаҳл ичра кўргил даврнинг пурдониман*

*Кух эмасман, кон эмасман жавҳаримни кавлама
Ол тафарруз етса сен мендин аламнинг кониман*

*Лаъл эмасман санг хороман бўялмиш қон ила
Қайси хунхори жафожўйни жигар бирёниман*

*Кўздин оқған ёшларимдур ҳар бири дурдонае
Қайси бир шўҳи ситамгарни кўзи гирёниман*

*Бир қуюнман ё бало водийсининг мажнуни ким
Нақш моҳи ноқай лайлини саргордониман*

*Ҳамдамим ғам, улфатим кулфат, уйим байтулхазон
Юсуфам қайси бўлуб билмам қаю канъониман*

*Тангдур хори балолар бирга кўнгилнинг гунчаси
Шукр анфоси насимининг гули ҳандониман*

*Ўзини қадрини билмаслар на билгай қадрими
Қадрини билган кишилар бошини қурбониман*

*На арабнинг шоириман Фурбатий на форсий
Туркдин ўзга бисотим йўқки, туркистонийман.*

* * *

Мавлоно Фурбатийнинг соқийномасидан:
Таронаи Фурбатий

319 с.

*Кетур соқие жому май дамбадам
Фалакдин етар дамбадам кўп алам*

*Кўлумға олиб бир синиқ соғари
Бўлуб қайғу билан ики чаши ми нам*

*Юрагим бўлубдур аламдин тўла
Харобот аро кўймайинми қадам*

*Карам етса сандин мани ҳастаға
Аламлардан эрмас манга ҳеч ғам*

*Сафол ичра берсанг манга журъаи
Баробар эмасдур анга жом ҳам*

*Нишоту сурур андин ўлғай мудом
Эталмас фалак бори қаддимни ҳам*

*Ҳаробат пири дейди бу сўзни
Қазоға ризо бўлғалу урма дам.*

*Агар нўш ёниш эрур Фурбатий
Ризо бўлмасанг ҳосилингдур надам.*

Бу ғазал ҳам Фурбатийдандур:

*Бир гўшада паришон хотир бўлуб ҳамиша
Фазл аҳлини кўралмай бе тўша йўл овора*

*Маъво манга бу ҳомун қайда навою қонун
Табы салим турарму бу сийнаи ярода*

*Бепарда соз янглиғ оҳанги бемақоми
Нозик адо бўлурму бундай синиқ зирода*

*Таҳқиқ Фурбатийман йўқтур манго аниси
Бошим ҳалойиқ ичра бир неча можорода*

140(142). РОҒИБ - Бу киши Қўҳна Урганчли бўлуб Хоразм шоирларидан машҳурдур. Муҳаммад Раҳим маҳдум деб маъруфдур. Урганч олимларидан Қози Шокирнинг ўғлидур. Ибтидоий таҳсилни Урганжда адо этиб отасидан илм аҳаз этмишдур ва ҳийла фаросатли дароятли бўлганидан ўспиринлигидан шеърга (берилган) эди.

320 с. Шоир Мунис ва Оғаҳий ғазалларини кўп ўқир эди. Кўп ўтмай шеърлар сўзлай бошлади. Муҳаббатга доир сўзлар ўқула бошлайди. Бироқ отаси вафот этиб ёшлиқдан етим қолади. Ижодида фалақдан шикоят, аламли лавҳалар кўрина бошлайди. Шухрати тарқала бошлади. Бир сабаб ила Хивага келган ҳолда Толиб хўжа исмли кишининг тарғиби ила хон саройига киришга муваффақ бўлади. Шоир Феруз ила мушоиралари бўладур. Ниҳоят Феруз шоирга ғазалларини девонининг тўплаб босдиришга амр этадур. “Девони Роғиб” номида девони босилиб тарқаладур. Лекин шоир Роғибга Феруз ортиқ илтифот этмайдур. Шоир фақирликда кун кечирадур. Ота юрти Урганжда 1918 йили вафот этадур. Бу ғазаллар ундандур.

*Лаъли лабингни ҳажрида қондур юракларим
Ишқингни ҳирқатида қизишди сўнакларим*

*Нозик белинг тилагида очдим дуога қўл
Нетгай нитоқ ўрнига бўлса билакларим*

*Шавқингда хону хуснунга очмиш юзингни оч
Заҳри ғаминг ютарда тўкулди юракларим.*

*Иқболу бахт кетди рафиқ ила ёр ҳам
Йўқ бўлди сабр ҳайлидин ўзга кўмакларим*

*Оре, тани аламзадада ор найласун
Ишқи йўқ элни таъбидин ўлди бу шақларим*

*Узмас кўнгилни Роғибий то жон рамақдадур
Қолмас ҳаёл кўкраги бирла эмакларим.*

Яна Роғибийдандур:

Мани ким хаста ҳол этди фалак ҳам хаста ҳол ўлсун
Кечалар нолишимдин бошига юз минг малол ўлсун

Таҳарруқдин муроди издиёди фазл эмиш гўё
Илоҳо интиқоли дамбадам нуқсу камол ўлсун

Мани расвои олам айламақдин муддао улким
Ўзиға бу фасона то қиёмат қилу қол ўлсун

Киши даъвои ошиқликни этса эътибор этманг
Ўшал сарғим ики зулфиға мендек қадди дол ўлсун

Киши ким, Роғибийни лаҳзаи ғамдин халос этса
Уруж айлаб қамардек кўк уза соҳиб камол ўлсун.

141(143). ТОЛИЙ - Бу киши Бухорода туғулиб ўсиб илм маърифат ҳосил қилмиш эсада, Марғилон шаҳарида туриб нашъу намо этмишдур. Номи Мулла Мир Ҳайдардур. Мударрис имом ва қироати қуръон ўргатувчи қорий бўлуб, таълими маърифат олмиш бўлганидан мулла Мир Ҳайдар қори деб аталса ҳам ҳурмат ила Охунд домла деб маъруф бўлмишдур. Таъби назми зиёда, мароқли, хуш суҳбат, муаммо ва таърих сўзлашга моҳир бир зот бўлмишдур. 1916 нчи йилда ҳаёт экани кўрулса ҳам вафоти тўғрисида маълумотимиз бўлмади. Тубандаги ашъор нашидан таъбидандур.

322 с.

Бу кутублар ҳар бири боғим мани
Тахта, сурусайр учун тоғим мани

*Нони юмшоқ роҳати жоним ман:
Бир қадаҳ чой хумдаги ёғим мани*

*Бир дарахтеманки ғам бўстонида
Қанча кулфат шоҳу яфроғим мани*

*Қўлагим майдони битлар сийдидур
Лочину шунқор тирноғим мани*

*Қайда туфроқ бўлса бошлар ўйнашур
Эски ястўқ бошда туфроғим мани*

*печкадур қиш кунлари боғи ирам
Ёзда саҳни хужрадур роғим мани*

*Бир пиёла чой эрур оби ҳаёт
Нўш қилсам ташналик чоғим мани*

*Кўрмадим оламда ман субҳу сурур
Доимо ғам шоми ўртоғим мани*

*Хужранинг зулмотидин топдим мурод
Доғи Искандар эмас доғим мани*

*Йўҳла ёрим Толчйи бечорани
Хоҳ дегил девона хоҳ соғим мани.*

142(144). ПИР - Бу шоир тўғрисида тўла маълумотга эга эмасмиз. Босма баёзларда жуда оз шеърлари учрайдур. Сарлавҳасида Ҳожа Пир-Пирий Ҳисорий деган жумла бордур. Гумонимизча Ҳисор туркларидан бўлиш эҳтимоли қарибдур. шеърлари тасаввуф руҳига яқиндур.

Тубандаги шеъри пур мазмун Мулло Пир Ҳисорийдандур. Фузулийнинг “айлар бани” радифли газа-

лини мухаммас этмишдур. Бунга биноан Фузулийдан кейин ўтмиш шоирлардандур.

*Дилбарим раҳшин миниб майдон сариға отланур
Этагини раҳидин текса таним роҳатланур*

*Ул нигорим ҳажри ишқида ажаб овораман
Шаҳрдан шаҳра кезиб ким мен каби ғурбатланур*

323 с.

*Ишқ дарди мубталосида бўлубдур ғамда Пир
Бедаво дардиға ҳеч топмай даво ҳайратланур.*

* * *

*Этарди ҳусн баҳосин қилай ўзимни гарав
Талон қилди хирадни карашма бирла бирав*

*Талоши ҳуснини айлаб кўнгул турур ҳуш ҳам
Баҳоси ортур ани олурда бўлса иков*

*Тили шакарму тиши инжуми дудоғи ақиқ
Ҳаёл дархларида ниҳон эрур бўл учав*

*Ики кўзи ики қоши муфаттан ўлди, кўринг
Кенгаш этарму бўлуб жамъ бир парда тўртав*

*Берардим, айлади торож бу тўртавким
Талашурга қолмади тирноғ бу бармоғда бешов*

*Кўнгулда ранжу ситам решу алам ғам дард
Кўзимни ёши каби дард қатор қатор олтов*

*Эранни қолма изидин нишони ишқ истаб
Бу йўлда қитмир ўлуб Пир, ўзингни айла етов.*

143 (145). ЮСУФ III - Бу шоир асли Туркистонли ўзбеклардан бўлуб Чимканд атроф қуббаларидан бўлган Сайрамда туғулуб Тошканд шаҳарида ўқумиш буюк фозиллардан девон соҳиби буюк шоир 324 с. Юсуф Сарёмий деб машҳурдур. Ўз исмини тахаллус этмишдур. Шоир Дилафкор бу шоирнинг устозим деб атайдур. туғулган йили ила вафоти тўғрисида маълумотимиз бўлмаса ҳам 1913 нчи йилда девони Тошкандда литографияда босдирилмиш бўлуб шоир ҳаёт эди.

(324 нчи бетга кўшимча)

Юсуф Сарёмий - Бу шоирнинг номи Муҳаммад Юсуф бўлуб, Муҳаммад Яъқуб ўғлидур. Кўлёмалар (Шарқшунослик. А.Қ.) институтининг илмий ҳодимларидан кандидат наук муҳтарам олим Ўринбоевнинг берган маълумотларича шоир Мавлоно Юсуф Сарёмий Сайрам қасабасинда нашъу намо этиб қасабанинг маъруф жойи бўлмиш “Қози байзо” номли Мазорли маҳаллада шул мазоргоҳ ёнида яшаб ва шунда 1913 нчи йилда вафот этиб, шул мазор қабристонига даф этилмишдур. Бир неча шоир шул кишининг шогирдларидан бўлуб Дилофкор ва мулла Мирза Тўлаган Хўжамёров Тавалло ижод ишида ўз сўзларича шоир Юсуфнинг шогирдларидандур. Тавалло бу кишининг вафотларини таърих этиб, ҳам бутун асарларини тўплаб босдирилмишдур. Асарни босдирилмиш ила шоирнинг вафоти бир йилда бўлуб “Бир гунча девон” калимаси абжад ҳисоби ила тарих тушмишдур. Ҳижрий ила 1332 нчи йилни кўрсатадур. мелодий ила мутабиқ 1913 нчи йилга тўғри келадур. Тавалло тубандагича баёнотни назм ила бундай кўрсатадур.

*Эдим бу соҳиби девонга шогирд
Этардим хизматини аз дилу жон*

*Тавалло деб тахаллус лутф бирлан
Жаноби истади манга қўйилган*

*Эшитгач истадим рихлатини
Оқиздим кўзларимдин ёш чандон.*

*Ажал андин асарлар қолдирибон
Ўзин қилди қаро тупроққа пинҳон.*

*Очилди рўйи бирлан бу Тавалло
Деди тарихини “Бир ғунча девон”*

(1331/1913).

324 с. давоми.

Бу мухаммас мавлоно Юсуф Сарёмийнинг нашидан таъбидандур:

*Мани ҳам мунча ҳам овориш дашти алам қилма
Куюндек водийи мақсадга еткузмай надам қилма
Бошимдин ҳеч савдойи талаб бир зарра кам қилма
Эзиб бағримни ҳижрон шиддати дийдамни нам қилма
Оқизма кўзда қонлиғ ёшимни ғирқоби ғам қилма*

*Ғамим ортдирма эй дил саъйи саҳройи жунун қилма
Кўзумдин ашки гулгун оқизиб бағримни хун қилма
Ҳамиша дарду ҳасрат илгида ҳолим забун қилма
Нишотим жомини синдирма андуҳум фузун қилма
Тараб ноз айлама, эй айш мендин мунча рам қилма*

*Қачонким, манга соқий бир шароби арғувон тутди
Анга юз захри ғам қотди сари хун бир коса қон тутди
Бошимға кулфати ғам қушлариму ошиён тутди
Танимға фурқату ҳижрону меҳнатму макон тутди
На истиғнодур ул дам орзу келгил, ситам қилма*

325 с.

*Манга юз ниш етди узмайин бир гул туқанлардин
Етишимши шамъдек куймакдин ўзга анжуманлардин
Жафодин бошқа йўқдур манга шўҳи гулбаданлардин
Етар ҳардам ситамлар ўзгача бебок фанлардин
Кўнгил кўп нола чекма ҳар дам оҳанги алам қилма.*

Етишсанг анда ёд эт неча биздек нотавонлардин
 Чу лола дашти хирмон ичра бўлган бағри қонлардин
 Улуғ кулфатда қолган зору ранги заъфаронлардин
 Синиқ болу ҳазин дил бу ёмону баднамолардин
 Дема ёр олдида бу мустамандидин нидам қилма.

Керак сабр айламак гар етса даврон аҳлидин кулфат
 Ҳаётинг шод ё ғамлиқ магар билгил улуғ неъмат
 Вафо оmez меҳрангез бўлгил, бўлма бадтийнат
 Санга оғу ичирганларга бергил шаҳд ила шарбат
 Жаҳон аҳлини қаддин бори меҳнат бирла ҳам қилма.

Зану фарзанду молу жоҳ учун ҳаргиз ема қайғу
 Тириклик бир нафаслик бордур мисли оқилган сув
 Бу ғафлат бирла коми нафс учун чекмак на ғамдур бу
 Олибдур жаҳлу ғафлат бирла олам дийдасин уйқу
 Узингни мубталойи доми бу ҳайли ҳашам қилма

Кўй эмди барчани ҳар лаҳза топ. ил маърифат бобин
 Кўзингга тўтиё қил хокроҳи зсвқ арбобин
 Учургил йиғлаб, аччиғ ун чекиб кўзнинг шакар хобин
 Чиқар дилдин ғами сажжодау тасбеҳу меҳробин
 Нақим зоҳид қилур жаннат учун сен они ҳам қилма

Ажаб эрмаски, Юсуф нолаи зоринг писанд ўлса
 Карам ҳолингга қилса лаъл ноби нўшханд ўлса
 На давлат, гарданингга този зулфидин каманд ўлса
 Танингга бўрёси тамға солган нақшбанд ўлса
 Нишони қуллигингда бу нишон ўзга алам қилма.

144(146). ХИСРАВ II - Бу шоир номи Фансурулло беқдур. Фарғонанинг собиқ хони бўлмиш Худоевбек Шерали ўглининг 16 ўғлидан учинчисидир. Хўқанд шаҳарида туғулса ҳам Тошкандда ўқиб илм-маърифат

тахсил этмиш ва унда нашъу намо этмишдур. Вафоти Тошкандда бўлмиш. Буғдой рангли, соғлом вужудли киши бўлуб, илми адабиёт, шахмат ва чолғуда шошмақомнинг машхур чолғучиси ва куйчиси базми ҳавас нафис санъатга эга бир киши бўлуб ул бир шеърида бундай дейди:

*Хисраво кўнглингни хуш тут айша машғул ўл мудом
Чунки бу дунё уйининг охири вайронадур.*

Ўра тефа беги бўлмиш Жўрабекнинг қизига ўйланмишдур. Болалари бордур.

Навоийга эргашувчи нуктаомез ашъорлари мавжуддир.

Хушсуҳбат, олийжаноб, марҳаматли киши бўлмишдур. Хўқандли машхур мақомчи мусиқийшунос машхур Мулла Шодмон ҳожи Тошкандга бориб Хисравга меҳмон бўлмиш.

327 с. Аснои мусоҳабада шашмақом ва унинг тармоқлари устида сўз борар экан. Қизишиб танбурни оладурларда, мақом ошабошлайдилар. навбат ила бир-бирига эргашиб кетадилар. Юқорилашгач, раҳбарлик Шодмон ҳожига қолдириладур. Асосий мақомлардан турли тармоқларга бошлаб кўрдум, адаштира олмадим. Тўхтаб дам олиб қайдан бошласам шундан кетди. Адаштираолмадим, дебдур Шодмон ҳожи. Эритаси кун яна давом этдик. Бекда маҳоратни зиёда кўрдим. Тўхтадим. Бек ўрнидан турдида ўзи кийиб юрган чопа пўстиннинг манга кийгазди. Раҳмат айтди. Мен ташаккур айтдим, деди.

Қачон вафот этгани очиқ бизга маълум бўлмаса ҳам, 1916 нчи йилда ҳаёт бўлуб Хўқанд шаҳарида боғда тургани сўзланади. 1317 нчи ҳижрийда 1900 йилга тўғри келадур ҳожи Муҳийга хат ёзадур.

Тубандаги ашъорлар Хисравнинг нашидаи таъбидандур.

Ситам андйша, яғмо пеша, ғорат хуи ёримдур
Матои дийна раҳзан наргиси жодуйи ёримдур

Табибо, васф этиб дармон бошим дардин зиёд этма
Давоси они бир тавфи сари зонуйи ёримдур

Бугун таклифи меҳроб этма кўн беҳуда эй зоҳид
Ки меҳроби ижобат манга бир абруйи ёримдур

Эшит, эй боғбонким, боғ аро шамшоду сарвингга
Уқутгон дарси мавзунлиқ қади дилжўйи ёримдур.

Кўзим ёшини тиндурмас, хакимо, тўтиё билким
Давоми они таскини хоки куйи ёримдур

Назокат бахш қилган ғунчаи гулни чаман ичра
Бали хосияти лаъли лабидин рўйи ёримдур.

Бу Мажнун кўнглими Хисрав ғизоли дашти Чин ичра
Қилан саргашта бўйи анбари гисуйи ёримдур.

* * *

Амирийнинг ғазалига айтган пайравларидан бири
будур.

Кокилинг саводидин ой юзингни рахшон қил
Зулмати фироқингда масканимни тобон қил.

Юзда нашъаи майдин айлабон арақ зоҳир
Гулда қатраи шабнам маҳвайла, ҳайрон қил.

Ўз қулингман, эй дилбар, эмди лутфу эҳсон эт
Кифриқ ила қошингдин майли тийри борон қил

Жилва ул камон абру айласа гулистонда
Хаста жонни эй кўнгил чехрасига қурбон қил.

Ой юзингни кўрмакка интизор қилдирма
Гўшаи ниқобингден оразинг намоён қил.

329 с.

*Хат нишонаси пайдо бўлмасин лабинг узра
Хисрави дилафкора бўса нархин арзон қил.*

Хисрав II нини 1317 нчи ҳижрийда (1899-1900) ёзган манзум хатидан бунини ҳожи Муҳийнинг эски бир хотира дафтарчасидан кўчуриб олдим. Муқаддимасида ҳожи муҳий тубандаги сатрларни ёздур: (айнан): “Мусаввадан касидан Саййид Муҳаммад Фан суруллоҳ бегим фарзанди аржуманди хони марҳум мағфур дар сифати фақир ҳожи Муҳий аслаҳауллоҳи аҳфолуху аз Тошканд фурстодаанд” дейдур. Қасида будир:

*Маоний кишварийнинг фатхига соҳибқирон Муҳий
Ғазал бирла қасоид жисмига гўёки жон Муҳий*

*Бўлур ҳар лаҳза минг мазмуни рангин табигдин содир
Магарким, гавҳари мазмуни рангинларга кон Муҳий*

*Ба тарзи маснавий монандаи Фирдавсийу Тусий
Ғазал боғида гўё Саъдий ушбу замон Муҳий*

*Найистони китоботда мисоли шеру акмадек
Ажойиб хуш навийсу хушхату ҳам хуш баён Муҳий*

*Ба дасти даҳри кажрав бирла халқи бе басиратдин
Яқоси гул каби сад чок дили хун гунча қон муҳий*

*Топи олмай бир аҳли дард бу бедард халқ ичра
Кўнгилга лола янглиғ доғлар қилган ниҳон Муҳий*

330 с.

*Жанобинг янгли аҳли фазллар ҳар қайда бор бўлса
У ҳам бу хасрату ғам ўқиға сендек нишон Муҳий.*

*Бошинга тушмагай ғам офтобин тобиши мутлақ
Сан ҳам мандек бош узра майдан этсанг соябон Муҳий.*

*Нечукким аҳли ҳикмат, бил, муқаррар ҳукм этибдурлар
Иложи аҳли дарду ғам шароби эрғувон Муҳий.*

*Нечукдур гулшани хат тундбоди хоҳишинг бирла
Сабабсиз билмадим ман бемаҳал қилдинг ҳазон Муҳий.*

*Не ўтган бўлса авф эт, сўнгра бир от тир то менга
мани турган макону манзилим айлаб нишон Муҳий*

*Карамдин не бўлур бизнинг сариға азму жазм айлаб
Келиб бир хони Хисрав узра бўлсанг меҳмон муҳий.*

145(147). МАҲЗУН III - Бу киши Хўқандли бўлуб, номи Мир Саййид Нуъмон хўжадур. Вафоти тўғрисида маълумотимиз йўқ. Фақат даври ҳаёти тўғрисида маълумот шуки, Бухоро шайхларидан Халифа Солеҳ эшон Хўқандийнинг вафотига таърих ёзмиш-дурки, ҳижрий ила абжад ҳисобида 1217 нчи (йил) келиб чиқали, мутобиқ 1899 нчи мелодий (йил) бўладур. Демак Муқимий даври шоирларидан бўладур. Шоир Ҳижлат II нинг девонида муқоба ёнида бўлмиш қоғозда тубандагича баёнотга кўзимиз тушди. Бунда кўрганимизни айнан кўчиришни лозим 331 с. кўрдим. “Манзумаи афзалул мутааххирийн уш шуарои ва аблағ ул таҳажжурийн ул фусаҳо ул мутахаллус бил Маҳзун ал муқийм фи байт ул аҳзан Хожа Мир Саййид Нуъмон ас Солеҳ оллоҳу шаъноҳу ул масҳи замона”.

Худоёрнинг саройига боғли туриб Насриддинбекни тўйи тўғрисида китоб ёзмиш, хон саройидан хабардор бўлмиш Маҳзун тахаллусли бир шоир бор эди. Ўшал Маҳзун шул киши бўлиши эҳтимолга қариб. Мадинага

ҳижрат этиб унда тўхтаб қолмиш Маҳзун ҳам бордур.
Шоир муқимийга ўғай тоға бўладур эсада номи Қори
Раҳматулло эди.

Тожик ва туркий бир қанча шеърлари юқоридги
сарлавҳа остида кўрилди. жумладан тубандаги ашъорлар
Нуъмон хўжаи Маҳзуннинг нашидаи таъбидандур:

*Муҳаббат куйида бўлдим баче оламга афсона
• Вуболим бўлмади ҳаргиз куюб ҳамчун сандона*

*На мумкин ҳолима топқум висолин лек уммидим
Ки қилса, бир назар ман хастаи нолон гаҳ ёна.*

*Жамоли ба камоландан на нақд ўлғай агар боқса
Дабон, эй банда бўлма ноумид ул лутфи шоҳона.*

*Ҳаробат аҳлидин ёраб кўтарма ишқ асбобин
Керакдур кўп гадо ҳожат ики даргоҳи султона.*

*Ҳазар қил ишқ элин озоридин тутма раҳи хонинг
Куйар олам агарким қилсалар оҳи ғарибона*

*Агар биз меҳмонлар боруб даргоҳи қудсинга ёраб
Равому мезбондин жуз мурувват ҳоли меҳмона.*

*Қилиб иншо бу янглиғ матлаъи изҳор аҳволи
Саёдат гулшанин навбодани Нуъмон фарзона*

*Або ан жаддан олуб мерос илми фазл раббони
Дури кони асолат навниҳоли боғи Фарғона.*

* * *

332 с.

Бу ғазал ҳам Маҳзун III дандур.

*Маҳвашо қилсанг тажаллий бу дили афкорга
Кўп савоб ўлғай аёдат айламак беморга.*

*Истабон васлинг жаҳонда топмадим ҳеч бир асар
Жон чекиб умримда ҳаргиз етмадим дидорга*

*Хонумонимни висолинг йўлида қилдим талаф
Нақди жон қўйдим бу йўлга сотгали бозорга.*

*Эй сабо, еткур паёмим арзи аҳволотдин
Хусн иқлимин амири ул ситамлик ёрга.*

*Дарди дил ҳаддин фузундурким, олур мендин хабар
Ёраб ул билмасму ҳолим айлайин изҳорга.*

*Ҳеч ким мендек асири дарди ҳижрон бўлмасин
Бўлмасин афсона олам ичра ҳар ағёрга.*

*Этмагил, ёраб, муқайяд ҳеч кими дори ғам
Қилмагил воқиф жаҳон аҳлини бу асрорга.*

*Ёраб эт лутфинг манга икки жаҳонда раҳбар
Этма маҳрурим фашу тасбеҳ ила дасторға.*

*Аҳли маъни назм Маҳзун айлағай чандон писанд
Дийдага суртиб олур ҳар мисрасин туморга.*

Исбот учун тарихи Халифа Солеҳ эшон Хўқандий-
дан охириг жумласини бунда кўрсатишни лозим кўрдик:

*Он Солеҳи замонки бо Салоҳ хештан
Шуд бар сарир иззати жовиди комрон
Дар рўзи арбаъа рабий ул охира
Дар як ҳазор се саду ҳафт даҳ супурд жон 1317.*

146(148). ВИСОЛИЙ - Бу шоир Тошканд ша-
ҳаридан экани баёзларда кўрулган сарлавҳаларда кўри-

ладур. Бу кучлигина маҳорати адабийага эга бўлган шоирнинг биографияси тўғрисида маълумот беролмаганимиздаги қусуримиз учун ўзим ҳам таассуф этадурман. Ана шундай адабий соҳадаги камчиликни тўлдириш мақсадида ишлаётимиз...

333 с. Ўзбек тилида тазкира йўқтур. Тожик тилида бўлмиш тазкираларда Висолий кўрунмайдур. бунинг афв этарлар деб ўқувчилардан сўраб фақат шуни айтурга имкон бордурки, Висолийнинг бир ғазалини Муқимий мухаммас этмишдур. Бундан маълум бўлишича, Висолий Муқимийдан олдин ўтмишдур. Ёки замондошдур.

Бу шоирнинг адабий ижодий кучи нашидаларидан маълумдур.

*Кўзи шахло, юзи гул чашми хумморимни соғиндим
Жафони бодасидин маст саршоримни соғиндим.*

*Муаттар кокилин ёдида тун-кун истадим тинмай
Назокат боғида рухсори гулноримни соғиндим.*

*Ғаму андуҳидин мажнун сифат бўлсам ажаб эрмас
Латофат бобида аввал шахд гуфторимни соғиндим.*

*Вафо ойинида йўқтур дам урмоқ ошиқи зора
Жафожўй ул ситамгар бевафо ёримни соғиндим.*

*Ичай захри фироқин аччиғ-аччиғ таън қилманглар
Ким ул неку шамойил ёри дилозоримни соғиндим.*

334 с.

*Висолий ёр васлин хуш демишлар ишқ эди лекин
Дами ҳажрида сўзу нолау зоримни соғиндим.*

* * *

Висолийнинг шул ғазалини муқимий мухаммас этмишдур. Бир ажратиб кўрсатдим. Тубандаги ғазал ҳам Висолийдандур:

*Ой жамолин шавқида девона бўлсам кошки
Лавлидин шаршор ўлуб мастона бўлсам кошки*

*Май ичиб қатлим учун гулгун этиб рухсорини
Тиғидин дам урмайин мастона бўлсам кошки.*

*Ёдида тун кун чекиб оху фиғону нолалар
Ким жунун ҳайли билан ҳамхона бўлсам кошки*

*Дилбарим махфил аро шамъи жамолин ёндириб
Жон фидо айлаб бу дам парвона бўлсам кошки.*

*Хуш хиромидин етушгай жонга беҳад дарду сўз
Қуҳу саҳроға чиқиб афсона бўлсам кошки.*

*Эй саломат аҳли, қилмаенг таъна манким даҳр аро
Гулханию пур алам сўзона бўлсам кошки.*

*Нолишингдин, эй Висолий, тоғу тошлар йиғлашур
Улфатимдур вахшилар бехона бўлсам кошки.*

147(149). СОЛЕҲ - Бу шоир Андижонли бўлуб, мажзубилардандур. Шоир халифа 335 с. Абдулазиз Мажзубнинг хулафоларидандур. Андижонда нашъу намо этмишдур. Вафот тарихи бизга маълум бўлмади. Мулла Эргашбой ҳожининг айтувларича 80 ёшларида бир ўғуллари Қашқар шаҳарида ҳаёт бўлуб кўрганлигини ҳикоя қилдилар. 1900 нчи йилларда шоир ҳаёт эканлиги маълум бўлаётир. Номи ҳам Муҳаммад Солеҳ бўлмишдур. Бутун ашъорлари навҳалидур. тубандаги шеър ундандур. Баёзларда навҳали шеърлари кўп учрайди. Аҳлоқға доирдур, жумладан:

Саги Асбоби қаҳфдек яхшиларни суҳбатин изла
На бўлди Нуҳнинг ўғли суҳбати ножинсу нодондин.

Ҳузурӣ яхшиларда қил сукут алломаи даҳр сен
Баҳо топгай чини коса саломат чиқса хумдондин.

Агар ҷосуси дилдур айла тасдиқ феъли қўнига
Ҳазар қил тушма дилдин варна тушидинг етти осмондин.

Тавозеъ бирла сар афкандалики пеша қил доим
Нишона бўлди шайтони лаинга кибр қилғандин.

Наво излаб ҳамиша яхшиларни ортидин эргаш
Умидин узса бўлмас ҳар киши инъоми раҳмондин.

Боласи йиғласа албатта келгай онанинг раҳми
Она хурсанд экани доимо эҳсони бўстондин.

Таноби тавбани бўйнунга сол, ялбар аё Солеҳ
Тенг эрмас берса тангерим қатраи борони гуфрондин.

336 с.

148(150). МИРЗО II - бу шоир Ҳўқанд шаҳаридан бўлуб сармозор даҳасида Саййид кушбеги номли маҳаллада майда савдогар оиласинда келмишдур. Номи Мирза Хайруллаҳон бўлуб, Мирза Муҳаммад Носир маҳдумнинг ўғлидур. Ибтидоий мактабнинг маҳалла масжидада битириб тўла хат саводли бўлгач, мадрасаи Бузрукхўжада илми арабий, форсий таҳсил кўрмиш фозил киши эди. Шоир Маҳмуд қорига шеърятда шогирд мақомида алоқаси бўлсада, Мулла Солеҳжон маҳдум қози (Наирий) ва мулла Сулаймонқули (Рожий) ва Усмон хўжа эшон (Зорий)лар билан ва унинг сўнгра ҳозир ҳаёт шоирлардан Мулла Асғар Али (Чархий) ила мушоира

ва алоқани дўстлиги зиёда эрди. Адабий тарбияни наирӣ ва Рожийдан кўпроқ олмишдур. Ҳаётида имом ва мударрислиқ этмади. Хусни хат соҳиби бўлуб хати таълиқ ила ойинага зарҳал ила турли турли рангда гуллар ясаш, куфий, руқъа, таълиқ хатларда лавҳалар ёзиш, райҳон, хати шажари ила санъаткорона лавҳалар яшда баробаринда киши йўқ эрди. Эрта баҳордагина кимевий йўл ила турли шаклда ва бўёқда қоғозга тушуриладиган муаттар ҳидли бир нақшни Хўқанд билучилардан фақат шул Мирзагина қолмиш эди. Ҳозирда абри баҳор номли бу санъатда ясавчи қолмади. Бир неча асарлари ўз сиёқида ўз харожати ила брошюралар чиқаргандир. “Лаззат ун нисо” номли форсий асарни ўзбек тилига бу киши таржима этиб чиқармиш эди. Литографияда босиладурган журналлар ва китобларни бу кишининг қаламида ёзиладур эди. Мунаввар ул фикр шоир эрди. 1910 нчи йилдан бошлаб усули жадид мактабни очиб муаллим бўлуб ишлаган эди. Лекин кўп давом этмади.

337 с. Октябрь инқилобидан кейин Вақф отдели очилгач, Мадрасаи Мирга мутавалли бўлуб турди. Шул хизматда эди. 1937 нчи йилда сиёсий идора томонидан ҳибсга олинди. Тошкент лагерида тафот этди. Мирзони вафоти вақти 50 ёшинда эди. Ўғул йўқ бўлуб уч нафар қизи қолди. Иккиси муаллимадурлар. Инқилобдан сўнги унинг ижоди кўпи ҳажвий бўлуб газеталарга босиладур эди.

Бу ғазал Мирзодандур:

*Юзи эй моҳтобон бир келиб кет
Кўзим йўлингга ҳайрон бир келиб кет*

*Манга, эй нозанин, айла тараҳҳум
Рақиблардин ки пинҳон бир келиб кет*

*Йўлингда садқа бўлсун молу жоним
Қади сарви хиромон бир келиб кет*

Сўзи шаққар, тиши ким донаи дур
Лаби лаъли бадахшон бир келиб кет

Қолиб кунжи ғам ичра бу ғулومинг
Бўлубдур зору нолон бир келиб кет

Ки сенсен Юсуфи ушбу замона
Эрурмен пийри Канъон бир келиб кет

Жамолинг партавидин равшан ўлсун
Нигоро, байтулаҳзон бир келиб кет.

Сочиб олам аро мушк ила анбар
Хати эй сабза райхон бир келиб кет

Еғар бу чархдин устимга доим
Балои абри борон бир келиб кет

Давосиз дардга тушдим мени ғамгин
Бўлуб сан мушкул осон бир келиб кет.

338 с.

Бериб жон илтифотингдин танимға
Ки лаъли оби ҳайвон бир келиб кет

Кўрунмайдур кўзумга сенсиз эй жон
Ки жаннат ҳури ғилмон бир келиб кет

Ҳаробат кулбама эй шўх бўл кун
Қилиб лутф ила эҳсон бир келиб кет.

Қилур Мирзо ҳақингда субҳ шоми
Дуоларким фаровон бир келиб кет.

149(151). ДИЛАФКОР - Бу киши Тошкент атроф шоирларидан бўлуб Писканд қасабасидандур. Номи Мулла Абдул Борий бўлуб нима касбда экани билинмади. Андижон шаҳаридан туруб ватанига хат ёзганидан Фарғона водийсига келиб юргани, савдогар бўлгани эҳтимол тугиладур. 1914 нчи йилда 48 бетли девончасини Тошкандда ўз ҳарожоти ила тош босмада босилиб чиқди.

Шоир “Саломнома”сида бундай дейдур:

*Айтакўр албатта-албатта бу янглиғ арзи ҳол
Андижонда соғ-саломат бор деб қил қийлу қол
Кундузи дунё учун овраиман аҳли ҳисол
Катта-кичик ёру дўсту ошноларга салом.*

339 с.

Бу эса қуруқ сўзлар йиғиндисидан иборатдур. Дилофкорнинг шеърятда тутган йўли йўқ. Асосан навҳагар шоирлар жумласига кирадур. Бизнинг Фарғонали шоир Ҳазинийга яқин турадур.

*Эй кўнгли, айтиб худо зикрин жигарни реша қил
Авалу охир гуноҳингга пушаймон айлагил.*

деб ўзига насиҳат : адур. Бироқ ўз насиҳатини ўзи писанд этмай ...

340 с. Девончасини ахтариб Тазкираминизга мувофиқроқ деб тубандаги шеърини қабул этдик:

*Киши борму менинг янглиғ биравни маҳви дийдори
Ҳаёлимдин нари кетмас ўшал барнони асрори*

*Агар чиқса хиром айлаб боқиб ҳар ёна ҳар ёна
Муқаррар солғуси хушидни ташвиши рухсори*

*Юзи гул, сочи сунбул, қомати зебо алиф янглиғ
Латофатда баробар келмас анга даҳр гулзори*

*Қоши бир-бирга пайваста қаламдек қайрилиб тушган
Ва ё райҳони жаннат раста-раста айни осори*

*Хўтан охулари шарманда бўлғай лофи чашм этса
Қародур ҳажр шомидин муқаррар чашми хуммори.*

*Тузуб атрофида саф-саф мисоли лашкари ҳоқон
Қилурға қатли ом албатта нарғис тиғи хунхори*

*Сабо тарқатса ногоҳ субҳи дамда ёр зулфини
Муаттар айлағай рўйи заминнинг мушки тотори.*

*Ҳижолат айлағай тўти ва қумрини фасоҳатда
Такалумда ўтар қанду асалдин шаҳди гуфтори*

*Фалотун табъдурким, васфини этсам адо бўлмас
Расодур зуҳни хуш одобда ҳар феъли атвори*

*Манго таън айламанг ҳар нечаким, оху фиғон этсам
Азалда бўлмишам ул моҳи талъатнинг гирифтори.*

341 с.

*Тирикман токи ўлгунча билингиз, эй буродорлар
Эрурман қудратим борича ул ёрнинг харидори*

*Муҳаббат аҳлига лаззат берур олиб ўқулғанда
Дилафкор бенавони ҳарна айтган шеъри ашъори*

150(152). МУҲСИНИЙ - Бу шоир шаҳарни кунчиқар томонида бўлмиш марғилон даҳасида Мирзо Ёдгор номли собиқ маҳаллада ҳозир Зарафшон номли кўчада 3 нчи номерли ҳовлида 1860 нчи йилда дунёга келмишдур. Номи Мулла Муҳсинжон ҳожи бўлуб сулаймонбой ўғлидур. Ҳар вақт имзо этарда Ҳусайнқули ибн Сулаймонқули деб ёзган эмиш.

Бошқа ибтидоий таҳсилнинг маҳалла масжидида олиб айрим хаттотда хусни хат таълим олмишдур. Сўнгра Мадрасаи Султонмуродбекда мударрис домла Абдул мўмин Шаҳрихоний номли кишидан улуми арабий сарф, наҳв, луғат ўрганмишдур.

1887 нчи йилда бир гуруҳ улфатлари ила Ҳиндистон орқали Хижоз сафарига чиқиб адойиб ҳаж этмишдур. Хушфелъ , серзавқ, очиқ чеҳрали, меҳмоннавоз нотик мусиқийшунос, хати настълиқ ва шикаста бедилнавис ва Бедилхон. фозил шоир эди. Форсий, туркий назм девони икки тилда бўлуб, ўз ўғулларидан ҳозирда ҳаёт мулло Нуриддинжоннинг қўлларида сақланмоқдадур. Мадрасаи Султонмуродбекда истиқомат вақти ёзган шоир Мирзо Абдулқодир Бедилнинг девонига кўзимиз тушгани бордур. Шоир Фирқатнинг устоди шоир Нисбатий экани Муҳсинийдан манқулдур. Новча бўйли, ҳотмазюк гавдали, бугдой рангли, озода кўринишли шоирлик ўзига зеб тушмиш киши экани кўрганларга маълум бўлсада, шухратни севмас эди. Ниҳоят 1917 нчи йилда 57 ёшинда муҳаррам ойининг 3 нчисинда юқорида кўрсатилмиш жойда вафот этмишдур.

342 с.

Шоир Муҳсиний девонининг I нчи жилдида наср ила бир кириш сўзи ёзибдур. (Абжад ҳисоби ила 1330 сана 1911-12 м.да бўлиб чиқаду). “Ҳазо таърихи таълиф” сарлавҳаси бор. Ушбу девони “Муҳсиний аслаҳау-аллоҳ ла ҳаволиҳи”. Сўнгра тубандагича қисқагина назм ила бундай бошлайди. Бу ҳам муқаддимадур:

*Саодатманд бўлди бахти феруз
Масаррат бахш ҳам чун ийди Наврӯз*

*Бу девоники, мазмуни маоний
Бўлур ҳар сатрини назмида Хурмуз.*

*Муҳаббат ўти андин шувла урғай
Ҳама абёту ашъори жигар сўз*

Фариди даҳр Фарғона ичинда
Тириқи шеър давронида ялғуз

Вале чиқмади анга авжи иқбол
Фалак буржида ҳарғиз бахти юлдуз.

Совут кўнглим бу оламнинг ишидин
Исиғ сийнамға урғум катта бир туз.

Агарчи мустаманди зор ўлурсам
Жаҳоннинг давлатига солмазам кўз.

Бунинг таърих тадвинига фикрим
Манга таълим айлар эрди ҳурмуз.

Жаҳон даврони ичра Муҳсинийдин
Ҳадиси ишқ ўлди жилва афруз.

Сўнгра айтур бу нозими ашъор
Мутахаллис ба Муҳсиний ба шиор.

* * *

Тошкандли Тўра номли шоирнинг шул радифдаги
ғазалига татаббуъ этмиш экан. (У) тубандагидир:

Кетди тошингни рашкида дурри яман яман
Ҳам ҳасрати кўзингга бу ғизоли хўтан хўтан

Ҳусну жамолу ғунча даҳонингга маҳв ўлуб
Оғиз очти қолди ниста кушоде даҳан даҳан

Эй Юсуфким, жамоли муҳаббатни мисрида
Ким айлади бу кулбами байтулҳазон ҳазан.

*Дарди гаминга кўз ёшим ўлди чунон равон
Ҳар қатралар мисоли муҳити адан-адан*

*Қилсанг ҳаром шўри қиёматдур ошкор
Тушгай бу мурда жонлар, ичинда қубан-қубан.*

*Ёлғуз мен ўлмадим сенга хуштор, эй нигор
Хоки дарингда ман каби шайдо туман-туман.*

*Ўтдинг тағофил ила писанд этмадинг мани
Нозу хиром бирла бо сабабким чафан-чафан.*

*Илмам кўзимга ушбу жаҳоннинг матобини
Кунжи фақирлиқда кулоҳим шикан-шикан.*

*Ному тахалусинг на дебон сўрди ул нигор
Муҳсин дедим тахалусу номим Хусайн-Хусан.*

151(153). ҲИЛВАТИЙ - Бу шоир асли Андижон область Андижон атроф қишлоқдаридан Жигда Кафаномли жойда деҳқон оиласида туғилмиш. Шунда хат саводли бўлгач, Наманган шаҳарида мадрасада ўқуб илм таҳсил этмиш ва шунда имомлик этмиш фозиллардан ва шоирлиги ила шуҳратланмиш. Наманганда нашъу намо этмишдур, ва шоир мулла Обиднинг устодидур. Кичик бир девони бордур. Мавлавийнинг арабчадан ўзбек тилига назм ила кўчиргани шуҳратига сабаб бўлди. Бошда нозими мавлоно Бирдинжийнинг тарихий қасидасининг таржима ила назм этмиш каби маҳорати илмийаси бор олим шоирдур. Ҳар ҳолда адабий маҳорати ила маълумдур. 1922-нчи йилда вафот этмишдур.

Бу ғазал шоирнинг нашидаи таъбидандур. Шоирнинг номи мулла Йўлдошдур.

Бу барно нозанининг билмадим қайси ватандандур
Паризоди ирамданму сияҳчашии Хўтандандур.

344 с.

Кўнгуллар ғунчаси гул гул очилди ранги бўйидан
Бу гул билмам қаю гулшандину қайси чамандандур.

Ушал маҳваш парининг партави рухсоридин билгил
Бу маҳфил ичра равшанлиқ на шамъу на лагандандур.

Бирав шайдо, бирав расво, бирав мажнун, бирав маҳзун
Дема бир ўзга дилбардин ҳама эй ёр сандандур.

Тун ул кун руҳ ёзиб сунбул сочини сайрибоғ этди
Тамоми ранг бўйи ондндур на боғу на чамандандур.

Йиғим дарди ғамингдндур, фиғоним фирқатингдндур
На фаҳру молу зардандур на фарзанду на зандандур

Дедим бу ҳалқаи гисуларингму ё бало дом
Деди ушшоқлар кўнглини банд этган расандандур.

Юзим зардию сочим оқию қаддимни ҳамлиги
Ушал гулруҳни сочин сунбулу сарву сумандандур.

Сани деб Хилватий гоҳи қиморбоз ўлди гоҳ расво
Гоҳи банги, гоҳи гулханнишин гоҳи чафандандур.

Бу ғазални Хўқандли Зорий, Наманганли Зулулий
мухаммас этмишдурлар.

152(154). АВАЗ - Бу шоир Хоразмдан бўлуб, демократ, халқпарварликда номдор бўлуб айрим девонга эгадур. Шоир Хива шаҳрида сартарош косиб оиласинда 1884 ғ. 11 йил август ойинда дунёга келмишдур. Номи Аваз-жон бўлуб, уста Утарбойнинг ўғлидур. Ўз номини таҳал-

лус ихтиёр этмишдур. Отаси адабиёт муҳибларидан мунаввар ул фикрли кишидур эмиш. 345 с. Шоирлар дўсти бўлмиш бу устанинг ўли 15 ёшлариданоқ шеърда ўзини кўрсата бошлади. 16 ёшларида мадраса талабаси сафларида бўлуб арабий, форсий тилларидан бахралана бошламишдур. Хоразм шоирларининг девонлари ила таниша бошлаган Навоий асарлари устида ишлай бошлайди. 19 ёшларида Муҳаммад Раҳимхон Ферузнинг шеърларига назиралар ёзабошлайди. Шеърларида беамал муллалар, зolim амалдорлар, мазлумларнинг жабрланувлари тўғрисида ўтли нашидалари кўрина бошлайди. Ниҳоят Хивали Исфандиёр томонидан жазоланди. 1912 нчи йилда берилган жазога писанд этмай қаттиғ танқид этиб шеърлар (билан) савалайди. Бу вақтда халқ тарафдори бир шоир экани ҳаммага маълум бўлуб халқчи шоир деб танилиб бўлуб эди. Ниҳоят фақир шоир касалланди. 1919 нчи йилда 35 ёшинда Хивада вафот этди.

Тубандаги ашъори обдор Мулла Авазнинг нашидан таъбидандур:

*Кўнгулким, эй суманбар сенсизни шод ўлмади ҳаргиз
Бўлуб вайрон даволат бирдан обод ўлмади ҳаргиз.*

*Бошига тушгали фирқатнинг ошуби мани шайдо
Ғаму дарду алам қўйдидин озод ўлмади ҳаргиз.*

*Нетонг чарх илкидин қилсам шикоят, эй буродар ким,
Манга кўпроқ иши чун жуз зулму бедод ўлмади ҳаргиз.*

*Агарчи топди мақсудин тамоми эл мани маҳзун
Аруси мақсадига лек домод ўлмади ҳаргиз.*

*Қачонким, бўлмишам ошиқ ўшал дилбарнинг хуснига
Фироқ ичра манга иш ғайри фарёд ўлмади ҳаргиз.*

346 с.

*Жаҳондин гар эсанг оқил ема ғам қайғу чекмакдин
Ки хойу-хуйи қилган бирла килса муъмад ўлмади ҳаргиз.*

Аваз сабр айла мақсудинг эса ғамдин халос ўлмақ
Ки сабр этканни қалби ғусса бўнёд ўлмади ҳарғиз.

* * *

Санга ман ошиқи зор, эй паризод
Асиру ҳам гирифторм, эй паризод.

Матои хуснунгга бўлган давомат
Дилу жондин харидорм, эй паризод.

Фироқ ичра бошимга юз минг офат
Бўлурсан сан намудорм, эй паризод.

Бори оламни мулки ичра йўқтур
Сенингдек айши хунхорм, эй паризод.

Жафо бирлан ситам доим қилурсан
Мани маҳзунга изҳорм, эй паризод.

Жаҳонга келмади эмди сенингдек
Ситам густорм жафокорм, эй паризод.

Авазким ҳажр аро овора бўлмиш
Анга бул лаҳза ғамхорм, эй паризод.

* * *

Қосибо, бер ул суманбардин хабар
Роҳати жон шўҳ дилбардин хабар.

Кўзларимни ёрутурға топмадим
Орази хуршиди анвардин хабар

Бенавомен қумридек эшитмайин
Қадди шамшод ила ар-ардин хабар.

*Не тоналдим бу жаҳон мулки аро
Кокили мушк ила анбардин хабар*

*Эйки, гар билсанг қай ерда эрканин
Бер ҳам ул шўҳи ситамгардин хабар.*

*Топмадим харчанд истифҳор этиб
Ул нафас у чашми қоҳардин хабар.*

*Эй Аваз, ёзғил демиш неча ғазал
Шоири доно хунарманддин хабар.*

347 с.

153(155). КАМИЙ - Бу киши Тошканд шаҳаридан бўлуб 1866 нчи йилда беклар оиласида дунёга келмишдур. Номи Абдулкаримбек бўлуб Мулла Шарифбекнинг ўғлидур. Муқимий ва Алмай, Нодир Намангонийларга замондош шоирлардан ҳисобланади. Муқимийнинг Камийга ёзган мактуби оордур. Шоир Камий 1911 нчи йилда Хўқанд шаҳарида кўрганим бордур. Ул мактабга кириб ўелди. Ўрта бўйли оқ сариғ юзли бўйни ҳамли, елкаси чиққанроқ, чўққи соқолли, агарчанди 45 ёшларинда бўлса ҳам қиёфаси 60 ёшларда деб гумон қилурлиқ қиёфада, содда кийинган эрди. Ул бизга суҳбатимиз асномизда тубандагича маълумот берди. Мен шоир Муҳийнинг касал ётганини эшитиб Андижонга бориб эдим. Мен боргач, вафот этди. Ўзим тефада туриб маросим адо этиб кўмдириб қайтаётирман, деди. Муҳийга вафот тарихи ёзмиш экан. Бўрни олиб тахтага шул фарднинг ёзди: “Мурд воҳ шоҳи шоирон Муҳий”, Абжад ҳисоби ила тарихи чиқар экан. Муқимий билан алоқаси 1892 нчи йилда бўлган экан. Мелодий ила 1923 нчи йилда 57 ёшинда Тошкандда вафот этди. Хушсуҳбат, фозилгина бўлган бу шоир ...

Айрим девони бўлмаса ҳам ашғорлари анча бор-
дур. Бу мувашишаҳ ҳам нашидаи табъидандур:

*Оразингни кўрсатиб эй шўҳ, авлон айлама
Бунча маҳлуқ дийдасин хуснунгга ҳайрон айлама*

*Булбул осо гул юзинг шавқида фарёдими кўруб
Демадинг ким, эй пари, бас мунча афғон айлама.*

*Доимо ишқингда гирён айлабон, эй маҳлиқо
Очилиб гулдек лаби лаълингни хандон айлама*

*Наҳл қаддинг ёдида жоноки, мени йиғлатиб
Кўйма охир, раҳм қил ашқини тўффон айлама.*

Тўрт бетнинг қолдириб ўтдик.

* * *

Камийнинг поэмаларидан ахлоқий қасида

*Сухан яхшими ё дурдона яхши
Сухандонга сухандур кона яхши*

*Қариндош, номувофиқ ошнодин
Мувофиқ етти ёт бегона яхши.*

*Пули кўп, ақли кам янги чопондан
Яланғоч бўлса ҳам девона яхши.*

*Диликим, анда йўқтур оташи ишқ
Ки андин шамъ ила парвона яхши*

*Кимики ваъдаи қилса бировга
Етурса ваъдасин поёна яхши*

*Дуруғу кизб сўздин минг маротиб
Десақим, бир сўзи ҳаққона яхши*

Муқаррар дўсти ким бўлса нодон
Ки андин душмани фарзона яхши

Ҳаёю шарм одоба тавозеъ
Эмас ҳайвонаким, инсона яхши.

Ҳаробат аҳлиға қанду асалдин
Шаробу бўза ҳам майхона яхши.

Киш бўлса камбағал бечораларға
Кўмур ила ўтинға шона яхши

Биёбонларда роҳи рост топмоқ
Адашган зору саргардона яхши

Гуруҳи ҳез тийнат кай кишидин
Шижоатлики бир мардона яхши.

Амалдор аҳли ҳам хизматчиларға
Етушса қўлга пул моҳона яхши

Ҳамадан аҳли дунёдорларға
Чиқимсиз тушса пул ҳамёна яхши

Бу жоҳил халқ дастидин мен эмди
Қочибон кетганим Афғона яхши

Ҳаёлин этмак ул мужгон асони
Камийдек хаста бедармона яхши.

349 с.

154(156). КОМУШ - Бу киши Умархон дав-
рига яқин шоирлардан бўлуб, услубидин маълумдур,

қайдан экани аниқланмади. Баёзларда гоҳо кўрунса ҳам биз бунда эски бир қўлёзма китобдан кўчирдикки, бу китоб ёзувчиси 100 йиллар нарида ёзмиш эди. Шоирни ўшал (вақт)да ўтгани эҳтимол тутиладур.

- 1) *Чиқти гулгун кийиниб бўлди қиёмат ҳай-ҳай
Ана ҳусну ана қадду ана қомат ҳай-ҳай.*
- 2) *Ул замонеки висолиға мушарраф бўлдим
Ана вақту ана ҳусну ана соат ҳай-ҳай.*
- 3) *Қоши меҳробини кўргач, анга қилдим сажда
Ана зуҳду ана тақвоу ана тоат ҳай-ҳай.*
- 4) *То бу дам шўриши ҳажринга таҳаммул қилдим
Ана сабру ана тамкин ана тоқат ҳай-ҳай.*
- 5) *Сари куйингда эшик ҳамдами бўлди Хомуш
Ана шарму ана айшу ана роҳат ҳай-ҳай.*
- 5) *Бузди дил мулкини жонимни ҳам олди ишқинг
Ана зулму ана жавру ана ғорат ҳай-ҳай.*
- 6) *Кўзи музгон ила хунрезлиқ айлар доим
Ана ханжар ана қотил ана офат ҳай-ҳай.*

350 с.

155(157). ШАҲЗОДА - Бу киши Шохрухийлардан бўлуб, номи Насриддинбекдур. Андижонда ҳоким бўлиб турганда Андижон шайхулисломининг адабий-илмий тарбиясида бўлмишдур. Адабий ижодга ўргатишда бошда Исфарали Мир Худоёр ва шоир Муҳиё ва ҳам Мунтазирлар унинг саройида бўлмишдурлар. Кейин Мир Худоёр бир тухма.ила ҳайдалмиш.

Сабаби ҳам унда бўлмиш. Муҳий ҳажга сафар этганда
унда Абдураззоқ Бимий бош дабир сифатида турар эди.
Мавлоно Биймийнинг дебочасига назира этиб шул
вазнда шул мафҳуб тубандаги дебочани ёзибдур.

*Эй маҳваши жон гудоз хунрез
Чашм қадамига дур гуҳар рез*

*Ошиқлара айлагил тараҳҳум
Жон олмоға қилмағил тилинг тез*

*Сочинг гириҳин каманд этибсен
Жоним қушин айламоққа овез*

*Мужгон ўқи бирла, эй жафожўй
Қонимни тўқарга қилма ангез.*

*Шавқинг ўти куйдириб дилимни
Оҳим шарариди айла парҳез*

*Мен сенга чунон асир ўлубман
Ширинға нечукким ўлди Парвез*

*То тушти лабингни шавқи бўлди
Дил жоми шароби ғамга лабрес.*

*Не хуш кун эди етурди андин
Қосидни наёми лутф оmez*

*Шаҳзодани айлабон гирифтор
Ул наргиси соҳири балохез.*

351 с.

156(158). ЗАРРА - Бу тахаллусда уч нафар шо-
ирнинг кўрмакдамиз. Қўлимизда бўлган қўлёзма баёзда

Зарра тахаллусли шоирнинг тожик тилида ёзилмиш 10 дан ортиқ ғазали бордур. Шаҳаримизда (Кўқонда А.Қ.) ҳаёт бўлмиш Домулла Мир Абдулла Охунднинг тахаллуси Заррадур. Бирор мартаба ўзбек тилида ёзган шеърини учратганимиз йўқ. Ҳар ҳолда биз қалам юритаётган Зарра булардан бошқа экани аниқланмоқдадур. Бу шоирнинг икки мухаммаси қўлимизда бўлуб услуби шеърдаги мазмуни феодализм даврида эканининг ифода этадур. Амир Умарга ва ўшал даврнинг машҳур шоири Излагнинг “ичра” радифли ғазалининг мухаммас этмишдур...

Амирийга айтган бу мухаммаси киноя этиб “қадрини” радифининг мухаммас этадур. Лекин Фазлийнинг “Мажмумат уш шуоро”сида Зарра тахаллусда шоир кўрсатилмайдур. Балки қўлёзмасида бордур.

Шоирнинг Амирий ғазалига айтган мухаммаси будур. Анинг сўнгги байтлари юқоридаги фикримизни қувватлайди.

*Бор масал машҳур “билмиш зарри заргар қадрини”
Айб эмас нокас чу билмас ганжу гавҳар қадрини
Этмади фаҳм ул такаллум ичра шаккар қадрини
Буҳабар зоҳид чу билмас лаълу гавҳар қадрини
На билур жаннатда ёриб мавжи кавсар қадрини*

*Кисвати зебо кийиб чиқди бугун ул нўшлаб
Акси маръоти руҳи акс этди бозори Ҳалаб
Ғозадин юз ранг юзун тузмиш анга тўймас қараб
Хўб свратларни руҳсориға зевардур сабаб
Лекин ҳуснинг ортдирур ҳар лаҳза зевар қадрини*

*То ғаминг қаддим эгиб бўлди кўнғил ичра ниҳон
Орзуйи васлинг айлар ҳажр аро оромни жон
Лутф этиб дийдамни маскан айла эй сарви равон
Мен билурмен қоматинг қадрин на билсун боғбон
Бехбарлар не билур сарву санубар қадрини*

*Дахр бозорида бордур ҳар кишининг бир иши
Парда то зебу жамолу парда хасрат варзиши
Ошиқ ўлган бирла жон бермак абасдур қилмиши
Ноз тигининг шоҳиди бўлмаса билмас киши
Кўзи кофир, қоши ё, мужгон ҳанжар қадрини*

*Олами аснаб ичинда ҳар киши бир ранг эрур
Мунъими муҳтож дема икласи ҳам санг эрур
Бенавога парчаи нон дафъи сад оҳанг эрур
Подшоларга муносиб тож ила авранг эрур
Ким гадо ҳайли на билсун тахту афсар қадрини*

*Аҳли ҳикмат дема ул билмас дили парвардни
Дема ошиқ ул киши чекмасдин оҳи сардни.
Эмди, эй зоҳид, чу Хисрав ганжи бод авардни
Нуқси давлатдур ўшал султонки боқмас мардни
Шоҳ номард ўлса ул билмас диловор қадрини.*

*Ёстанибдур шоҳ даргоҳига кўп зору асир
Ушбу уммид ила шояд лутфи бўлғай дастгир
Бунда они Зарраға ағлам қилди ким вазир
Таъби мавзун бўлса сўз аҳлига майлондур Амир
Бу сабабдиндурки билмишмен суғанвар қадрини.*

353 с.

157(159). УЗНАБ - Бу киши Самарқанд атроф ўзбекларидан бўлуб Самарқандда нашгу намо этмишдур. Қачон вафот этгани номаълумдур. Шибиргон номли қишлоқдан эрмиш. Бу мухаммас нашидаи таъбидандур.

*Не бир шўҳ бераҳмлар бор экан
Ки раҳм айламак иши душвор экан
Уларға вафо ишлари ор экан
Жафо тәпсалар қанча даркор экан
Қочиб ёрдин ёри ағёр экан.*

Хирад аҳли ул қавмга кўп ёмон
Бари беҳирадлар билан тавъанон
Вафолиғ киши бўлса андин гарон
Жафонеша эл биле ҳамдостон
Топилса камол аҳли безор экан.

Бу гулшан гули ичра йўқтур вафо
Ки бир ранг билан бўлмаган ошно
Қилурлар ўзин билмайин беҳаё
Ҳазон фаслидин хотири бериё
Билалмай оёғларида хор экан.

Паризодларким, вафодин йироқ
Аларга вафодин жафо яхшироқ
Вафо аҳли сўзиға тутмай қулоқ
Жафо бирла жуфту вафо бирла тоқ
Вафл шевасидин кўп инкор экан.

Кўзум тушти неча ҳаёлар била
Неча шўх нозик адолар била
Бори кўзу қоши қаролар била
Ҳама нозанин дилраболар ила
Бу гулшан фазосида ўйнар экан.

Бурун кўрмай дер эдим ул дилрабо
Хирадсиз, вафо шевасидин жудо
Ки кўрдим у бир маҳваши маҳлиқо
Таажжуб қошида бари пул сафо
Таажжуброқ ул сарв хушёр экан.

354 с.

Паризодларда вафо чин дегил (эмас А.Қ.)
Вафо ваъдаларинда ойин дегил
Ким ишқ аҳли қониға зомин дегил
Нединким алар соҳиби дин дегил
Барисини бўйнинда зиннор экан

*Булар чоғи ул маҳвашимдин жудо
Дедим эмди бўлсун паноҳинг худо
Кўзига ёш олиб дегач марҳабо
Етушти фалакдин жудолиғ манго
Вафо айламак кўнглида бор экан.*

*Кеча зулфи ёдида кўнглим бориб
Тополмай қаро тунда йўл ахтариб
Неча латъ васфида қон сипқориб
Ман Узнаб фироқ ичра кўп ялбариб
Дедим ишқ атвори душвор экан.*

III ДАFTAR МУНДАРИЖАСИ

№	Шоирлар номи	Кўлэзмада	Дафтарда	Китобда
64	Рожий	174 с.	176 с.	196 с.
65	Вола I	175 с.	177 с.	197 с.
66	Биймий	176 с.	179 с.	198 с.
67	Акмал II	179 с.	183 с.	202 с.
68	Муқимий	186 с.	192 с.	208 с.
69	Фирқат	201 с.	213 с.	225 с.
70	Мушриф	208 с.	223 с.	232 с.
71	Музниб	209 с.	225 с.	234 с.
72	Муштоқ	210 с.	226 с.	235 с.
73	Вазир	210 с.	227 с.	236 с.
74	Адо	212 с.	230 с.	238 с.
75	Маҳзун	214 с.	232 с.	240 с.
76	Мунший	214 с.	234 с.	241 с.
77	Музмар	216 с.	236 с.	244 с.
78	Файзий	217 с.	237 с.	245 с.
79	Хотиф	218 с.	239 с.	246 с.
80	Комил I	220 с.	242 с.	249 с.
81	Вафой	221 с.	243 с.	250 с.
82	Фоний	221 с.	244 с.	251 с.
83	Рамзий	222 с.	245 с.	252 с.
84	Касрат	223 с.	248 с.	254 с.

«Таштани Қаллиқид»

№	Шоирлар номи	Кўлэзмада	Дафтарда	Китобда
85	Излат	225 с.	250 с.	256 с.
86	Зоҳид	226 с.	252 с.	258 с.
87	Мужрим	227 с.	253 с.	259 с.
88	Киромий	229 с.	256 с.	261 с.
89	Нишотий	231 с.	259 с.	264 с.
90	Бақоий	232 с.	260 с.	265 с.
91	Хожа	233 с.	261 с.	265 с.
92	Хижрат	234 с.	262 с.	267 с.
93	Шавқий II	234 с.	263 с.	267 с.
94	шавқий I	235 с.	264 с.	269 с.
95	Феруз	237 с.	267 с.	271 с.
96	Нисбатий	239 с.	269 с.	273 с.
97	Файёз	240 с.	271 с.	275 с.
98	Фаноий	241 с.	272 с.	276 с.
99	Маъюс	242 с.	273 с.	277 с.
100	Макнун	244 с.	275 с.	278 с.
101	Мужрим	245 с.	276 с.	280 с.
101/102	Манзур	246 с.	277 с.	280 с.
102/103	Афсус	246 с.	278 с.	281 с.
103/104	Дабир	247 с.	279 с.	283 с.
104/105	Гулшаний	248 с.	280 с.	284 с.
105/106	Риндий	249 с.	282 с.	286 с.
106/107	Хислат I	251 с.	283 с.	287 с.

Тўлажот Дахули Ёлбожа

№	Шоирлар номи	Кўлёзда	Дафтарда	Китобда
107/108	Тоиб I	252 с.	284 с.	288 с.
108/109	Ошиқ I	252 с.	285 с.	288 с.
109/110	Беҳжот	253 с.	286 с.	289 с.
110/111	Нусрат	255 с.	287 с.	291 с.
111/112	Мир Умид	255 с.	289 с.	292 с.
112/113	Ҳозиқ	257 с.	290 с.	294 с.
114/115	Махмур I	264 с.	298 с.	299 с.
115/116	Чубин	270 с.	304 с.	305 с.
116/117	Муҳиб	272 с.	306 с.	307 с.
117/118	Улфат	273 с.	308 с.	308 с.
118/119	Аҳрор	274 с.	308 с.	309 с.
119/120	Ирфон	274 с.	309 с.	309 с.
120/121	Қорий	275 с.	310 с.	311 с.
121/122	Зорий	277 с.	313 с.	312 с.
122/123	Ёрий	281 с.	317 с.	316 с.
123/124	Рожий II	284 с.	321 с.	319 с.
124/125	Мирий	286 с.	324 с.	323 с.
125/126	Мухтазир	290 с.	328 с.	326 с.
126/127	Тоиб II	291 с.	329 с.	327 с.
303/128	Камина	292 с.	332 с.	328 с.
127/129	Ноқис	293 с.	334 с.	329 с.
128/130	Алмай	294 с.	336 с.	331 с.
129/131	Нодим	296 с.	338 с.	333 с.

«*Ташкент вилояти*»

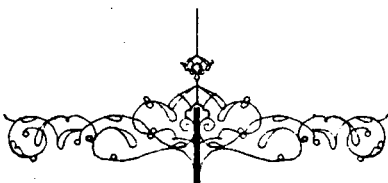
№	Шоирлар номи	Қўлёзмада	Дафтарда	Китобда
130/132	Тажаллий	297 с.	342 с.	335 с.
131/133	Садойй	302 с.	347 с.	340 с.
132/134	Маҳдий	303 с.	349 с.	342 с.
133/135	Девона II	305 с.	352 с.	344 с.
134/136	Девона I	307 с.	353 с.	345 с.
135/137	Ҳазин	307 с.	354 с.	346 с.
136/138	Зокир	310 с.	358 с.	349 с.
137/139	Хижлат II	313 с.	361 с.	352 с.
138/140	Насимий I	316 с.	364 с.	355 с.
139/141	Фурбатий	317 с.	366 с.	356 с.
140/142	Роғиб	319 с.	368 с.	359 с.
141/143	Толий	320 с.	371 с.	360 с.
142/144	Пир	322 с.	372 с.	361 с.
143/145	Юсуф III	323 с.	373 с.	363 с.
144/146	Хисрав II	328 с.	378 с.	365 с.
145/147	Маҳзун III	330 с.	381 с.	369 с.
146/148	Висолий	332 с.	383 с.	371 с.
147/149	Солеҳ	334 с.	385 с.	373 с.
148/150	Мирзо II	336 с.	386 с.	374 с.
149/151	Дилафкор	338 с.	389 с.	377 с.
150/152	Муҳсиний	341 с.	391 с.	378 с.
151/153	Ҳилватий	343 с.	394 с.	381 с.
152/154	Аваз	344 с.	395 с.	382 с.

Қўлашхона Дарқўлла Ёлшожаев

№	Шоирлар номи	Кўлэзмада	Дафтарда	Китобда
153/155	Камий	347 с.	398 с.	385 с.
154/156	Хомуш	349 с.	401 с.	387 с.
155/157	Шаҳзода	350 с.	402 с.	388 с.
156/158	Зарра	351 с.	403 с.	389 с.
157/159	Узнаб	353 с.	405 с.	392 с.

“ТАЗКИРАИ ҚАЙҶОМИЙ”

IV (IV) ДАФТАР



354с.

158/160/ШАВКАТ - Бу киши қайдан экани маълум бўлмаса ҳам Тошкандда нашъу намо этгани маълум. Номи Мулла Мирожиддин бўлуб Муҳаммад Зоҳид домулланинг ўғли бўлганидан Сирожиддин маҳмуд деб ўзи кўрсатадур. Тошкандли машҳур мулла Шоҳ Мурод котибдан кейин хусни хати таълимда бу киши турадур. Мулла Ўтаб эса бундан кейиндур. Тошкандда литография босмаҳоналарида босилган кўп баёз ва бошқа китоблар бу кишининг қўлидан вужудга келмиш ва зевар топмишдур. 1329/19/0 нчи йилда босдирилмиш “Баёзи маҳаллий” ва 1330/1911-12 нчи йилда нашр этилмиш зебо, хушсевар баёзда бу кишининг кўп ашъорлари бордур. Адабиётимизга қалами билан ҳам, фикри ижоди билан ҳам хизмат этмиш шоирдур. 1330/1911-12 нчи йилги “Баёзи маҳаллий”нинг сўнггида котиблик сифати ила “Дар Тошканд дар мадрасаи Кўкал-355с.тош тамом шуд. Дар 13 нчи рабий ул аввал. Катабаҳулаҳқар Сирожиддин маҳмуд Зоҳидзода” дейди. 1330/1911-12 санада алоҳида давом бўлмаган бўлса-да, жуда кўп ғазал ва муҳаммасларини учратиш мумкиндур.

Шуни ҳам зикр этиш керакки, замондош шоирлари орасида мувашшаҳга бу шоир ортиқроқ берилмишдур. Мадраса ҳаётининг таъсири Маҳмуд поччамизда

зўрроқ экани кўринибдур. Жуда кучли, нуҳтасанж шоир эмасдур.

Бу ғазал Шавкатдандур. Чархийнинг айтувича та-халлусда қарори йўқ эмиш.

*Кўрмай юзинг замонлар жоно хумс, бўлдум
Лайли йўлида гўё мажнуншиор бўлдим.*

*Ҳолимни сўрмағайсан гоҳи карамлар айлаб
Эй вой сенга аввал қайдин дучор бўлдим.*

*Озодлиғ чоқимда мен ҳам азиз эрдим
Бўлғач санинг асиринг кўр нега хор бўлдим.*

*То ул куни нигоро арзи жамол қилдинг
Ишқинг тушиб кўнгилга кўп беқарор бўлдим.*

*Куйингни итлариға бўлдум нечук баробар
Зероки санга бул кун бе эътибор бўлдим.*

*Гоҳи тараҳҳум айлаб мен хастаға назар қил
Ким йўлинг узра ётиб ўйла ғубор бўлдим.*

*Юз шуқр мунга Шавкат ишқида ул санамни
Йўқ айлабон вужудим то ошқор бўлдим.*

* * *

*Субҳи дам эт сайри чаман бениқоб
Токи кўруб гул юзинг бўлсун хароб*

*Оҳ, манинг ҳолима ким йиғлагай
Душманам олдида чу этсанг итоб*

*Бе гули рўйинг манга ҳижрон тунни
Бўлғусидур албатта яемул азоб*

*Раҳм ила бу хастани ҳолини сўр
Ким санга ишдин бўлур кўп савоб*

*Хат била холингни асири нечук
Бўлмағуси сунбул ила мушкноб*

*Эмди мани ҳолима қилғил назар
Қолмади ҳажрингда манга эмди тоб*

*Неъматни жаннат сани васлинг эрур
Шавкати дилхастага қил хуш жавоб.*

357с.

159/161/ ҲАЙРАТИЙ - Бу киши Марғилонли бўлуб 1911 нчи йилда Шоҳимардон қишлоғида бир жойда (қўшхонада) бўлуб эдик, хотун ва болалари ила бор эмиш экан. Тўла тўкис гавдали, бугдой ранг, чуқурроқ бетли, мулла киши бўлуб, қозихонада муфтилик вазифасида экани тўғрисида сўзламиш эди. Водил қишлоғида шул қишлоқнинг оби ҳавоси латофати тўғрисида тожик тилида бир тавсифноманинг кўчадаги бир дарахтга ёпиштириб қўйганининг кўрган эдим. Бу кунда вафот этган бўлса керакдур. Чунки ман кўрганда 55 ёшларинда бўлмиш бир киши эди.

Бу газал Ҳайратийнинг нашидаи таъбидандур. 1330 нчи ҳижрийда (1913 нчи йил) ҳаёт экани маълумдур.

*Замоним тийра бўлди моҳи тобонимни соғиндим
Ҳароб ўлди баҳорим ул гулистонимни соғиндим.*

*Юрагим пора пора айладилар лашкари ҳижрон
Балолардин жудо қилғучи султонимни соғиндим.*

*Нетай ҳажрида юз жавру жафоға мубталодурман
Давосиз дардга тушдим оҳ дармонимни соғиндим.*

Қадди жаннат ниҳоли хурларни эрди сардори
Малоҳат боғида сарви хиромонимни соғиндим.

Агар чиқсам сўроғлаб меҳрибонимни кўрарманму
Лаби лаъли шакар ул лаъли хандонимни соғиндим.

Насиб ўлғайму ким хуршид табонимни бир кўрмоқ
Дилимни олғучи зулфи паришонимни соғиндим.

Висолин кўргузуб ташлаб кетиб ошифта ҳол этди
Деди бу Ҳайратий сен ёри жонимни соғиндим.

* * *

Ойу кун эй дилрабо, бўлғай жамолинг садқаси
Хуру ризвону беҳишт бўлсун камолинг садқаси

Лолаи хумро чекар хижрат узоринг олдида
Минг чаманнинг гуллари рухсори олинг садқаси

Гул юзинг бўлсин адоси булбулинг ширин наво
Хуш такаллум тўтилар ширин мақолинг садқаси

Боғ аро эмиш қадин сарви равон таъзимингга
Тубийи жаннат санинг қадди ниҳолинг садқаси

Лабларинг ёдида кўнглум фарқ ҳажри қон аро
Минг кўнгли бир йўли қилган дил кушонинг садқаси

Гар саволимдин малул ўлса муборак хотиринг
Икки олам ишрати топқан малолинг садқаси

Ул нигоринг ҳам қади кўрса демасму Ҳайрати
Жоним эй зор ошиқим бўл қадди долинг садқаси.

160/162/ ДИЛКАШ - Бу киши Тошканд шоирларидан бўлуб Дилафкорга нисбатан бир оз навҳасиз шоирдур. Кичик кўлда бир девончаси бўлгани эсландур. Мавлоно Камий ва Алмаийларга яқинроқ турувчи шоирдур. Номи ва вафоти тўғрисида маълумотимиз йўқ. Бунда шоир Мавлоно Висолийнинг ғазалига айтган мухаммаси кўрсатилур. Нашидан таъби шундан маълумдур

*Эй дамодам ёд этиб гирёна бўлсам кошки
Лабларидан бир сўз англаб ёна бўлсам кошки
Нўш этиб лаълин майиддин қона бўлсам кошки
Ой жамолин шавқида девона бўлсам кошки
Лаълиддин саршор ўлуб мастона бўлсам кошки*

*Мавжи ашким зоҳир этмишдур бало изҳорини
Доимо васли билан шодоб этиб ағёрини
Мен ютуб хуноби ҳасрат дарди ҳижрон ёрини
Май ичиб қатлим учун гулгун этиб рухсорини
Тиғидин дам урмайин мастона бўлсам кошки.*

*Ялбариб йиғлай дами кўздин тўкиб кўп жолалар
Ушбу ҳолимға кулишгай шайху тобу болалар
Таъналар айлар хирадсиз ўртада даллолалар
Ёдида тун кун кечиб оҳу фиғону нолалар
Ким жунун ҳайли билан ҳамхона бўлсам кошки.*

*Дамбадам фикрат аро ҳижрон ғами сескандириб
Айш борин талх этиб фирқат сари юзландириб
Бори ғам остида кунни кечага айландириб
Дилбарим махфил аро шамъи жамолин ёндириб
Жон фидо айлаб бу дам парвона бўлсам кошки.*

*Хавфи фирқатдин этиб танга алам тўқуз-тўқуз
Оҳи пайдар пай чекарман ким кўз ўлсун ё тамуз
Юмсаму очсам кўзумни жилвагар ул қошу кўз
Х: ш хиромидин етушгай жонға беҳад дарду сўз
Кўҳи сахроға чиқиб афсона бўлсам кошки.*

*Олди сабру ақлу ҳушим жила бирла сайр аро
Шухрату офоқ этиб аҳбоб эли то ғайр аро
Бу сифат мажнунлиғим овоза вахшу тайр аро
Эй саломат аҳли қилманг таъна манким дайр аро
Гулханийу нур алам сўзона бўлсам кошки.*

*Нозу ғамза чоғи ҳар ким кўрса ақлидин шошур
Йўқ этубон ўзларин то ўзларини иташур
Деса авсофи кадинг Дилкаш хаёл ичра шошур
Нолишингдин эй Висолий тоғу тошлар йиғлашур
Улфатим ваҳший бўлуб бехона бўлсам кошки.*

360с.

161/163 ФАЛОНИЙ - Бу шоир тўғрисида бирор маълумотга эга эмасмиз. Тахаллус ҳам ягона бўлуб, мустиор ўрнига қўйилганга ўхшайди. Бир қанча баёзларни кўздан кечирганмиз ҳолда шул бир ғазалдан бошқани учратмадик. Ғазал шароити қоидасига мувофиқ етти байтдан бу ғазалда охирда тахаллус қўюлмаган. Демак машҳур шоирлардан бири тахаллусни яширганлиги эҳтимол тутиладурки, ғазалда мафҳум ва маъно бўйуча тақво аҳли ва зоҳидларга қараб кучли сўкишлар бордурки, ўз даврининг руҳи таассубга хос бўлмаганидан шоир ўзини беркитгандурки, Ўмархон даври шоирларидан ёки Амирнинг ўзи бўлмиши ҳам мумкиндур. Шеърнинг услуби ўхшайдур. Ҳар ҳолда шоир Фалонийнинг нашидан таъби оташинидандур.

*Кириб ваҳдат хумиға мосиво ўлмоқни рангланглар
Ки қилмоқ ошнолиқ ёрдин ғайр ила тингланглар*

*Қаю мазҳабда аҳли ишқнинг қатли эзур вожиб
Мусулмонлиғ агар шул бўлса мўминлар фарангланглар*

*Буни масҷид деюлар не самоғ аҳлиға манзилдур
Боринг эй суфилар эшшак каби саҳрода ҳангланглар*

*Ҳазар қилманглар эй аҳли муҳаббат мухтасиблардан
Кириб рағбат билан кунди ҳаробат ичра бангланглар*

*Нечун қўймас эканлар бизни май ичмакка зоҳидлар
Қиличлар қўлга олиб бу фасод аҳлига жангланглар*

*Биҳамдиллоҳки, ишқинг журъасиға сарбаланд ўлдум
Бу базм ичра кишиким кирмаса тийру тўфангланглар*

*Қилибдур қозийи шаръ эҳтиёт аҳли муҳаббатдин
Турунг, бу беадабнинг бошига бир неча сангланглар.*

1925 нчи йилда Тошкандда чиқарилган “Ер юзи” номли журналда октябрнинг 8 нчисида Охунбоабев номига ёзган 33 байтли бир поэма ёзган киши шундай адрес кўрсатадур: Андижон шаҳари Олойлиқ даҳасида Тожик номли маҳалласида фуқароси шоир Фалонийдан, дейдур. Демак шоир шу йилда ҳаёт бўлган экан. Поэмага ҳам таҳаллус қўйилмагандур. I 8/V-I/c.360/.

162/164/. НОЗИЛ - Кўп баёзларда Хўжандли деб кўрсатилмишдур. Саъдулло маҳмуд Муҳаммад Солеҳ халифа ўғли Бухорий бу шоирнинг Хўжандга нисбат берилса ҳам Бекобод қишлоқли демиш эди. Айрим девонига кўзимиз тушмади. Бироқ 1935 нчи йилда босилмиш “Машғала” журналининг I нчи сонидида “Нозил Хўжандий” сарлавҳасида тубандаги баёноти бор. (Айнан кўчирамитиз): Яқинда идорамизга фарғонали бир шаҳардан бири эски қўлёзма асарлардан кўчирган бир тўда байтлар юборибдур. Бу байтлар Хўжандли Нозил имзоси билан ёзилган. Форсий ва туркий қитғалардан иборат. Қитғалар тўртлик шаклда ёзилган бўлуб ҳар қайси си маълум мақоллардан бирини ўз ичига олади. Биз бунда шу қитғалардан бир мунчасини намуна учун

босамиз. (Нозил Хўжандийнинг қўлёзма девони ҳозир Ўз ФА Ҳамид Сулаймон номли Қўлёзмалар институтида мавжуд). (Бу девон тўғрисида проф. Эргашали Шодиевнинг мақоласи “Адабий мерос” журналида эълон қилинган - А.Қ.).

Байтларни юборган киши шоир Нозил ҳақида “Муҳаммад Алихон замонасида яшаган бир шоир экан дейдур. Ҳар ҳолда Нозил адабиёт илми билан машғул кишиларимизнинг диққатининг тортадурган бир киши кўрунади.

КИТЪАЛАР

Ёмон одамнинг яхши рози бўлмас, сасиган қўлнинг ўрдак рози бўлмас

Хумо янглиғ учар суйи самоға югурган бирла кўппак този бўлмас.

*Кимки донодур айбни ёпадур
Ҳар ёмонлиғнинг бу мисолидур*

*Бадҳаволиғ отин қачон чопадур
Ит қутурса эгасини қопадур*

*Ҳар ким ўз фаҳмидин нари билмас
Юз йил ўқуса гар муҳандисга*

*Ой ҳисобини ташқари билмас
Қари билган сўздин нари билмас*

*Жафодин ўзгани қилди жаҳон бунёд Ҳамиша айлади
вайрона қилмади обод*

*Замирида не эрур ҳаркимнинг аён айлар Яхши киши-
дин от қолур, ёмондин дод.*

Бу сўзни деди бир пир
Сичқон инига сиғмас

Бўлма эшитиб дилгир
Боғлар думига галвир

Булбул деган қўш бўлур
Бўладурган азамат

Қаноти кумуш бўлур
Ун ёшида бош бўлур

Мавлоно Нозилнинг лирик шеърларидан намуна бўлур:

Хуснингни эй париваш, ифшо қилайму қилмай
Ё кўнгил ичра сақлаб бийно қилайму қилмай

Ҳар кеча то саҳаргоҳ бедор дилда юз ох
Сен уйқу узра эй моҳ ғавго қилайму қилмай

Эй шўҳ чашми шаҳло жавру жафода танҳо
Қилдинг ситамни барпо иншо қилайму қилмай

Ўлгунча мен ҳаридор сен этма ғайра бозор
Жон нақди қўлда тайёр савдо қилайму қилмай

Аввалда кўнгил олдинг неча навоға солдинг
Эй кел демай уёлдинг шайдо қилайму қилмай

Эй нозанин ҳабибим дил дардиға табибим
Бадҳоҳ шум рақибим расво қилайму қилмай

Нозил камола битди андин бу ҳоли етди
Асрори шавқ битди имло қилайму қилмай.

Нозил (давом)

*Чақмоқ ўтнинг бўлганида чаққил
Хуснинг шамбини шунда спн ёққил
Лоф урма ўзингга мен фалон деб
Орқангга қараб ногоро қоққил*

Бу сатрлар Туркистон тарихининг турғунлиқ даврига хосдур. Ҳаёт кўринишларини халқнинг образли тили билан содда ифода этишга уста назмчи эканининг кўрсатадур.

163./165/. РИЁЗИЙ - Бу шоир тўғрисида маълумотимиз йўқтур. Шаробхон номли бир хотун кишига қаратиб тубандаги мадрҳияси кўрунди. Умумий сўзлардан иборат дуо қилмоқдан иборат бир ғазали баёзда кўринадур.

*Шаробо, давлатинг рўйи заминда барқарор ўлсун
Ҳукумат тахтида амр ила наҳийинг пойдор ўлсун.*

*Ризои рағбатингда баста бўлсун халқ фармони
Қабули хизматингда чун гўшаларда интизор ўлсун*

*Илоҳо сан кўран давлатни хотам кўрмасун асло
Тамоми аҳли хизматлар амири тождор ўлсун*

*Бу оламда илоҳо кўрмагил бир зарраи ғамни
Қарими банда парвар санга доир ғамғузор ўлсун*

*Хатои журму исёнингни кечсин ҳақ карам айлаб
Тани нозукларинг маъсум ўлуб озоди нор ўлсун*

*Илоҳи толебинг бўлсун хумо янглиғ шарофатлиғ
Қадам жойинг очилсун сабзаи гул мурғзор ўлсун*

*На мақсадлар Риёзий айтаин бермоқга қудрат йўқ
Дуо қилким, тамоми хайри мавжуд парвардигор ўлсун*

363 с.

164/166/ РОЖИЙ - Бу шоир Хоразмли бўлуб, номи мулла Муҳаммад Юсуф бўлуб бир қозининг ўғли бўлганидан номига маҳдум сифати қўшиб аталур эди. Отаси вафот этганда ёшроқ бўлмишдур. Хива мадрасаларида қашшоқлик ила илм таҳсил этмишдур. Хат-саводи яхши, таҳрир иншоси силлиқ бўлганидан Муҳаммад Раҳимхон Ферузга мақбул бўлуб, саройда девон атрофида илмий ишлар ила шуғулланмиш. Арабий фармони ила бажарур эди. Шеъриятда бадийи кучга эга дурустгина шоир бўлди. Бир кичик девони бордур. Ашъорларида амалдорларни танқид этгани учрар эмиш...

Бу кишининг таржимаи ҳолидан шуни қолдириб, ўтиб бўлмайдики, ўз фазлига ярашган бир қилиғи шул бўлдики, шоир Комил Хоразмийнинг шаънига йўқ бўхтонларни тақиб Ферузнинг фармони ила бир ҳажв тўқиди. Ферузга мақбўл бўлиш учун бор ижтиҳоди ила шериги ва замондош бўлмиш Комилни ёмон сўкиб ҳажв этди. Феруз эса бутун аъёни издиҳом Комилни ҳозир қилиб ҳамманинг олдида Рожийнинг ўзига ўқитди. Шул виждонсизликни Муҳаммад Юсуф Рожий қабул этгани тарихда кечирарлик ҳол эмасдур.

Тубандаги шеърлар Рожий Хоразмийдандур:

*Эй лола узор сарв қомат
Ишқинг соладур бошимга офат*

*Олам элига бу навъ бўлма
Ўтлуғ юз очиб қилиб қиёмат*

*Бошим уза лутф ила чу келдинг
Берсин санга тангри истиқомат*

*Ҳоки қадаминг ҳаёти жондур
Топқайму масеҳ бу шарофат*

*Ўтқум ғам аро мен эмди тутқун
Изат сени айласун саломат*

*Ишқинга тушуб балоға қолдим
Не яхши юруб эдим фароғат*

*Рожий юзию кўзига боқсин
Ким истаса ишқдин аломат.*

363 с. Мавлоно Комил томонидан мухаммас этилмуш
бу ғазалнинг бунда кўрсатурмиз:

*Кўёш, кўёш, кўёш осо жамолин ул дилбар
Очиб, очиб, очиб оламни айлади анвар*

*Кўруб, кўруб, кўруб, они йироқдин мани зор
Сочиб, сочиб, сочиб оҳи билан жаҳонға шарор*

*Бориб, бориб, бориб ўздин йиқилдим андоғким
Таним, таним, таним ичра йўқ эрди жондин асар.*

*Менинг, менинг, менинг ушбу қилмоғим кўрубон
Юриб, юриб, юриб ўлди қошимға лутф овар*

*Келиб, келиб, келиб айлаб неча табассумлар
Сўраб, сўраб, сўраб этди талтиф ила назар*

*Тутуб, тутуб, тутуб илгим деди кўр эй бекас
Кетиб, кетиб, кетиб ўздин эл ичра бўлма самар*

*Лабин, лабин, лабин оғзимға қўйди доғи деди
Тотиб, тотиб, тотиб эт ушбу тотли ё шакар*

*Уёл, уёл, уёл эй Рожий ушбу сўзлардин
Магар, магар, магар этмишсан ўзга ёру хунар.*

165/167/. ОБИД - Бу шоир Наманган шаҳаридан бўлуб номи Муҳаммад Обиджон бўлуб Муҳаммад Қобил охунд ўғлидур. Отаси саҳҳофлиқ касби ила машғул касиб бўлмиш. Мактабни битириб ота касби ила шуғулланиб Наманганда нашъу намо этмиш. Адабий соҳада жийда Кафа қишлоқли машҳур шоир мулла Йўлдош Хилватийнинг шогирдидур. Улуми динийада арабийада устоди Мулла Асомиддин Воиз Намангоний бўлмишдур. Бу кишининг далолати ила шоир Муҳаммад Ниёз Мухлиснинг девонига ўз шеърларини кўшуб ва бошқа шоирларнинг ашъорларидан тўплаб “Тухфатул обидийн” номли бир баёз вужудга келтириб ҳижрий ила 1324 нчи йилда литографияда босдиришдур. Мелоддий ила 1906 нчи йилга тўри келадур. Шоир ўз номини тахаллус ихтиёр этмишдур. 1926 нчи йилда вафот этмишдур. Муқимий ва Фирқатлар билан замон шоирлари жумласидандур. Тубандаги ғазал Муқимийнинг бир ғазалига назирадур:

*Муштоқи зорлиқ санга жонон қачонгача
Доим эшитмиш оҳ ила афғон қачонгача*

*Расвои халқдурман ё ёри маҳлиқо
Мардумни таъни манга фаровон қачонгача*

*Дарду фироқа васл ила сан марҳам айлагил
Бўлмоқ бу ҳажр ўтиға сўзон қачонгача*

*Асло дилингда бормуди қилмоқ манга карам
Бу дарду ранжу ғуссаи ҳижрон қачонгача*

*Овораман гамингни ниҳоятда зўридин
Дашти муҳаббатингда ютай қон қачонгача*

*Хуррам бўлолмадим эй шўх дилпазир
Ушиоқ элини айламас ҳайрон қачонгача*

*Нэзик ниҳол маҳваши гулчехралар сани
Обидни қилмағил дили зайрон қачонгача.*

* * *

*Муштоқи зорлиқ санга жонон қачонғача
Доим эшитмас оҳ ила афғон қачонғача
Расвои халқдурман аё ёри маҳлиқо
Мардумни таъни манга фаровон қачонғача
Дарду фироқа васла ила сан марҳам айлағил
Бўлмак бу ҳажр ўтиға сўзон қачонғача*

(юқоридаги мисралар такрорланади. Олдинги саҳифа хирароқ ёзилгани учун) 365 ярим саҳифада бу шеър аниқроқ қилиб кўчириб ёзилган. Аммо охирги байт йўқ.А.Қ).

* * *

366 с.

*Ушшоқларға нозу таманно қачонғача
Солмоқ бошимға шўришу ғавғо қачонғача*

*Бегоналарни шод қилиш кўнглида мудом
Минг лутфу марҳамат била парво қачонғача*

*Айлаб жафони ошиқингга кунда нечалар
Ҳеч айламай тараҳхум ғам бало қачонғача*

*Лекин жафоларинг манга зоҳирдир эй нигор
Билмасман охириники, аммо қачонғача*

*Хавфу хатардаман кеча кундузлари мудом
Лутфинг умиди фаҳри амо қачонғача*

*Дўстингга жаврлар этиб эй шўхи пур жафо
Душманға шафқат этгин во қачонғача*

*Оҳ энди бўлса манга ижод шодлиғ
Қилмоқ кўзимни ёшини дарё қачонғача*

*Нетгум камина Обид вобастаи алам
Дафтарга ҳажринг айламоқ иншо қачонгача.*

367 с.

166/168/. ҚОРИЙ - Бу киши Фарғона водийси Ҳамзаобод собиқ Шоҳимардонда олим оиласинда 1897 нчи йилда туғилмишдур. Номи Мулла Фазл Ваҳҳоб бўлуб Домулла Саримсоқ ўғлидур. Қўқон ва Марғилонда улуми арабийи тақсилнинг итмом этмиш. Мударрисликда бўлмиш Курьоннинг тавжид ила ўқиб ҳофизи курьон бўлдингидан Қорий унвони исмига қўшуб Қори фазл Ваҳҳоб деб маъруфдур. Олим ва фозил ва жамоат ишларига мудофил мунаввар ул фикр уламолардан эди. Хусни хат ва шахмат ва муаммога моҳир шоирдир. Девони кўрулмади. Шеърларида айрим тахаллус ихтиёр этмамиш. 1924 нчи йилда 61 ёшинда Марғилонда вафот этмишдур. Тубандаги шеър шоирнинг нашидаи таъбидандур. Ахбор берувчи киши, шоир кўп кулфатлар остинда вафот этди, дейди.

*Фасоҳат бўстонин тўтийи шаккар забонисан
Малоҳат гулшанининг булбули хуш достонисан
Асолат осмонига юзунг хуришуд анвардур
Латофат боғини шамшоди ҳам сарви равонисан*

*Жаҳон кўрган эмасдур сан каби бир нозанин билмам
Малаксан ё пари ё хур ё ошиқни жонисан
Хирад иқлимнинг шаҳзодаи маснад нишини ҳам
Сабоҳат дафтариға зебу хусн аҳлини жонисан
Зиёи давлатингдин шарқдин то гарб равшандур*

*Тамоми олам аҳлин шамъи жамъи жовдонисан
Агар лутф айлабон раҳм айласанг сарви хиромонисан
Ва гар қаҳр айласанг ушшоқларни қаҳру амонисан
Л: бингдин ком олурлар Шомдин то Рум то Кашмир
Хусусан Марғилон аҳлини бир оромтжонисан*

Жунун тузубман кўнгул бузубман фироқи шони бағир
эзубман
Бир кулиб боқсанг фазли Ваҳобга менга бу басдур
жаҳонда зевар

167/169/. ОМОНИЙ - Бу шоир Марғилон-ли бўлиб шаҳар атроф ноҳияларидан фолмон номли жойда деҳқон оиласида 1893 нчи йилда туғилмишдур. Ибтидоий мактаби ҳадимийда хат-саводли бўлиб, Марғилон шаҳарида Шайхулислом Муҳаммад Юсуф Хазиннинг хонақоҳ ва мадрасасида истиқомат этиб таҳсили илм-маърифат қилмиш. Шеърда ҳам унинг шогирдидур. Номи Мулла Омониiddин бўлуб Мулла Йўлдош ўғлидур. Ўткур зеҳли экан. Марғилондаги замондош шоирлари ашъорларидан тўплаб кичик, кўлда хушхат бир баёзча вужудга келтирмиш. 1937 нчи йилда 44 ёшида Андижон шаҳарида Маориф маҳалласида вафот этмишдур. Бу ғазал унинг нашидаи таъбидандур:

*Ишқинг солиб шайдо этиб ман хастаи бемор учун
Раҳм этмадинг парво қилиб бўл аҳқари афкор учун
Мажнун каби этдинг ажаб ишқингда эй лайли насаб
Қаҳринг ила айлаб ғазаб бир боқмадинг мен зор учун
Сотсанг мени бўлдим қўлинг басдир манга бўлса юзинг
Ўлдирди ул ширик сўзинг мен телбаи афкор учун*

370 с.

*Сайри чаман ҳеч этмадим суҳбат этиб ҳам қонмадим
Орзуларимга етмадим ҳамсуҳбатинг ағёр учун
Ишқинг мани йиғлатди қон, кўнгул бериб топмай Омон
Бўлди Омон ранги сомон ошиқ иши душвор учун*

168/170/. БЕГИЙ - Бу шоир Марғилонли бўлуб, номи Мулла Муҳаммад Мусодур. Шаҳар уламоларидан ва мударрис киши, баёз эгаси бу киши тўғрисида Фолмоний сумма Марғиноний деб кўрсатадур. Марғилонда нашъу намо этмиш, туғилмиш ери Фолмон ноҳиясида бўлмуш. Мазкур баёзда бу шоирнинг арабий тилда ёзмиш ашъори бордур. 1911 нчи йилда бу шоир ҳаёт бўлгани баёздан кўринадур. Тубандаги газал мавлоно Бегийнинг нашидан таъбидандур:

*Ишқида ўлдим сўрмади ҳолим
Ташлади кетди кулфатга ёрим
Додимга етмас гарчи эрурман
Волау шайдо кўзи хуморим
Лаъли лабидур нистаи хандон
Очилди гунча атру димоғим
Жоним чиқаркан ҳасрат юкидин
Олмас кўнгилини шоҳи жаҳоним
— Оҳим тутуни етди фалакка
Қилмайди шафқат ул шўҳ золим
Олди куйида сабримни қўймай
Ҳар дам деюрман келса нигорим
Назмики, дерман ёрнинг куйида
Шафқат этар деб Бегийга шоҳим.*

* * *

Палав ошнинг таърифи, тайёрлануви устида ёзган бир шеъри бордур. Бунда

*Биринчлар айтдики, сур ку сурлар
Азоби ёрдин оғизда нола*

371 с.

169/171/. МАВЛАВИЙ ОХУНД - Бу киши Марғилон шаҳаридан ва уламолардан бўлуб, мударрис-

дур. Номи Мулла Дадажон бўлгани ҳолда олим, фозиллигидан Мавлавий унвони ила яна ҳурмат юзасидан ақробалари орасинда Охунд ака деб аталмишдур. Марғиён фозилларидан Файз Ваҳоб қори ила замондош бўлмиш. Охунд ака шеърда таҳаллус ихтиёр этмамишлар ва номларини қўймамишлар. Фазл аҳлига ярашмаган қилиқларига биз ҳам ҳайрон бўлдик. Ашъорни писанд этмаганларидандур.

Бу ғазал Мавлавий Охунднинг нашидаи таъбидандур:

*Менга нечун бу янгу хун берурсен жоми ҳижрондин
Бу тўққиз гўмбазинг оё шигоф айларму афғондин
Ҳарифу дилбари жаллод барнолиқда яктосан
Бўялмишдур қабо домонлари ҳар дам қизил қондин
Мусалламдур малоҳат тахтида шоҳи муаззамлиқ
Санга чун Юсуфи Мисрий келиб ўлтурди Канъондин
Ҳаёли қоматингдур қуввати жисмим асо янглиғ
Вале мужгонларинг ҳанжарлари йиртиб ўтар жондин
Ўлай кўргач, юзинг йиғлаб тўкуб анжум каби ашкин
Мани бечора ёш тўктум бу лаъли гавҳар афшондин
Надомат шевадур ушшоқлар ҳайлиға эй золим
Камон абрулариндандур ваё зулфи паришондин.*

170/172/. ИБРАТ - Бу киши Тўрақўрғон қасаба-сидан бўлуб 1876 нчи мелодийда шул Тўра Қўрғонда тўралар оиласинда дунёга келмишдур. Номи Исҳоқхон бўлуб, Жунайдуллахон тўранинг ўғлидур. Умархон даврида бўлмиш машҳур шоир Афсуснинг набирасидур. Мадрасада илм таҳсил этмиш олим бўлуб узоқ вақт Тўра Қўрғонда қози бўлуб турган ва русча, форсча тилдан ҳам бироз хабардор мунаввар ул фикр, тараққийпарвар ислоҳотчи киши бўлуб Оврупо маданиятидан анча баҳравар киши эди. Ҳаж этиш учун Ҳижозга борган ва Ҳиндистоннинг саёҳат этмиш ва Ҳинд тилининг алифбосидан баҳравар бўлмишдур.

Тўра Қўрғонда бир ҳаммом, боғ, янги бинолар этиб эди. Сўнгра 1917 нчи йилда Намангон шаҳарида бир литография ва типография матбааси очмиш бўлуб номи “Матбаи Исҳоқийа” эди. “Мажмуот ул хутут” номли хатлар ўрнаги ёзиб чиқарган ва босдирмишдур. Хусни хат эгаси бўлуб руқъа, куфий, таълиқ хатларини хусни хат ила ёзар, турли миллат кишилари ила дўст бўлуб алоқаси бўлар эди. Ўртача гавдали, буғдой рангли, қотма киши бўлуб камзур кияр, хуш феъл, фозил, сахий киши бўлуб, меҳмонхонаси ҳамма учун очиқ шуҳрати водий бўйича машҳур одам эди.

373 с. 1936 нчи 60 ёшинда Тўра Қўрғонда вафот этишдур. Ротифхон номли кичик ўгли ҳаёт эди. Фиёс ва Аббос номли ўғиллари вафот этганлар. Суд бўлимида илмий ходим бўлиб ишловчи Ротифхондан берилган маълумотга биноан “Фарғона тарихи” номли бир асари бор бўлган. Хатлар тарихи ва арабча-тожикча-русча-ўзбекча “Лисон ул-арбаа” номли бир асари, “Мажмуот ул-хутут” ва ўз боболарининг ҳаёт тарихи, тасаввуфга доир яна бир асари бўлмишдур. Поезднинг Ўрта Осиёга келиши тўғрисида тарихий ва тавсифий бир манзумани ёзмишдур. Меҳнат ва унинг самараси тавсифи тўғрисида бир қасидаси бор эмишдур.

Намангонли Нодим ва Хўқандли шоир Мир Аъзам Иброҳим Даврон ва шоир Убайдулла Карим ўгли Ғурбат ва Тошкандли шоир Хисрав билан робиталари бор эди. Фақир бу киши билан 1913 нчи йилда шоир Давронга меҳмон бўлуб Хўқандга келганда кўришмиш эди. Шеърда тахаллус Ибрат бўлса, таассуфки, бирор ғазал ва мухаммасларига кўзимиз тушмади.

374 с.

171/173/. ВАСФИЙ - Бу киши Тўра Қўрғонда 1862 нчи йилда уламо оиласинда дунёга келмиш. Номи Мулла Жалолхондур. Бу киши ҳам шоир Афсуснинг на-

бираларидан бўлуб Исҳоқхон тўрага амаки бачча бўладур. Қозихоналарда муфтий ва аълам бўлуб хизмати илмийада бўлмишдур. 1930 нчи йилда 68 ёшинда шул Тўра Қўрғонда вафот этмишдур. Ибратнинг бу кишига бир марсия ёзгани сўзланадур. Бу кишидан ўғил фарзанд қолмамишдур. Васфий тахаллусда тубандаги ғазал қўлимизга тушди.

Бухороли Васфийники эмаслиги аниқланди. Бошқа Васфий маълум бўлмаганидан кўрсатиб ўтишни лозим топдик.

*Биёбони тахайюлда қолибман волаи шайдо
Замона пурхатар душман ададсиз дўст бепарво
Ичурди шум фалак ғам бодасила оғу ошидин
Фано бўлдум йўқ ўлдум ушбу оламда мани расво
Рафиқим дард ёрим меҳнату андух ҳамдамдур
Кишим йўқ сўргудек афтодаман фарёд вовайло
Авал ҳижрониди юз минг балога мубтало бўлдум
Нечук ҳасрат нега бедоду кулфатлар манга пайдо
На мушкин қокил эрмиш турраси ҳар ён паришондур
Муаттардур ҳамма ёқда туташиб анбари соро
Тўкар қоним аявсиз бир киши ногаҳ муқобилдур
Саманди оз мингач, илгида шамшири истиғно
Кеча ул ой фироқида ишим фарёду афғондур
На турфа ҳоҳишу ғамларин солди хати бошимго
Ғариб Васфий ўлур бўлса унар лола мазоридин
Нишона доғи ҳижрон кўрунур ул лоладин пайдо.*

375 с.

172/174/. ҲАВОИЙ - Бу шоир Хўқанд атроф қишлоқларидан бўлуб, Мадрасаи Муҳаммад Алихондаги талабалардан экани сўзланадур. Бадиий кучга эга эмас. Шеърлари жуда оз кўринадур. Тақлидчи шоирлардандур. Бундаги ғазалидан бир икки байтнинг ташлаб ўтишга тўғри келди. Бу ғазал Хавоийдандур.

*Ҳабибо манга қилган жавру озорингга диққатман
Ёнингда бирга бўлган ағери бадкирорингга диққатман
Фироқнинг шиддатидин ранги рўйим заъфарон бўлди
Жудо мендин бўлиб сўлмайди рухсорингга диққатман
Дам ўтмай субҳи васлинг шоми ҳижронида қон ютдим
Саводи сунбулингдек ул шаби торингга диққатман
Мижданг тиғи билан кўксимни юз чок айладинг жоно
Ғазаб бирлан чиқибсан чашми хумморингга диққатман
Лабингдин ком олмай бу Ҳавоий хастадур кўнгли
Масиҳодек сўр аҳволимни беморликка диққатман*

(Куйидаги) шеър мазмуни, бадий кучи билан бу
Ҳавоийнинг шеърига ўхшамайди:

*Демангиз, аҳбоблар, гул булбули гўёники
Давлати васли тиканда, ҳажри ул шайдоники
Сар дарахтнинг мевасин кўр зоғ ила қарғоники
Сан дема ушбу замонда обру муллоники
Қолди аълолар аёғ остида сўз адноники*

376 с.

173/175/. РОИҚ - Бу киши Тошканд атроф
қишлоқларидан Қора Бўлоқ номли жойдан бўлуб номи
Мулла Абдулҳақ Махмуд Ҳожи Муҳаммад домуллонинг
ўғлидур. Фозил ва шоир нуқтасанждур. Мазмундор ашг-
орлари ила машҳурдур. 1912 нчи йил Тошкандда босди-
рилмиш “Армуғони Хислат” номли баёзда бир неча
ашгъорлари кўрулди. У шул кунда ҳаёт экани маълумдур.
Бу ғазал Мавлоно Роиқнинг нашидаи таъбидандур:

*Кел эй дил сен бугун бир нозанин барнони ахтаргил
Шакарлаб сиймтан ҳам орази раънони ахтаргил
Саҳарлар сайри бўстон айласанг боди сабо янглиғ
Юмуб кўз сарвдин ул қомати зебони ахтаргил
Агар сайр айласанг монанди Мажнун ишқ саҳросин*

*Қадам беҳуда қўйма ё ўшал Лайлони ахтаргил
Гирифтор ўлма йўлларда кўрубон лола рухсорин
Фаромуш этмайин ул орази хумрони ахтаргил
Кўрунса боғлар чун бестун монанди ул Фарҳод
Чекиб бир оҳ Ширин турган ул маъвони ахтаргил
Мусаффо чашмалардин қатраи нўш айламай баским
Нигоринг илкида ичган майи саҳбони ахтаргил
Парилар оздириб йўлдан жунун шаҳрига юзлансанг
Ўзиндек телбалик куйидаги расвони ахтаргил*

377 с.

*Ютиб қон гунча янглиғ оташи рухсори ҳажрида
Тутуб мотам танинға жомаи хазрони ахтаргил
Агар дилдор куйида шаҳодат орзу қилсанг
Таҳаррук бирла тургон ханжари буррони ахтаргил
Бу олам обрўйи бўлса қилсанг мақсаде Роиқ
Миниб ҳиммат самандин олами донони ахтаргил.*

174/176/. ИФФАТ - Бу киши Боғистон номли жойдандур. Номи Мулла Муҳаммад Зокир Маҳмуд бўлуб Мулла Абдушукур маҳмуднинг ўғлидур. Тахаллуси Иф-фатий эмиш. Бирор баёзда бу кишининг ашъорини уч-рата олмадик. Ҳижрий ила 1333/1914-15 йилда “Савғоти Хислат” китобчасига тарих ёзиб берибдур. Олим, фозил киши экани сўзидан кўринадур. Ҳазалларидан учратсак ёзармиз. Бу ўрунда шул тарихнинггина кўрсатурмиз.

*Сўрди тарих савғога Хислат
Эрди ул зот табъина ки мулла Зафар
Қилди кушиш айлабон ҳиммат
Котиби эрди Мирза Аҳмадким
Қорийи қурроу котиби миллат
Толибу матлабу буйила Иффат
Деди тарих “маъдини Хислат” 1333/1914-15*

378 с.

175/177. САБРИЙ - Бу киши Кармина шаҳаридан бўлуб Бухорода таҳсил этмиш муллалардандир. 1924 нчи йилда ҳаёт бўлган шоирлардан биридир. Ўзбеклардан экани газалидан кўриниб туради. У газал ундандур:

*Мажлиси тун рақибии дун қилди санга пичир-пичир
Они сўзига кулдингиз шод бўлуб қиқир-қиқир
Жисмим аларзи рашқдин тушди ул ҳолни кўруб
Титради жонимнинг қуши бисмил ўлуб типир-типир
Сўзини бовар айламанг фитнагари замонадур
Шеваси шиквагар чулак кўп гапирур бидир-бидир
Қанду кабобу нистаю бодаи ноб соз этиб
Қоса қозонима палов жўш урадур биқир-биқир
Сабрий ҳаёли ушбуким, келса уйимга ул пари
Ҳурмат этиб қўлин ўнуб сўрашайин фитир-фитир.*

176/178/ ХОИБ - Бу киши қайдан экани номи нима экани ҳаёт ва мамотидан маълумотимиз йўқтур. 1914 нчи йилда босдирилмиш “Армуғони Хислат” номли кичик қўлдаги баёз да бу кишидан Ҳайбатулло хўжа эшон Хислатга ёзилган бир саломномаси бордур. Демак шул вақтнинг шоири экани кўринадур. Шеърлари мазмундордур. “Баёзи Мадҳий” да Катта Кўрғонли деб кўрсатадур. Саломномаси шулдур:

*Ассалом, эй Хислатий ким, дурри баҳори карам
Ассалом, эй афзали асҳоби ашъори умом
Ассалом, эй тўтийи хушгўйи боғи марҳамат
Ассалом, эй булбули хушхони гулзори Ирам.
Ассалом, эй содиқи Сабдийю Низомий замон
Ассалом, эй Мухию шеъри нави рашки қадам
Ассалом, эй ходийи миллат ва ҳайрихоҳи шоирон
Ассалом, эй маснади ахлоқ узра жому жам*

Ассалом, эй шамъи анвори хузури дўстон
Ассалом, эй дўстдорий Аҳмади соҳиб карам
Ассалом, эй ашрафи таллоб хуш саъй жаноб
Ассалом, эй офтоби анвари мулло Ажам
Ассалом, дебочаи девони, ашъори баланд
Ассалом, эй мутъақиди шоирони зул ҳакам
Лутф бирлан айлангиз бу хастанни арзини хуш
Эътироз этманг ва лекин эй аҳайи муҳтарам
Доҳили хозо фироқ ўлмаган ҳеч шахс йўқ
Бандадур маъмур азалда они ёзмишдур қалам
Ҳажр куффориди қолдим топмазам лекин илож
Ҳилъати ҳижронни кофар айладим сар то қадам
Зиндалиқ субҳини ғамни зулмати қилди мино
Оре-оре кори дунё доимо зулму ситам
Балдаи ғурбатни шоду иззату обрўсидин
Яхшидур соиллик ўз шаҳрида беганжу дирам
Ҳар қаю ерда ғарибу бенавони кўрсангиз
Ёд айланг биз фақирни анда, эй соҳиб қалам
Хат учун нисфа мулоҳат айлади таҳрирким
Бир атрофга айлағайсиз. шояд ирсоли рақам
Айлангиз мулла Камийга биздин ирсоли дуо
Ожизона арзимизни еткуринг аҳбоб ҳам
Интизорамким жавоби хатти номанзурима
Кўз тутарман хатга ҳар шому наҳору субҳдам
Ҳамани қилдим мусаббаб васлга Хоиб ғариб
Ҳар шойига олам ичра бар сабаб бўлмиш наъам

Мир Мақсуд оқсоқол деган кишига худди шундай бир мактуб назм этмишдур.

*Дейди хун дил бирла ёзиб бу номани Хоиб ғариб
Бас жавоб умиддур эй дўсти ахвон ассалом.*

380 с.

177/179/ ҲОЖИ - Бу киши Тошкандда нашъу намо этувчи бўлса керакдур. Хислат эшон “Армуғони Хислат” номли баёзида нсмини Ҳода мирзо Яъқуб деб кўрсатадур Ашъори мазмундордур. Бу тахаллусда самарқандли ҳожи Собир деган ҳам бор Уни шоир дейишга лозим кўрмаётирмиз. Ўз бобида фикримизни ҳожи Собир тўғрисида баён этамиз.

Бу ғазал Ҳожининг нашидаъи таъбидандур:

*Хуммор кўзларингга солдим назар баногоҳ
Ишиқингда ёнди бағрим оҳимдин бўлгил огоҳ
Аввалда ишваи ноз охирда машқи ғижжак
Тортиб камонни урдинг пайкони тегди шу гоҳ
Васлингни орзуси ёндирди дил уйини
Сув бермадинг хабардин жонимдин этдинг икроҳ
Ҳазм ўлди жон чиқарга оби ҳаёт айлаб
Бир дил ҳирож бирлан гулёру чорсигоҳ
Манким, жигар қонидин кўпик билан ёзарман
Арзимда ҳоли зорим маълум айлаб эй шоҳ
Ночормен еталмай ё ташлабон кеталмай
Ё дод еткуралмай ҳазрат била: кезиб роҳ
Зоҳирдадур ҳаётим ботингдадур мамотим
Ошиқ бўлубдур отим кўрмай фагоҳ-бегоҳ
Қошинг қаросидандур бахтим қароси дилбар
Эрди ёзингни оқи зулмоти дилго бир моҳ
Эй ҳусн аҳлиға сардор эй ишқ аҳлиға дилдор.
Бил дўст ким ағёр ғайриға қилма ишбоҳ
Расми русума маъшуқ этмоқ жафо ситамдур
Ишқ аҳли нолау зор этмоқ билан демоқ оҳ
Юз навъ фикр бирлан минг навъ зикр бирлан
сабриға шукур бирлан азка ўтарди валлоҳ
Хуни жигар бўлубон ҳар кунда минг ўлубон
Йўлунгга термулубон ҳар шом, ҳар саҳаргоҳ
Ул кун кўруб жамолинг Ҳожи бўлуб ғуломинг
Жон нақдила нисоринг айлар йўлингда ҳаргоҳ.*

178/180/. МАҚСУД - Бу киши Тошкандли бўлуб дўффифурушдур. Номи Мир Мақсуд бўлуб ўз растасиға оқсоқол бўлмиш. Шунга биноан Мир Мақсуд оқсоқол деб маъруфдур. Ашъори обдор ва мазмундор экани кўринадур. Кўп баъзларда шеъри учрайдур. Бу ғазал нашидаи таъбидандур: (1914 нчи йилда ҳаёт бўлган)

*Аввалда шоҳи ишқ ўлан охир гадосидан манам
Васл била бегона у ҳажр ошносидин манам
Ҳасратларимни айтгали маҳрами асрор топмайин
Ўз ўтига ўзи ёнан шамъи қиёсидан манам
Мастман муҳаббат жомидин тегма менга эй булҳавас
Оҳим ўқидин қил ҳазар ишқ аҳли ёсидан манам
Девона деб айб айлама кўрсанг жунуним, зоҳидо
Ким бир пари рухсорни чун мубталосидин манам
Жабру ситам ҳаддин манга оширсалар куйин ити
Ёнмам ул ойнинг ишқидин ақли расосидин манам
Олмиш ҳаёлу хушимни макр ила жоду кўзлари
Наззораи дийдориға ҳайрат физосидан манам
Нола қилиб шому саҳар қилгум дуолар беадод
Умид этиб Мақсуд онинг лутфу атосидин манам.*

382 с.

17/181/. ФИКРИЙ. Бу киши Самарқанд шаҳаридан бўлуб аслида Кўш ҳавз номли ўзбек қишлоғидандур. Самарқанд шаҳарида нашъу намо этмишдур. 1914 нчи йилда барҳаёт бўлмишдур. Саййид Аҳмадхўжа эшон Васлий бу Фикрийни бир ғазалини мухаммас этмишдур (1912 нчи йилда). Номи Мирза Акрамдур. Бу ғазал Фикрийнинг нашидаи таъбидандур.

*Оҳим, бир бемурувват беқарор этмиш мени
Дардманду хастау зору низор этмиш мени*

*Меҳнатим афзун, сиришким қон, ишим оху фиғон
Юз туман дарду аламларга дучор этмиш мени
Маснади иззат уза табъини чоқ айлабон
Ер била яксон этиб безътибор этмиш мени
Эмди менга сабру тамкин у қарор имкони йўқ
Ул камон абру кўзи оху шикор этмиш мени
Бор энди мен телбага бир заррача ақлу шуур
Бул замон лолу хирадсиз ҳажр ёр этмиш мени
Неча кун бўлдики ғойбдур мани лайливашим
Ҳажру фирқат шиддати мажнуншиор этмиш мени
Кўксум ўлди чок кўнглум қон фалакни жавридан
Бекасу бедилбару беғамгусор этмиш мени
Чархи кажрафтор охир дилбаримдан ажратиб
Поймоли дарду ранжи бешумор этмиш мени
Фикрий, гар беҳудлиқ этсам тонг эмас ул қоши ё
Ихтиёримни олиб бештиёр этмиш мени*

383 с.

180/182/ ШОИҚ - Бу киши Тошқандлик бўлуб номи Мулла Мир Аҳмадхон муфтийдир. Саййид Аҳмад хўжа аслий бу кишининг улуғ шоир ва “соҳиб шарҳи манзуми фикҳи Акбар” дур дейди. Ашъорлари нуқта-санж обдордур. 1912 нчи йилда ҳаёт бўлуб Васлийнинг девонига тарих ёзмишдур.

Бу ғазал Шоиқнинг нашидаи таъбидандур. Саййид Мир Аҳмадхон муфтийнинг ғазали:

*Етишиб фироқини даъштида мани зор муниси жоними
Не жунушлиқ айлар эдим кезиб талабида Лайли нишоними
Ҳавасида зерраваши уйрулиб куйида ҳаёл ила қил бўлуб
Сўроғини топмадим оҳким, белу қилу зарра даҳоними
Юзима равона ёшим каби юзидин аёғ сари кокили
На жувози силсиладур кўриб юз адиллаи жараёними
Шаби ҳажришаву зулумотидан шак этардим орази моҳига
Даме субҳи васли ёриғлиғи етурур яқинаким гумоними*

*Дема ялғуз энди мани қатил ғазаб ила боқғали жонидан
Ким умид узмади кўрсат ул мужжа тар қоши камоними
Сифатини сафҳаи даҳр аро ёзаримда лавзи фасих ила
Кўнғил ичра шавқи муҳаррири чекар эрди килки зебоними
Алам ичра Шоиқа нотовон санга ялбариб тилар эй ўйғон
Ҳама кишвар аҳлига сарв эт шоҳи одили Ҳамадоними*

384 с.

181/183/ ҲИЛМИЙ - Бу киши Самарқанд шаҳар усули жадид муаллимларидан бўлуб тараққийпарвар мунаввар улфидир кишидур. Номи Мирза Шароф маҳмуд бўлуб, туғилган ери Кўш ҳавз номли қишлоқдандур. Самарқанд мадрасаларида таҳсил кўрмиш бўлуб, муфтий Маҳмуд Хўжа Беҳбудийнинг маънавий шогирдидур. 1914 нчи йилда Самарқандда чиқарилмиш “Оина” журналида ҳам Ҳилмийнинг шеъри босилмиш эди. Биз бу ўринда кўрсатдигимиз “Маъзурам”, “Ғўрам”, “Машхурам” радифли туркча шеър вазн ва мафҳум ва оҳанг юзасидан Бедилнинг шул радифдаги бир ғазалининг таржимасигина бўлиб қоладур. Сўнгги байтда мафҳум эса Фузулийдаги

*Ғараз бир од эмиш оламда ман ҳам айладим бир од
Биҳамдиллоҳ фузулий ринду расволигда машхурам
нинг озгина ўзгартиришдур.*

Пискандли шоир Сайид Акмалхон Тўранинг Бедилнинг шул радифдаги ғазалига этмиш муҳаммасидан шоир Ҳилмий фойдалангани очик кўриниб турадурки туйғу ва фикрда бошқадан ўрганиш мумкин бўлса ҳам, уни ўзга шаклга солиб имзо ила таҳаллус қўйиш адабиётда нописандлик пайдо этадур. Бу ғазални шоир Сайид Аҳмад Васлий тамом муҳаммас этмишдурки, бу ҳам ҳайрон қоларлик ҳолдур. Шунинг билан бирга шоир Ҳилмийнинг бошқа ашъорларини эътиборда тутмоқдамыз.

*Фасоди ишқға ҳўландим салоҳи ақлдин дурам
Бу расволиқда айбим сўйлама носеҳки маъзурам
Гирибон чок этсам водийи ишқ узра мажнундек
мени таън этма эй воизки, нангу ордин ўрам
Асири доми ишқам дўст шавқи корам эй зоҳид
На ёди боғи фирдавс айладим ва толиби ҳурам*

385 с.

*Итоат этмасам гар ақл фармонида айб этманг
Манга йўқ ихтиёри ишқ султониға маъмурам
Гараз оламда бир от ўлса мен ҳам ўлмишам қонев
Ташаккур айларамким, Хилмий ошиқликда машхурам*

182/184/. НОСИР - Бу киши Фарғона водий-сининг шоирларидан ва олимларидан бўлуб Наманган вилоятидаги Косон шаҳаридандур. Бу кишининг Мулла Насриддин Косоний дейиладур. Фозил хушсуҳбатдур. Ёр тефа номли қасабанинг машхур шайхи Камолиддинхон вафот этганда бу киши унга бир марсия ёзмиш эди. Шоир Васмлий буни қисқартириб мухаммас этмишдур. Биз шундан газал қисмининг шунда қўйдик. Бошқа шеърларини ҳозирча тополмадик.

*Афсус гулшан аҳли бўлди адам сўроғи
Имкон гулиға тегди ҳори алам ётоғи
Булбул фиғонда нола изҳор кўзда жола
Сўрсам дедилар ўчди Фарғонанинг чироғи
Яъники қутб утод халқи хуши худодод
Бизларни ташлаб эмди манзилни ҳулд боғи
Мардум ҳужум айлаб Ёртепага тикилди
Олам далини қилди қонлу фироқ доғи
Фарзандлигида маъдуд Косон элига маъхуд
Олимлар этди онлар итларини ушоғи*

386 с.

*Сихри Носир деди тарихи иртиқолин
Фарғонадин узилди эмди азиз оёғи.*

Абжад ҳисоби била бу тарих 1329 бўладурки, мелодий ила 1910 нчи йилда тўғри келадур. Демак шоир нашъу намо эткани ҳаёт экани аниқланадур.

183. ВАЖҲИЙ - Бу киши шаҳри Самарқанддан бўлуб номи Қори Абдул Мунисдур. Мадрасада талаба (бўлганида) қироати қуръонга моҳир бўлганидан Қори сифати номига қўшилмишдур. Шоир Васлийнинг замондошларидан бўлуб 1331 нчи йилда мутобиқ 1912 нчи йилда чиқарилган. “Девони Васлий” китобига тарих ёзмишдур. Шул даврда нашъу намо этмишдур. Бу эса Важҳийнинг деган тарихидур:

*Шукрким, чиқди бу ажиб китоб
Маъни боғида андалиб китоб
Ғолибо қўрмақиға толиб эдим
Бўлди васли манга насиб китоб
Маҳфил оройи аҳли шавқ эрур
Ишқ арбобиға ҳабиб китоб
Ғам элиға муфаррах ва ё қут
Телбаларға берур шикет китоб
Важҳий тарих бу китоб учун
Деди, ашъори дилфиреб китоб*

1331/1912

387 с.

184/186/. НАЖМИЙ - Бу киши Самарқандли муллалардан бўлуб номи Қори Нажмидиндур. Қироа-

ти Куръон илмини ўрганган кишига қори дейиладур. Муфтий Маҳмуд Хўжа Беҳбудийнинг замондошларидан мунаввар улфикр, тараққийпарвар шоирлардан бўлуб, ўз вақтининг “Самарқанд” газетасида қалами шеърлари билан иштироки бор эрди. Васлийнинг девонига тарих ёзмишдур. Тарих эса будур:

*Шукрим чоп бўлди ушбу китоб
Фазалиёти дилға руҳ физо
Ҳамду наъти кўнгишга роҳатбахш
Ваъзу банди хирадға нур ҳидо
Илми аҳлоқ ила тасаввуфи хўб
Кўп насойих анга эрур пайдо
Шеър миллийсининг фуъзи жали
Кўзгисидин топар анингла жило
Мен мухаммаслару мусаддасидин
Топдим охир касалларимға даво
Алғараз бу китоби олийжаноб
Табъдин чиқди бўлди жилванамо
Катталар қилдилар анга тарих
Бўлди кўнглим баса ҳавас паймо
Нажмий дедим адаб ниҳоятидин
Хўб девон туркийи зебо*

1331 нчи ҳижрий мутобиқ 1912 нчи йил.

388 с.

185/187/. ҚУРБИЙ - Бу киши ҳам Самарқанд шаҳаридан бўлуб номи Мулла Абдул Қайюмдур. 1912 нчи йилда нашъу намо этмиш шоирлардандур. Васлийнинг дўстларидан бўлиб, бу шоир ҳам Васлийнинг девонининг тақдим этмишдур. Бу тарих ундандур.

*Чиқди бу девон хўбу бебадал
Сақласун офатдин ҳақи иззужал
Бир китоби дилфиребу аҳли шавқ*

*Ишиқ арбобиға дастур ул амал
Қурбий тарихи учун дедики бу
Ошиқона туркий девон пайки гўзал
1331 хижрий - 1912 мелодий*

1935 нчи йил бошларида сил касали ила Самарқандда вафот этмишдур.

389 с.

186/188/. САФИЙ - Бу киши Тошканд шаҳарининг уламо ва маҳдумларидан бўлуб номи мулла Абдусафийхон маҳдумдур. Жуда кўп шеърлари бўлмаса ҳам адабиёт аҳлидандур. Назм ва шеърлари маҳмундор бўлиб, шаҳар фозил, олим шоирларидандур. Бу ғазал ундан бўлуб нашидаи таъбидандур. Бу ғазалнинг Васлий мухаммас этмиш эса ҳар бир ғазал қисмининг кўчирдик. 1920 нчи йилларда ҳаёт экан. Вафот тарихи бизга номаълумдур. Ғазал будур:

*Хўбрулар сўзиға тасдиқ қилманг дўстлар
Ростлиқ мезониға татбиқ қилманг дўстлар
Кўрдим айтган сўзларида йўқтур онларда вафо
Бовар айлаб ваъдасин ташвиқ қилманг дўстлар
Топмадим мен бу жаҳон аҳлини ўз паймонида
Хўбрўйў ўзгалар таҳқиқ қилманг дўстлар
Қилмоқ эрсангиз талаб бўлмоқ аларға ошно
Росту ялғон сўзларин тафриқ қилманг дўстлар
Муътаמיד дилдордин кўрдим неча қаҳру ғазаб
Ялғон айтур деб Сафийнинг тазбиқ қилманг дўстлар*

390 с.

187/189/. ҲОЖИ II - Бу киши Самарқанд шаҳаридандур. Номи Собирдур. Ҳижоз сафари этиб Қабба-

нинг зиёрат этганидан Ҳожи деб аталмишдур. Бир баёзнинг 5 нчи байтдан 41 нчи байтга 5 та мухаммас бир неча ғазаллари аҳволи замонтан шикоятлар ва ҳам дукчи эшонга лаънат юбормиш. Машраб Намангоний тўғрисида мадҳия, Андижон шаҳарини махташ, шунга ўхшашларни сўзламиш; мистик руҳдаги бемаъни сўзлар йиғиндисидан иборат ашъорининг қараб дурустроқ бир ғазал топаолмадик.

Қаршилиқ Рўзибой ҳофиз номли аъмо бир киши Жалолиддин Румийнинг «Маснавийсини бошида бўлмиш бир ғазалини шарҳлаб шунга «Мабдаъи нур» номли бир китоб тасниф этгандур. Бу киши ўзига Машраби соний деб тахаллус этмишдур. Бунда «Мани олдимга кел» радифли шеъри бордур.

*Бунда ул зоҳир отим Рўзибойу мавлавий ўғлим дегин
Машраби соний талаб бўлсанг мани олдимга кел.*

Ҳожи Собир бундан фикр, туйғу ўғирлаб уни бузуб бошқатдан ташкил этиб бундай дейди.

*Асли отим Собир ҳожи бобом ўғлим деган
Машраби соний талаб бўлсанг мани олдимга кел.*

Ғазалларини кўпчигидан мазаси бўлмагани фикр ўғриси экани бутун кўриниши билан бирга бадийи томондан қараганда уни шеър дейишнинг иложи йўқтур. Шеърлари суюқ, оддий сўзлар йиғиндисидур. Нима деганининг ўзи ҳам билмайди. Шуниси дурустки, бирор дона мувашшаҳ кўринмайди. Нолачи шоирдур.

Бу ғазал Ҳожи Собирдандур. Танлаб шу мухаммасни олишга тўғри келди.

391 с.

*Устоди ақл кўнглима, эй нуқтадон, деди
Сўзла замона ҳолини бу на замон деди*

Кимлар жафога қолдию кимлар омон деди
Кимлар мудом ғамгину ким шодмон деди
Солғил қулоқ ман санга айлай баён деди

Бир кимса бу замонада эли ғамин эмас
Ҳар кимки дин йўқотди ҳомийи дин эмас
Исроф қилди молини бир неча бул ҳавас
Гуёки қолмади бу замонда яхши кас
Кўкдан малак бу бойлар ҳоли ёмон деди

Муллои шаръдонни бойлар ёмон кўрар
Муллони кўрса қаҳру ғазаб кўз ила қарар
Туйларға гар чиқарса фахшқар қилиб қарар
Топса илож бўйниға юз мушт ҳам урар
Арбоби илму фазлини жазоси бу сон деди.

Асҳоби илм касру фар эса сизга эмас
Бойлар ҳаром қилса ул иш нораво эмас
Кимки мутеъи бой эмас порсо эмас
Одам эмас замонада аҳли ҳаво эмас
Мулло кишига лозими эски чопон деди

Ёлгон ривож топдию чин бўлди поймол
Нокас ўзини мабракаға қилди оқсоқол
Молия ҳаромни емоқлик ушбу замон ҳалол
Мардумни молини ебон кўп қилди бой мал
Ёлгончи ҳарна сўзласа мардум ҳамон деди

Тийғу шароға қоидаи шаръ қолмади
Бечора сотса молини нархини олмади
Бир кимса аҳли фақр сори кўзни солмади
Ҳеч ким фалони шаръ қилиб бир уёлмади
Ҳожси бу иш аломати охир замон деди

392 с.

188/190/. ФАНОЙИ - Бу киши қайдан экани, умуман биографияси устида маълумотимиз йўқтур. Лекин шеърдаги услуби бўйича Тошканд ё Фарғона шоирларидан бўлиши эҳтимолдур. 1330/1911-12 чиқарилмиш “Баёзи маҳаллий” да марҳум деб кўрсатилур. Демак 1911 нчи йилда ҳаёт бўлмагани кўринадур. Шоирда бадий куч зиёда бўлуб, муқаддар шоирларда қўлланиладиган ҳар бир байтнинг I нчи мисрасида айтган даъвосини иккинчи мисрасида исбот этиб борадурки, бу адабиётда юқори даражали шоир эканини очиқ кўрсатиб борадур. Фаноийи ҳам шул гуруҳ шоирлардан экани ғазалларидан кўринадур.

*Жонни найлайким, тан ичра ёди жоним бўлмаса
Танини нетсунким, киши гўё азиз жон бўлмаса
Шоми ҳижронда ман ул маҳвашидин айру не ажаб
Олам ўлғайким қоронғу моҳи тобон бўлмаса
Меҳри чиқмас чархнинг гунча очилмас. Бон ағо
Юз очиб ул ҳусн шоҳи лаъла хандон бўлмаса
Телбалардек хотиримни навъ билан жамъ этай
Бир дами қошимда ул зулфи паршион бўлмаса
Дилраболар мулки сансиз байтулаҳзондур манга
Мулк вайрон гўйё тахтида султон бўлмаса
Новак оттинг чеҳра сарғартур масиҳ қон бўлмади
Қаҳрабо бағрида не тонг қатраи қон бўлмаса
Утлиғ оҳим гулруҳимдин айру ортар дамбидам
Гўйё булбулни афғони гулистон бўлмаса
Эй сабо, етук фаноийи назмини жонониға
Дардини такрор қил мақбули жонон бўлмаса*

* * *

*Ким ул шўҳи пари рухсорни ўзиға ёр айлар
Фалак тахтиға чиққан барқ чобуки шикор айлар
Кўёш маҳжуб ўлса абри зулматға нетонг ул дам
Никоби мушкдин ул ёр меҳрин ошкор айлар
Ўзи бир ерда тинмас ашк янглиғ тифли чобукваши*

Ҳамиша йиғлотиб элни куйида беқарор айлар
 Чаманга бўйи хуш гулдин тараннум зори булбулга
 Табассум бирла ногоҳ ҳандаи ул гул узор айлар
 Мани мажнун кўрарсиз ул пари ишқида манъ этманг
 Кўрунса юз паридан хуш олиб девонавор айлар
 Ҳуморим ранжи ғолиб дайр аро йўл берки эй соқий
 Ҳаробот аҳли ҳар бир кунж аро дафъи хумор айлар.
 Фанойидек ким ул раъно ҳавосин ихтиёр айлар
 Диёрининг кечиб дашту биёбон ихтиёр айлар

394 с.

189/191/. АСИРИЙ - Бу киши асли Бухороли бўлгани ҳолда Хўжанд шаҳарида нашъу намо этмиш буюк баланд шоирлардандур. Номи Тошхўжа эшон хўжае ўғли Бухорода таҳсил этган бўлса ҳам жуда кўп туркий шеърлар сўламишдур. Агарчанд Хўжандли бўлса ҳам ўзбек адабиёти тарихида Асирийнинг ўрни бордур Анинг аламли, зўр қайгули ҳаётида ҳам шоир фиғонли нола-сининг туркий тилда айтиб йиғлагани ажойиб туркий гўй шоир эканининг очиқ кўрсатадур. Туркий шоирлар шеърини мухаммас этган бир шоир хуш баён бадий кучга эга бу шоир 1916 нчи йилда вафот этмишдур. Бу кишида диний таассуб зиёдалиги ила ўз ўғли етти ёшли Саййид Вафохон номли ўғлининг ҳаётдан маҳрум этишга сабаб бўлди. Беш ёшдаги тифли норасидага Қуръоннинг ёдлаш каби буюк оғир ишни ўзлари болага йўқлаб ҳали бундай оғир вазифанинг бажаришга энергияси тоқат қилолмаганидан мийя томирларига ҳалал етказиб менингит касалига болани дучор этдириб қўйиб 7 ёшда вафот бўлишига шоирнинг ўзи сабаб бўлди. Бундай диний таассуб қурбони бўлган ёш болалар Хўжандда ҳам бўлмишдур. Асирий каби фикр эгаси бўлмиш бу шоир ҳам ўзини бунга етмаганига таассуф этамиз.

“Баёзи маҳаллий” 104 нчи бетда бундай бир сарла-вҳага кўзимиз тушди:

“... ушбу ражизан яъс бинён мавлоно Асирийнинг етти ёшлиқ Саййид Вафоҳон номлиқ қори ўғулларининг вафотида таассуфан айтилган эрди. Бу марьяи омри газали хузномезнинг Асирий айтмишдурки. Асирийнинг қайғули табъиндандур. Айтувларича Асирий баланд бўйли, оқ пўст баданли, кўса бўлуб бирор дона ҳам соқоллари йўқ экан. Асосий касблари сангтарошлик бўлмиш. Икки ўғуллари ҳаётдур эмиш.

395 с.

*Зикри сахро қил манга дашту биёбондин гапур
 Лоладин қилғил ҳикоят қалби сўзондин гапур
 Нарғиси нақли калом эт дийдаи хуммора боқ
 Қиссаи мастонни сўзла ҳайли зиндондин гапур
 Ҳар чаман сайрина қилсанг жазм азми ихтиёр
 Наҳли маҳзули ҳазон маҳруми бўстондин гапур
 Хизрхўрлардин ривоят ила тобишири ҳаёт
 Жисми мажбури мамотим раҳм қил жондон гапур
 Сабзи хатлар базмига топсанг агар файзи қабул
 Кўзларимдин ҳажр аро оққан қизил қондин гапур
 Шўри афғонимни гар сўрсанг қиёмат соз қил
 Нола най васфин баён қилсанг найистондин гапур
 Ашкими тахмин учун чекма ташвиши нишон
 Мавж урар дарёни кўрсат баҳри уммондин гапур
 Қайда бир мардум сифатлиқ одама бўлсанг дучор
 Мунтазир жисмимни ёд эт қасри Кайвондин гапур
 Манки ийд айёмида торика ҳижрондир уйим
 Ламъаи нури назар Саййид Вафоҳондин гапур
 Қайда бир аҳли мусибат бўлса қил изҳори дард.
 Арзи ҳол айла Асирий доғи ҳижрондин гапур.*

396 с.

190/192/. НОДИР Ш - Бу киши Тошканд атрофидан бўлуб номи Мулла Мухаммадхон эмиш. 1910

нчи йилларга ҳаёт бўлган шоирлардан бўлуб бирон бошқа баёзда шеъри кўринмайдур. Ўзига яраша ёзган ўхшатмаси таъби нашидаси шулдур. Котиб Мулла Ўтаб Муҳаммад Расул ўглининг ёрдамида баёзга кириб қолганга ўхшайди. Бошқа маълумотимиз йўқтур.

*Арзимни айтсам боди сабоға
Чоки гирибон қилсам минг афғон
Оҳим этишмас ҳолимни сўрмас
Излаб тополмай ҳасрат қилолмай
Ишқида жоним қийналганидан
Ёрим қаёндур ашким равондур
Ҳайли рақибон бўлди фаровон
Нодир гадоси кийган либоси*

*Ҳолимни айтсун ул подшоҳға
Бўлмас пушаймон жабру жафоға
Бир раҳм қилмас мен бенавоға
Кўнгиш узолмай қолдим балоға
Оҳи фиғоним чиқмас самоға
Ҳар ким ёмондур солдим худоға
Мен зори ҳайрон рози қазоға
Ҳижрон қароси ўхшар зиёға*

397 с.

191/193/. СИДҚИЙ - Бу киши Самарқанд атроф ўзбек қишлоғи бўлмиш ханд қилиқдан бўлуб Самарқандда нашъу намо этмишдур. 1914 нчи йилда ҳаёт экани маълумдир. Тараққийпарвар жалид шоирдур. Бу ғазаллар ундандур. Ажзий деб ҳам тахаллус этмишдур. “Миръоти ибрат” номли асари бор. Сайид Аҳмад ҳожидур. Касби заргар, соатсоз ва наққошлиқ бўлмишдур.

*Ўгоҳинг эрур уйлаким тийру тез
Ғазаб чоғи қайдин топарсен гурез •*

Санга жони зоримни айлай нисор
Камоли жаҳон сангадур бир нашиз
Сизи куюм ичра на қилғу:г дема Ки санга асиру
гирифтормиз

Жамолингни кўрсат тамошо қилай.
Лабинг гарчи етмас оғиз.
Қадам қўйки, кулбамга меҳмон этай
Қўюб қанду ҳалвою шаҳду мағиз
Сўрарға бу дил хасталар ҳолини
Нетар лутф бирлан гоҳи келсангиз
Бу Сидқийни охирда хор айладинг
Дариғоки, аввалда эрди азиз.

Ўз даврига афсус этиб ёзган ашъоридан бири:
Бўлушиб дин йўлида бегона Кирмадик бир тариқи виждона
Сотибон ўзни турфа фарзона Таън урармиз жамеъи адёна
Лек бормиз ҳақиқий девона
Илм йўлига кирмадик бизлар Илм элини чақирмадик бизлар
Фазлимизни ошурмадик бизлар Ҳеч ҳурғи қидирмадик бизлар
Биз шунинчун забун ва вайрона

398 с.

192/194/. ВАСЛИЙ - Бу киши Самарқанд шоирларидан энг кучли ва машҳур бўлуб оит Саййид Аҳмаддур. Олим, фозил, тараққийпарвар мунаввар ул фикр киши деб таниладур. 1331/1912-13 нчи йилда босдирилмиш бир девони соф туркча бўлуб Мулла Ўтаб Муҳаммад Расул ўғлининг қалами ила ёзилмиш бўлуб 130 бетни ташкил этадур. Ҳазалиёт ва мухаммасот, тарихлар яхши ёзилмиш. Илмга тарғибнома ҳам бор. Бадиий томондан кучли бўлуб, ўқурға ҳавас берарлиқ шеърларга бой. бироқ муҳтарам шоир бу китобда қирқ дона

ғазални мувашшаҳ этмишдурларки... (шунга) ҳайрон бўлмоқдамиз. Намуна учун бир мувашшаҳларидан ва бир мухаммасларидан кўрсатиб ўтамиз. Собирхон номли кимсагадур. Мувашшаҳ будур:

*Сабоқатлик нигорим маҳваши номехрибоним кел
Равон азми сафар қил лутф ила сарви равоним кел*

399 с.

*Асири фирқат ўлдум кўнглима йўқ сабр ила тоқат
Мани кўп зор қилма тундхў ширин забоним кел
Баҳори оразингдин то жудо бўлдим хазон бўлдим
Висолинг кўргузуб, эй боиси амну омоним кел
Рақиби рўсияҳлар суҳбатидин эҳтироз айлаб
Дуогўйнинг сари эй вофизи сирри ниҳоним кел
Хироминоз ила бу шаҳр аро сол фитнаи ошуб
Ики фатон кўз ила фитнаи охир замоним кел
Умиди васл айлаб кеча-кундуз интизоринг ким
Кўзим нури, кўнгилни қутиб жисм ичра жоним кел
Нишонинг истабон саргаштаман дайри ҳарам ичра
Манам Рустам эрурман гар ўқурсан дostonим кел
Санинг исминг ила то бу ғазални Васлий назм этди
Ўқубон йиғларам торож уза чиқди фиғоним кел.*

Мавлоно Қамийнинг ғазалига Васлийнинг мухаммаси будур:

*Кел, эй Юсуф бадан жонлар матоғи фарши роҳингдур
Зулайҳодек неча фаҳр эй гўзал масти нигоҳингдур
Ҳазорон пийри Қангон васлинг истаб ҳайрихоҳингдур
Азизий Миср ҳубисан назокат уззу жаҳингдур
Кўнгил бир қатра қон бирдан мурассаъ тахтгоҳингдур*

Ало эй дил ажаб йўқ арзи муътодинга гар етмас
 Фурури хусн ила мастона фарёдинга гар етмас
 Тағофил айлабон зори ва ношодинга гар етмас
 Нигоҳи чарм ила эй кўзларим додинга гар етмас
 Оёқинг остига тифли сиришқинг тапила шоҳингдур

Юзинг ёд айлабон эй гулжабин бўлди ишим афғон
 Кўзингни кўрмаюб оқти кўзумдин қатра-қатра қон
 Бошингдин ўргилай бир кеча бўлғил кулбама неҳмон
 Сочинг яъни сипоҳи хусн сардори каманда жон
 Кўнгила маъмурасининг горатгари чаими сиёҳингдур

Қарилар ошиқинг бўлди агарчи ёшдур бошинг
 На сирлар фош бўлди бўлмадим бир лаҳза сирдошинг
 Латофат сурасини жабраили раъий хангошинг
 Назокат осмонининг ҳилоли ўсмак қошинг
 Сабоҳат бурчининг бадри мунира руйи моҳингдур

Нигорим мулки хусн ичра эрур ваҳоншохи одил
 Анинг фармонидур ҳар ошиқи маъшукға шомил
 Фароғат истасанг, эй жон, сари куйида қил манзил
 Агар ҳижрон юкин чекмакни даъво айласанг, эй дил
 Анга икки буқилга қоматинг одил гувоҳингдур.

Гулистон гуллари тенг ўлмаюр ул маҳ жабинимға
 Солур бир боқиш или фитнаю ошуб динимға
 Адабким, ўхшамас ҳеч сарв сарви дил нишинимға
 Муанбар ҳат ва зебо қад нигори позанинимға
 На нийат эй чаман раънолигинг гую гиёҳингдур.
 Ачинма Васлий ҳарфи сардларнинг таънасиндин ким
 Паришон сўзлари сун кардларнинг таънасиндин ким
 Ҳама андуху ғам номардларнинг таънасиндин ким
 Камий, ваҳм этмагил бедардларнинг таънасиндин ким
 Харобат аҳли пирин даргоҳи фаррух паноҳингдур

193/195/. МАҲЖУР II - Бу киши Ҳўқанд шаҳаридан бўлуб Марғилон даҳа янги чорсу маҳаллада туғилмиш. Шунда ўсиб илм олмишдур. Мадрасаи Мирда талаба бўлуб дарс ўқимишдур. Номи Муҳаммад Аминжон бўлуб Тош Муҳаммад ўғлидур. Мадрасаи Чалпақда ҳам турмушдур. Новача бўйли, оқ чиройли юзли бўлуб, сочи сўнг вақтида ўсдириб орқа елкасига тушурмуш бошда салла ила озода кийим ила юрар, ваъзида девона сифатди васвасроқ юрар эди. Сўфилигдан хабардор тақводор киши бўлуб, овқат учун супурги байлаб кўчага олиб чиқар, сотиб шундан тирикчилик этар эди.

Шоирлиги машҳур бўлуб назм этар, ўттиз ёшга борганда тақвоси жуда зўриблашиб ўз акаси Мулла Қул Аҳмаднинг қозихоналарида вакил бўлуб юргани сабабли бундан топан пули ҳаромдир деб ихтироз этиб оиладан ажраб Марғилон шаҳарига қочиб кетадур.

402 с. Акаси Мулла Қул Аҳмад вакил ўз ўғли Мухторхоннинг бирга олиб Марғилонга бир йилдан кейин ахтариб боради. Бир маҳалла масжидида бир ҳужрада турган экан. Унда боришиб топиб сўрашади. Буларни яхши қабул этади. Ҳужрага олиб кириб дастурхон ёзиб нон ва бошқалар ила сийлаб ҳел-аҳвол сўрайди. Чой дамлаб келтириб кўйиб, ўзи бошқа сўз айтмай чиқиб кетади. Булар кутганича қолаверадилар. Бир икки кун туриб ҳеч дараги бўлмагач, қайтиб кетадилар. Иккинчи кўриш бўлмайди. 1908 нчи йилда шул Марғилонда марҳум бўлади. Ҳаёти ўйланмаган. 54 ёшда Марғилонда вафот этмишдур.

Ҳужанд даҳасидаги мадрасаи Аминжон бойнинг мадрасасида бир ҳужрада истиқомат этиб тўрганда ўғрига олдирган экан. Ул вақтда аҳволи бу даражада бўлмаган эди. Шаҳар кўрбошиси Муҳаммад Умар карвонга арзи аҳволини билдириб тубандагича назм ила ариза берадир. Шундан озгина бунда кўрсатадурмиз:

*Ситамлик дод золимлар мени кўп айлади маҳзун
Бизо отимда бор эрди дарида эски бир пўстун
Бир озроқ пул билан бир жой намоз бир янги қалган тўн
Аминжон бойни мадрасасида эрди ул макнун
Олиб кетдики, золимлар манга беҳад зиён бўлди*

Ғарибу зору ҳайроӣ нотовон мискин эмин ожиз
Дилида ғуссаси кӯп, нур олам, хаста, хазин, ожиз
Кафш бирдор, ёронлар, ҳамадин камтарин ожиз
Бири бўлган жамаъи маъмун деб инчучун ожиз
нишонамен фақирдин эл аро бир дoston бўлди.

Мудом шому сахарларда қилиб ҳам кӯп дуо яъни
Бўлсин ушбу нўстин сизга маълум мудоао яъни
Бу нўстиннинг ғамида зўшту нўстим устухон бўлди
(тўртдан бири олинди).

402a. (Бу шеър катак дафтарнинг бир саҳифасига сафсар сиёҳ билан хушхат майда настаълиқда ёзилган. Шоир ва фозил Чархий домулланинг хатлари. Саҳифа қўлёзма китобнинг 402-403 саҳифалари ўртасига ёпиштирилган. Саҳифа остида шеърнинг кўчирилган вақти кўрсатилган: 8/1 59 й. Имзо: Алхат ул Чархий Хўқанди Чархи Хўқандий АҚ).

402a. Мусаддаси Маҳжур Хўқандий

Ғраб бу нечук ёре қаҳр ила итоб айлар
Билмакки на журм этдим ғайри ила китоб айлар
Ҳар лаҳза жигар бағрим ҳасратда кабоб айлар
Мендин на ўтар билмас чашмимни нур об айлар
Ғам тиғида бошимни кесмакка шитоб айлар
Ағёра вафо айлаб кӯп манга азоб айлар

Лайли куйида доим овора экан Мажнун
Келмас қўлидан ҳеч иш бечора экан мажнун
Кўнгул ғами тиғида юз пора экан мажнун
Мендек бўлалмас ул саршора экан мажнун
Ғам тиғида бошимни кесмакка шитоб айлар
Ағёра вафо айлаб кӯп манга азоб айлар

Дунёда дами онсиз турмагима тоқат йўқ
Кўнглим чу фароғатсиз жонимда ҳаловат йўқ
Лутфи рақиб аҳлиға бизларга иноят йўқ
Дўсти била душманни фарқ этмага одат йўқ
Ғам тиғида бошимни кесмакка шитоб айлар
Ағёра вафо айлаб кўп манга азоб айлар.

Ҳоқу роҳига молу жонимни фидо қилдим
Куйига бориб гоҳи оҳ ила наво қилдим
Бир қилмади наззора умримки адо қилдим
Юз жабр этибон эмди мен сенга вафо қилдим
Ғам тиғида бошимни кесмакка шитоб айлар
Ағёра вафо айлаб кўп манга азоб айлар.

Аввал банги ул ёрим ҳамхона эди ёраб
Ҳар бир сўзиға гўё мастона эди ёраб
Ағёр элига доим бегона эди ёраб
Жабр айлади жонимға жонона эди ёраб
Ғам тиғида бошимни кесмакка шитоб айлар
Ағёра вафо айлаб кўп манга азоб айлар

Бу оҳ ила зоримға раҳм айламагай ёрим
Бўйла нетарсен билмам охир на бўлур корим
Ҳар нечаки, шайтонлар олдида бу гуфторим
Эй боди сабо, айғил шулдур мани изҳорим
Ғам тиғида бошимни кесмакка шитоб айлар
Ағёра вафо айлаб кўп манга азоб айлар

Мен ҳам бир азизининг арзандаси маҳжурам
Алқисса нечук бўлсам ҳақ бандаси маҳжурам
Бир ёри дилоронинг жўяндаси мажжурам
Раҳм айласа гар шояд пурхандаси маҳжурам
Ағёра вафо айлаб кўп манга азоб айлар
Ғам тиғида бошимни кесмакка шитоб айлар.

403 с.

194/196/. САЛОҲИЙ П - Бу киши Самарқанд шаҳрининг шарқида бўлмиш Катта Қўрғон атроф қишлоқларидан бўлиб Катта Қўрғонда нашъу намо этмиш. Бу кишининг 1915 нчи йилда чиқарилган “Баёзи маҳаллий” да икки-учта ғазаллари бордур. Бундан 50 йиллар олдин ҳаёт экани кўринадур.

Бу ғазал Салоҳийнинг нашидаи таъбидандур. Номимаълум бўлмади.

*Бошимға солди савдо бир парининг холи ҳиндуси
Қаро қилди кўзим икки кўзининг сеҳри жодуси
Мени шайдо сени ишқи ила ошуфта ҳол айлаб
Паришон айлади кўнғумни тори зулфи гисуси
Қиёмат қойим айлаб айлади юз фитналар барпо
Хиром айларди ул сарви сихининг қадду дилжуси
Юзи гул-гул ёниб гулшанлар ичра ул гули раъно
Хижолатларға қўйди гуллари ул гулшанни гулруси
Шакар сўзли тилини ҳасратида қумрию булбул
Бири лол ўлдию бири йўқотди оҳу кукусин
Суманбарлар, санамлар, гулжабинлар, сарв қоматлар
Еталмай хизматида топмағайлар они побуси
Бўлуб ишқ ичра шайдо эл аросинда бўлиб мажнун
бугун кетмиш Салоҳийнинг қўлидин нангу номуси*

*Салоҳий, қўй бу тамонно эрур чу амри маҳол
Қамар келурму, фалакдин агар сўроғ этсам*

404 с.

195/197/. ЗОРЕЪ - Бу йигит Катта Қўрғон шаҳаридан бўлуб шоир Маҳдий ўз “девони маъа баёзи” да буни ҳозирда йигирма ёшлиқ бир ёш йигитдур, янги

машқ этган газалларидандур, деб кўрсатадур. 1915 нчи йилда шул ёшда бўлмишдур (1334 нчи ҳижрийда).

Ошиқинг мен раҳм қил, эй шўх барно талъатим
Кулбама меҳмон ўлуб бир кеча бўл ҳамсуҳбатим
Нўғи ҳасрат қисми мажруҳимга санчиб ҳар замон
Боқмай этма базмларда дарду ҳасрат улфатим
Орзу айлар сани васлинг майини қон ютиб
Ташна бўлган чоқида комим дили пурмеҳнатим.
Юз бало бошим уза ҳар кунда ижод айлабон
Эл аро мажнун сифат айлаб чиқардинг шуҳратим
Тошлар ердин олиб кўксимга урсам қилма айб
Кўзларимдин қон оқузуб ерга, эй бодавлатим
Чекмайин чорам недур дарду балолар туну кун
Ёзилиб эркан мани мундоғ азалда қисматим
Эй пари, нозук белингга кокилингни ташлабон
Айла бир ё қайтадин барбод бўлган ишратим
Ноз қилма Зорей бечораға, эй нозанин
Раҳм қил бу ҳолима йўқтур чидарға тоқатим.

Ёш шоирнинг “доғман” радифлишеъридан бир неча
байт бу ўрунға
кўйилди: оҳир ўлғон чоғда гулгун оразинг эй маҳлиқо
Давридан парвона янглиғ ўрзуланмай доғман
Ноз этиб юз жилва бирла боғ аро юрганингга
Кўрубон орзу этиб бирга юралмай доғман
Ишқинг ила хаста Зорей неча кун пайвастадур
Арзи аҳволимни эмди билдиралмай доғман.

405 с.

196/198/. ХИСЛАТ II - Бу киши Тошкент ша-
ҳаридан бўлуб ҳожалар оиласида 1882 нчи йилда туғил-
мишдур. Номи Ҳайбатулло Ҳўжа бўлиб, арабий, форсий

тиллардан хабардор олим шоирдур. Муқомий ва Фирқатларнинг ҳаётини даврида янги шоирлардан бўлуб, булардан сўнгра шуҳратли шоир бўлмиш. 1910 йилларда ижодининг кулли даври эди. 1912-13 нчи ва 14-нчи йилларда “Ҳадийан хислат”, “Совғаи хислат”, “Армуғони хислат” номли баёзлар (тўғлам) чиқармишдир. “Гурба ва муш” номли поэма тарзида бўлган брошюранинг форсчадан туркчага таржима этмиш ва босдириб тарқатмишдур. 1922 нчи йилдан бошлаб “Муштур” журналида қуён ва пашмак, мустибор имзолари ила ҳажвий шеърлар ёзмиш эди. “Табирнома”ни форсчадан ўзбек тилига таржима этиб босдириш. Низомий Ганжавий “Хамса”сини бошқа шоирлар ила ўзбекчага таржима этишга киришиб ишлаб турса ҳам тугатолмай 1945 нчи йилда вафот этмишдур.

Агар мувашшах ёзиш каби бошқа шоирларда ҳам бўлмиш хислат бу кишида ҳам бўлса ҳам бордур. Ҳар ҳолда машҳур шоирларимиз қаторида турадур. Ўз ҳаётида анча халққа ўз маърифати ила танилган шоирдур.

Бу муҳаммас шоир Хислатнинг нашидаи таъбидандур. Шоир Мулла Ўтабнинг газалига Хислатнинг муҳаммасидур.

*Сўрмайсан асло холимни хоним
Вайройналардур доим маконим
Ўтди фалакдин оҳу фиғоним
Арзим эшитгил оромижоним
Бўлсун фидоинг бу хону моним*

*Бериб ўзингга кўп зебу оро
Яна қилибон нозу таманно
Ул-кунки бўлдинг мендин жуда то
Ўртаб фироқинг ўтди нигоро
Қул қилдинг охир бу устухоним.*

*Ёри бўлурсан бир кўрган элнинг
Сиррин билурсан бир кўрган элнинг
Бағрин тилурсан бир кўрган элнинг
Бисмул қилурсан бир кўрган элнинг
Эй киприги ўқ қошу камоним*

Ман мисли Вомиқ Узро эрусан
Узродин ортиқ зебо эрусан
Ҳам нозпарвар доно эрусан
Дилбарлар ичра танҳо эрусан
Йўқтур мисолинг гунча даҳоним

Зулминг манга бас кўп қилма эмди
Қаддим дуто бас кўп қилма эмди
Ушбу жазо бас кўп қилма эмди
Жавру жафо бас кўп қилма эмди
Қилғил тараҳҳум шоҳу жаҳоним

То одат этдинг нозу адоға
Улдумда кўйдинг турли балоға
Лутф айламасму султон гадоға
Оҳим етибдур суйи самоға
Раҳм айламайсан номехрибоним

Ишқингда Ҳислат доим ютар қон
Ғам гўшасида ҳар кеча гирён
Тортиб машаққат чандону чандон
Номингни ўтаб назм ичра нипҳон
Қилди рақибдин, эй ёри жоним.

407 с.

197/198/. АҲҚАР - Бу киши Катта Кўрғон ша-
ҳаридан бўлуб олимлардандур. Номи кўрсатилмагандур.
1915 нчи йилда босдирилмиш “Баёзи маҳаллий” да бу
кишининг ҳам бир неча ғазал ва мухаммаслари кўрса-
тилмишдур. Мадҳий маҳдумнинг отаси бўлганидан ўзи
муаллиф ва муҳаррир ва ношир бўлмиш. Бу шоир ўз
отасига ҳурмат юзасидан ғазали қиблагоҳи мухаммаси
жилвагоҳи деб ном тутганидан ортиқ маълумотга эга
бўлмадик. Ушал йилда шоир ҳаёт эканидан қачон вафо-
ти ҳақида маълумотимиз даҳа бўлмади. Форсча шеър

ҳам бордур. Бу мухаммас Аҳқарнинг нашидан таъби-
дандур:

*Кўзларин мастонлиги қилмиш юракни поралар
Қолмиш ул мужгон ўқидин бу юракда ёралар
Раҳм этса ҳолимизга дилбари хунҳоралар
Этмасунлар дашти фирқат ичра кўп оворалар
Бир дуо гўйи эрурмиз ошиқи бечоралар*

*Найлайик ул дилраболар этдилар бизни забун
Гарчи эрсак биз ҳам илм донишда бир зуфунун
Эмди лол ўлдук муҳаббат тоши чун ҳаддин фузун
Ҳолимизга йиғлаюрлар кўрсалар аҳли жунун
Биз ғарибу нотовондурмиз улар маккоралар*

*Дийдаларни кўп хароб этди дамодам ашки тар
Гурбат устида кабоб этди дамодам ашки тар
Бу юрак қонларни об этди дамодам ашки тар
Баҳсларни ло жавоб этди дамодам ашки тар
Кечаларда ухламай кўзлар самар сайёралар*

*Ишиқ тегмасдан бурун донишлагимиз бор эди
Ақлимизга ул фалотун дониши бекор эди
Ногоҳон тегди муҳаббат йўқ эди ё бор эди
Чун хабар олдик к, нгилдин хастаи бемор эди
Олди ақлимни ўғурлаб дилбари айёралар*

*Гоҳ гоҳи ул парилар бир хиром айлардилар
Кулбаи ошиқ узра бир-бир мақом айлардилар
Бир сўз ила бу кунгилни ўзига ром айлардилар
Бир назар бирла ҳама ишни тамом айлардилар
Оҳ эмди раҳм этиб боқсин биза маҳпоралар.*

*Ошиқ ўлмассан дебон ошиқни куйдирмак нечук
Рангларин барги хазондек ғамга сўлдирмоқ нечук
Бу паришон ҳолга элларни кулдирмоқ нечук
Беғуноҳ бечораларни кунда ўлдирмоқ нечук
Мунча зулм этмақда бордурлар ажаб тайёралар*

Васлдин йўқтур паёми шунча қилдиқ жусту жу
Қатъ қилмасмиз умидимиз алардин ҳеч рў
Бўйнимизда бор миннат алардин мў бамў
Гар муяссар бўлсалар бизга ул оллоқ нику
Қилмасунлар ҳажр водисиди кўп оворалар

Ё илоҳо бўлмасун ҳеч ким бизингдек бир ғариб
Ранги рўйи ушбу қоғоздек қилибон сарғариб
Бир мусофирманким, йўқтур бир одам қариб
Лутфу эҳсонингни манга айласанг йўқтур ажиб
Баски, қолдим ушбу меҳнатларга бир ҳамворалар

Аҳқар айтур лутфу эҳсонинг ниҳоятсиз эрур
Омиларга раҳмати атоф ғоятсиз эрур
Қолмишам ожиз мани бандинг ҳимоятсиз эрур
Морҳамот айла бу бекасга кифоятсиз эрур
Токи осонлиқ билан бўлсун муяссар чоралар

198/200/. ТОЛИБ - Бу киши мударрислардан бўлиб Бухорода илм таҳсил этиб шунда қолмиш олим, шoirлардан бўлиб; номи домудла Абдулқаримдур. 1915 нчи йилда ҳаёт экани кўрсатиладур. Бу ғазал мавлоно Толибнинг нашиндаи таъбидандур.

Ғайр ила ёр ўлди ўхшар бизга келмас ёримиз
Шул сабабдин кўп бўлур ҳар лаҳза оҳу зоримиз
Ҳадя айлармиз оёғин остиға жон нақдини
Бир келиб сўрса бу жони ҳастаи озоримиз

409 с.

Раҳм қилмас ҳолимизга айб қилманг дўстлар
Ким тағофил пешадур ул кўзлари хумморимиз
Воҳ, нетайлик бўлди шайдои юзиға жоку дил
Кеча кундуз куйига овораликдур коримиз
Жумлаи хўблар ичинда йўқ унингдек хўбру

Одам аҳлидинму ё паридурми ул ой рухсоримиз.
Элтсин бер қосидо бул номани ул ёрға
Баски диллар хун бўлибдур билсун ул дилдоримиз
Ногоҳон бул жумла Толиб ҳолига лутф айлабон
Басдурур оламға топған шунчалар саршоримиз.

199/201/. РАМЗИЙ - Бу киши Қашқадарёли шоирлардан бўлуб Бухорода таҳсил кўрмиш олим ва муфтийдир. Номи Мирзо Файзулла Хўжа ибн эшон муфтий ўроқдур. Шаҳрисабзда туғулмиш ва шунда нашъу намо этмишдур. “Тухфат ул аҳбоб”нинг соҳиби 1915 нчи йилларда ҳаёт экани тўғрисида кўрсатадур, яъни марҳум демагандур. Бирорта ҳам тожик тилида шеърини кўрсатмагандур. Жуда пухта, бадиий томони кучли шоирдур. Бу ғазал Мавлоно Рамзийни нашидаи таъбидандур.

Қадар ҳасмини дарди ишқ бирла мунтазам этмиш
Саводи номани жабру жафолардин рақам этмиш
Азалдиндур менга меҳри парирўлар билан бўлмоқ
Каю носеҳ ки манъ этмоқда тағйири қалам этмиш.
Русуми ишқдин бегоналар изҳори айб этса
Ўзини ошналар зумрасида муттаҳам этмиш
Ёмон кўз тегмасин деб ҳуснига ул хуришидни
Спехри хўблиқ авжида ул исмин алам этмиш
Иноят гўшасидин моҳи тобоним назар айлаб
Бу лутфи тарбиятдин зарраларни муътадам эмиш
Бако ул шоҳ ҳусн аҳлиға тахти жовдон ўлсун
Ки олам гулшани сарви қадин рўйи ҳадам этмиш
Дилу жон орзу айлар эди шамъи жамолини
Кўзимни хонасин равшан этиб бир дам карам этмиш
Аё жоним азизим маснади ҳусн узра султоним
Муҳаббат аҳлиға лутф этки шоҳи мухташам этмиш
Лабинг зебо каломидин на хушдур сўз эшитмоқлиқ
Ки ҳаллоқим каломи садринга байтулҳарам этмиш
Ҳавас бирла сари хар байтима қори назар қилди
Ки Рамзий назми они гавҳари исмини зам этмиш.

Бу ғазал ҳам мавлоно Рамзийнинг нашидан таъиндандур:

411 с.

*Дилбар манга этдинг сен жабр ила жафо ҳар дам
Куйди сени ишқингдин бул бағри яра ҳардам
Меҳринг менга тушди қил бир раҳм аё жоним
Берсин сенга оллоҳим умр ила вафо ҳардам
Сирримни нихон этдим қилдим ўзимни ғамгин
Жисмим уйига тушди сўз ила наво ҳардам
Жаҳд ўлди мани корим йўлингда сени ёрим
Қалбимда сени ёдинг вурд ила сано ҳардам
Истаб чу лаби лаълинг васлини кўнгиш шоҳи
Жон нақдин нисор айлаб бўлди фуқаро ҳардам.
Наҳли қадинга берди жону дилини Рамзий
Истаб сени васлингда, дардиға даво ҳар дам*

200/202/. МУРАССАЪ - “Тухфат ул аҳбоб” китоби 358 бет кўрсатишича Бухороли бўлиб номи Ҳабибилла хўжадир. Юсуф хўжа судур номли кишининг ўғли бўлмиш шул бир дона ялғуз ғазали бордур холос. Тожикча бирор байти ҳам йўқтур. Бухоро ўзбекларидан бўлмиши эҳтимолдур. Бу ғазал ундандур:

*Ногоҳ назар солди манга ноз авжидан бир маҳлиқо
Бўлдим асири мутбало мен хастаи зору адо
Айлар кўзи хумморлиғ қатлима афсунсозлиқ
Шамшири абру нозлиқ қоним тўкарди беибо.
Юзлансалар гулчехралар меҳру вафо билан оғар
Бетоб ўлурлар уйлаким хафшош хуршид олдида*

412 с.

*Дилдорлиқда бебадал аҳлоқда неку маҳал
Чекди ҳакими лам язал бу турфа шаклу дилрабо*

*Ваҳ ваҳ ажоиб нозанин бўлсун фидо жони ҳазин
Мирьоти ҳусни жилвасин кўрдим кўнгиш топди жило
Руҳи равон ҳар бир сўзи моҳи мунаввардир юзи
Субҳи саодат юлдузи ҳоли юзин атрофидо
Жон риштасидин бегумон нозик эрур мўри миён
Билмай ани ширин аён пири хирад бўлди адо
Не хуш қади наврастаси боғи Ирам гулдастаси
Булбул каби дилхостаси қаддиға чекмишлар наво
Омса ниқобидин юзин этса хиром ул нозанин
Чикғай алола халқдин афлок уза чикмиш садо
Лаъли лабидин қон томар йўх-йўхки андин жон томар
Исо сифат жон киргизиб бир дамда жонсиз жисмимо
Назми Мурассаъдурки бил ул шўхнинг тавсифида
Яъники харфи исмидин бу байтлар топти ливо*

201/203/. ХОТИЙ - Бу киши қашқадарёли наваҳагар шоирлардан булўб Шаҳрисабз шаҳаридандур. Ҳозирда Кўргон тефада Имомдур, дейди (1914 йилларжа). Ҳозир буларнинг ҳаёт ё мамоти тўғрисида маълумотимиз йўқдур. “Ё ҳаётаннабий” радифли мухаммаси бўлуб наътдур. Буни ёзиб ўтирушга ходат кўрилмади. Бу газал мавлоно хотийнинг нашидан таъбидандур:

*Муқайяд айлади кўнгиш сену зулфи паришонинг
Нечук қилмай тани зоринг, юзу жон бўлса қурбонинг*

413с.

*Агар кирса жаҳон зеболари бир йўл
Бўлурлар мисли Мажнун кўчаларда зору ҳайронинг.
Жудоликдин етар ҳар дам фалакни сақфига оҳим
Кунун раҳм айла эй золим манга йўқ тоби ҳижронинг
Лаби лаълинг уза мушкин хатинни кўрган эл айтур
Ажабтур чикмиш эй нозанин ўт узра райхонинг
Муқалладур каломинг ёр таърифидо эй Хотий
Адо бўлмас десанг то рўзи маҳшар васфи жононинг*

202/204/. ҚАЙЮМ - Бу киши асли Қашқарё вилояти Китоб қасабасидан бўлуб номи мулла Мирза Абдул Қайюм бўлуб Бухоро амалдорларидандур. Китобли Ҳожи Муҳаммад Шариф домулланинг ўғлидур. “Тухфат ул аҳбоб” китобининг хошиясинда бу кишининг кўп ғазал ва мухаммаслари бордур. Тожик ва туркий ғазаллардур. Бу ғазал Мавлоно Қайюмнинг нашидаи таъбидандур:

*Қаро қошингмудур жон қасдиға ё икки ханжарму
Юрагим чок этарға икки бошлиғ ёки наштарму
Балои жони ошиқдурму ёки зулфи зинноринг
Ва ёким ганжи хуснинг ҳифзи ул икки аждарму
Ики рухсори гулгундун ва ёким жаннат ул аъло
Ва ё ошуби даврондур ё хуршиди анварму
На янглиғ қоматинг наврас ниҳолидин баён айлай
Кўнгил бўстонини шамшодими сарви санубарму*

414с.

*Ҳаёли лаълнобинг ақлу ҳушим айлади ҳайрон
Маҳаллий нуқтаи мавҳумдурму ё гунҷаи тарму
Олурға мулки дилни ғамза кўргузган миждангдурму
Ва ёким икки ёндин саф чеккан ошуби лашкарму
Нечук ширин сўзингни васфидин қилсун рақам қайюм
Асалму қандму дурч ичра ёким дурри ғавҳарму*

*Яна бир ғазал шоир Қайюмдандур:
Хуштурур даҳр ичра ким яхши нигор этмак хавас
Не нигорике бути гулгун узор этмак хавас
Ёрни босган изини тўтиёи дийда қил
Йўқ хираддин гарчи кўзларға ғубор этмак хавас
Жонға ҳарчинди агар ишқ ўти бок душвор хавас
Иш эмасдур ишқ ишидин ўзгалар этмак хавас
Пешаи ишқ айлаган афсонаи олам бўлур
Худ ғалат бу иш билан номусу ор этмак хавас
Ахтариб ўлғай башар ҳар кимга ишқ етса агар
Ақл тажвиз айламас сабру қарор этмак хавас*

*Ишқ жон сўз эрса ҳам кўнглим қабул этмиш ани
Хуш эмас гарчандким, жонга шарор этмак хавас
Неча дерсен ишқ ошубини сирридан қаяом
Жон нисор этмак эрур оламга ёр этмак хавас*

*Нетай ишқинг мени ҳайрона махсус
Жафо чекмакдур эмди жонга махсус
Яқин ким, зулфи зинноринг қариби
Эрур ҳам жон ҳам имонга махсус
Итоб этсанг эрур жонимга роҳат
Бу лутфинг ҳам эрур эҳсонга махсус
Манга дўзах азобидин дема сўз
Бу бир сўздур шаби ҳижронга махсус
Эрур жон бахшидиқ лаълингни васфи
Чунонким, чашмаи ҳайвонга махсус*

415 с.

*Жигар захмига умринг келди марҳам
Эмас дардим дигар дамонга махсус
Неча ишқинг йўлида бўлса офат
Эрур Қайюм биёбониға махсус.*

203/205/. САЛИМИЙ - Бу киши Бухороли бўлуб, Мулло Мирзо Салимдур. Ўзбек уруғидан қабила раиси бўлуб келиб сулоладан бўлуб, боболаридан шаҳар, вилоят ҳокими бўлуб келмишдурлар. Отаси Мирза Саҳимдур. Амир томонидан иноқлиқ унвони берилмишдур. Кўп вақт Шаҳрисабзда вилоят ҳокими бўлуб ва Нуротада ва бошқа жойларда бўлмиш. Ва бир қанча вақт ишдан бўшатиб юборилмиш - ва Тошкандда ҳам бўлмиш. Яна ишга қабул этилмишдур. Олим, фозил, шоир киши бўлмишдур. Ўз ҳаётида бир неча китобларни арабчадан таржима этмишдур. Тарихга доир “Кажкули Салимий” номли бир китоби бордур. “Зубдатул воизийн” номли бир китобни тасниф эт-

мишдур. “Анис ул жанис” номли китобни арабчадан тожик тилига таржима этмиш. Бошқа бир неча майда асарлари бордир. Ашғори обдори ҳам бадий кучга эгадур. Бу газал шоир Салимийнинг нашидаи таъбидандур.

*Қай куни бўлғай ки ул гулруҳни меҳмон айласам
Олдиди бошим эғиб жонимни қурбон айласам
Олдиди дурдона ёшимни нисор айлаб равон
Йиғлабон ўлсам аёгин шукри эҳсон айласам
Раҳм айлаб ҳолима олдимга келса гоҳ гоҳ*

416 с.

*Айлабон изҳор дардимни намоён айласам
Ялбариб ўпсам қўлини юз ниёз ила туриб
Боқмаса ул моҳрўйинг оҳу афғон айласам
Сарв қомат шўх бепарво эрур ул нозанин
Этмаса ул марҳамат ўзимни товон айласам
Нозанинлар ким, ҳамиша ёр ўлур нодон ила
Лозим ўлди мен ҳам эмди ўзни нодон айласам
Гар ани бирла манга ёр ўлмаса ул нозанин
Ҳажридан мажнун каби ўзимни ҳайрон айласам
Навҳау зори ани кўнглига таъсир этмаса
Оҳ уриб бағрим эғиб ўзимни нолон айласам
Эй Салимий, бул парирўларга қилма эътимод
Бевафолиқ айлағай бағрим неча қон айласан.*

Бу ашғор ҳам Салимийдандур:

*Аё дўстлар нечук кўнгли узай гулгун қаболардин
Ҳамма гулчеҳраи ширинлиқо булбул наволардин
Сочи сунбул, кўзи нарғис, лаби шаккар парирўлар
Қади сарву санубардек юзи гул бо сафолардин
Гирифтор айлади бир неча оҳу кўзли дилбарлар
Қутулмоғим нечук бўлғай мани бу зоиш ёлардин
Йигитлик вақтима руҳи равондек эрди маҳвашлар*

417 с.

*Қарилиғда манга қувват эрур мужгон асолардин
Манга айлар насихат шайхи зоҳидваш келиб ҳар дам
Умид этма гули раъно каби қоши қаролардин
Дедим, эй шайхлар сиз кўрмагансиз ишқдин лаззат
Мани манъ айлабон ўздук деюрсиз муддаолардин
Насихат айламанг, эй шайху зоҳид ишқ бобидин
Эшитса банд этар маҳбублар зулфи дутоллардин
Кийибсан маллау кишиминаларни шайх зоҳидким
Санга йўқ манфаат тасбиҳ ила рангин асолардин
Шароби ишқдан бир журъаа ичсанг эди, зоҳид
Демас эрдинг бу янглиғ панди нохуш нораволардин
Агар минг қатла манъ этсанг мани, эй зоҳиди худбин
Кўнгил узма пари рў маҳжабин нозик адолардин
На янглиғ айлақунг бу бедард аҳли бирла, эй кўнгил
Қулоқ тутма сўзига шайхи сар то но риёллардин
Бўлубман носеҳу хассод аҳлига гирифтори
Мадад истармен (эмди) бир неча ақли расолардин
Ҳаё қилғил Салимий, тавба эт йўлига ҳозир бўл
Ўзим шарм этмасанг шарм айлағил шарми ҳаёллардин.*

*Не ажабдур бўлса рўзи ёр санга, эй Салим
Комёб ўлсанг ҳамиша васли ул тачноздин*

418 с.

204/206/. БОҚИЙ - Бу киши асли Бухоро туман туркманларидан бўлуб Бухорога таҳсил учун келиб қолмишдур. Ҳат. имло. хусни хат иншоси ила машҳур бўлиб девон саройда котиблик ила юриб Мирзабошлик мансабига етмишдур. Номи Мирза Умар бўлиб Мулла Аваз Муроднинг ўғлидур. Ожий Шаҳрисабзийнинг шогирдидур. Форсий, турк ашъорлари мақбули

аномдур. Бу ғазал Мирза Умар Мирзабоши Боқийнинг
нашидан таъбидандур:

*Етмади найлай, ёронлар, ёрима додим мани
Олмади ҳоли гадосидин хабар шоҳим мани
Эрта кеч йиғлаб бўлаб куйи сариға телмуриб
Оҳ бир кўрмай жамолин чиқмаган жоним мани
Зорими элдин ниҳон айларда чора топмадим
Қилди расво даҳр аро бул шўри афғоним мани
Нечалар сабр айладим дарди ғами ҳижрониға
Қолмади эмди дилимда зарра армоним мани
Эй мусулмонлар, бу аҳволим кўруб таън этмангиз
Ҳарна расво айладиким, кўзи хумморим мани
Базми рухсориға йўл топмоқни ҳеч имкони йўқ
Кўп қаро юз инжига тушди ул моҳим мани
Жабр зулми бармадин афзун зрур мен зорға
Йиғламайму жумладин паст ўлса иқболим мани*

419 с.

*Нола айлаб хаста Боқий ёзди бу абётни
То ўқуб лутф этса деб ул шўх рафторим мани*

205/207/. ОЖИЗ - Бу киши Бухорода туғилмиш.
Манғит уруғи ўзбекларидан бўлуб, номи Абдулаҳад бин амин
Музаффардур. 26 ёшинда Бухорода амир бўлуб 1329 нчи
ҳижрийда (мутабиқ 1910 нчи йил) 52 ёшинда вафот этди.
Амир бўлганидан буни яхши киши эди демаймиз. Фақат
ўзбек шоирлари қаторида шоир сифати билангина кўрса-
тамиз. Бу кишининг шундай дегани сўзланадур. “Боболари-
миз дунёнинг роҳатини кўриб бизга эса лаънатининг қол-
дириб кетди” демишдур. Бу мухаммас ундандурки:

*Даҳр аро маҳруни мендек жон сипори бор экан
Оташи ишқига куйган хору зори бор экан*

Англадим агёр ила гуфту гузори бор экан
Гоҳ гоҳи они сориға гузори бор экан
Ёрни мендин бўлак бир ўзга ёри бор экан
Найлайин ул илтифот этмас менингдек зорға

Ҳеч маълум ўлмади ҳолим мани дилдорға
Солди ишқ савдоси охир кўчау бозорға
Ёшурун дардимни изҳор айладим агёрға
Билдим они кўнглида мендин губори бор экан

420 с.

Оқибат даҳр ичра бўлдим ишқ йўлида хору зор
Қолмади бошимда хушу заррача сабру қарор
Бўлди душманлар аро сирри ниҳоним (ошкор)
Дер эдим ҳусниға ялғуз мен эрурман интизор
Энди билдим неча мендек интизори бор экан

Бодани шавқи билан агёрни нушханд этиб
Шираи лаъли лабин душманлара гулқанд этиб
Занжири зулфига мен уфтадони нобанд этиб
Бизни махфий ваъдаи васли билан хурсанд этиб
Ўзгалар бирлан ниҳоний қору бори бор экан

Халқ аро ул нозанинким порсолиғ айламиш
Мен асири мубтолодин додхоҳлиқ айламиш
Дўстлар кўрунғ анингким бевафолиқ айламиш
Ошнолардин жудолиқ ихтиёри бор экан

Икки кўзим қон тўқуб оламни қилди лозор
Бўлмасун ҳеч ким манингдек бевафо ёрға дучор
Кел мени ҳолимни сўр, эй маҳваши чобук сувор
Заъфарон бўлғач юзум ашким оқар беихтиёр
Бу хазон айёмини абри баҳори бор экан

Қил мурувват ҳолима эй хўбларни сарвари
Токи бўлғай меҳнату андуҳ ҳижрондин нари
Ожизи бечораға кўрсат юзингни ахтари
Чеҳра кўрсат қилма истиғно Амирға эй пари
Кўрмаса бир дам қачон сабру қарори бор экан

Ожизнинг Амирий газалига айтган мухаммаси та-
мом бўлди. Амирнинг газалига яна бир мухаммас Ожиз-
дандур.

421 с.

*Ишқ йўлини билинг дору асоси бор экан
Бахт бозори экан байъу ширози бор экан
Ман сари ул шўхнинг чуну чароси бор экан
Ёрни ағёрға аҳду вафоси бор экан
Ошиқи бечораға жавру жафоси бор экан*

*Хатту холу кўзлари аҳволими қилди фано
Тири мужгон ўйлари кўксимга бўлди жо бажо
Найлайин, эй дўстлар, охир мани бахти қаро
Фитналиқ қошин таманносида кўрдим юз жафо
Билмам ўлай бошида қандай балоси бор экан*

*Ишқ аҳли кўзлариға, хоки пойин суртдилар
Шаҳду шаккар ўрниға захраболи ғам ютдилар
Ёрнинг йўлида онлар молу жондек ўтдилар
Дилраболар жавр тиғи бирла қоним тўкдилар
Ишқ водийсини дашти Карбалоси бор экан*

*Мен маризи ишқимен кел ҳолими сўр эй ҳаким
Кўнглима тушган жароҳат бўлди ноҳур, эй ҳаким
Ростлиқ бирла мени аҳволими сўр, эй ҳаким
Бодадур ё васл ё тиғи ажалдур, эй ҳаким
Улки дерсен ишқ дардини давоси бор экан*

*Дўстлар айланг дуо бу дийдаи хунбор учун
Айрилибмен хонумонимдин билинг дилдор учун
Мен бўлуб бегона ёру ошинодин ёр учун
Қилмангиз мени фаромуш ҳайдари кирдор учун
Леки они хар тараф юз ошиноси бор экан*

*Оқибат ўтдим жаҳондин даврни сурмай Амир
Шодмонлиқ кўсидин бир дам садо бўлмай Амир
Ожиз ўлдим боғ аро бир ғунчаи термай Амир
Нуқтаи жонбахшиға ғўнгиғил нечук бермай Амир
Дилраболар ичра нутқи хуш адоси бор экан*

422 с.

ҲАВОЙИ И - Бу киши Ҳўқандли бўлиши эҳтимолдур. Муқимийға хосроқ этиб тузулган бир босма баёзнинг (кичик қўл) 93 нчи бетиде мухаммаси Ҳавоий сарлавҳаси остиде бу шоир ўз замонидан шикоят этиб саккиз банди ила яхшигина замонининг характерини кўрсатиб берди. 1910 нчи йилларида савдо капитали шаҳарда авж олган вақтда Завқий тахаллусли шоирнинг ҳам ҳудди шул мазмунда, шул қофияда бир мухаммас кўриниб эди.

*Сўрсалар ким бу мухаммаснинг, ким айтган, деб агар,
Завқий деган бир ямоқчи махсидўз устоники*

деб очиқ кўрсатиб эди. Ҳавоий эса:

*Сўрсаларким бу мухаммасни, ким айтди, деб агар
Бир Ҳавоийи шоири таъби баланд мирзоники*

демишдур. Буни аниқлай олмадик. 207 нчи бейтда ҳам Ҳавоийнинг кузатиб эдик. Қобилияти шеърйаси томонидан қараганда И нчи Ҳавоий кучлироқ кўринадур. И нчи шоирда бадий куч жуда камдур. Эҳтимолки, Ҳавоий услуби томонидан Завқийнинг ўзи ҳам бўлиши эҳтимолдур. Ёки И нчи Ҳавоий Завқийға назира этган бўлур. Ё Ҳожа Собирға ўхшаб бошқани ишлаганининг ўзиники этиш касалига гирифтор бўлувчилардан бўлуб чиқар. Ҳар ҳолда ўшал даврдаги замонада давом этаётган назарда тутуб И нчи Ҳавоийға ҳам ўрун бердик.

Демангиз аҳбоблар гул булбулигўёниқи
Давлати васли тиканда ҳажри ул шайдоники
Сардарахтнинг мевасин кўр зоғ ила қарғоники
Сен дема ушбу замонда обрў муллоники

423 с.

Қолди аълолар аёғ остинда савдо дононики

Сендин, эй даврон ичиб ғам захрин оташнокман
Фунча янглиғ оташиндиқда ғарибон чокмен
Демадинг бир бор ичсанг дафъиға тарёкман
Халқ наздида ҳақиру хок ё хошокман
Давлату иззу шарафлар марди бо дунёники

Фисқ ила тўлди жаҳон соҳиб шарофатлар кетиб
Наҳсият тўлди тамоми зи саодатлар келиб
Шаҳрда тўлди фасод аҳди ҳидоятлар кетиб
Фитнажўлар қолдилар соҳиб вилоятлар кетиб
Ҳоли ҳар ерда сухан шармандау расвоники

Гўшага олди ўзин кўнгли мусаффолар бори
Мўғтабар нодон элидин қочди донолар бари
Қолдилар роҳи равишдан дийда бинолар бари
Эътибор ўлди жаҳонда суврат оролар бари
Бу замона ғарж кавушлар кийган силиқ саллоники

Эл кўзида мартаба топди пулуси бўлса ким
Хоҳ ҳинду армани ёҳуд мажусий бўлса ким
Бўлса дунёси фарангию яҳудий бўлса ким
Қадри билмас ушбу кун фидавсий туси бўлса ким
Қадру қиймат қоғоз ақча, тангау тиллоники

Ҳеч кима йўқтур дуруст ихлос ила қилмоқ савоб
Бўлмағай онинг учун қилган дуолар мустажаб
Бўлди кўп эл орасида беадаблик беҳисоб
Мўйсафидларни сўзиға ёшлар бермас жавоб
Манзилат ҳар ерга борсанг суврати зебоники

Йўқ замон аҳлида ҳеч хавфи қиёматдин асар
Бас эрур илму амал ўрнига бўлса сийму зар
Кўрқамен бу феъли баддин ютмагай деб ер магар
Сўрсаларким бу мухаммасниким айтган деб агар
Бир Хавоийи шоири таъби баланд мирзоники.

Бу мухаммас бошдан оёқ Завқийдан бўлуб баъзи бир жойларини ўзгартириб Ҳавоий ўзига олгани очиқ кўринганидан “Тазкира”да алоҳида номер баролмадим.

424 с.

206/208/. РОИҚ - Бу шоир Марғилон шаҳаридан бўлуб, номи мулла Тошболта Муҳаммад Иброҳим ўғлидур. Кўк мазор номли мадрасада истиқомат этиб шоир Фирқат ила дўст ошно бўлмишдур.

Баъзан Роиқ деб таҳаллус ила шуҳратланса ҳам ёзган ашъорида Ибрат таҳаллус ихтиёр этгани кўринадур. Анинг яқин кишиси бўлмиш Маҳмуд Муфаззалшоҳ домуланинг ёзган хатларининг ҳам сўзимизнинг исботи учун кўрсатдик. Бошда мактабдор муаллим, хотунлари ҳам муаллима бўлуб танилган экан. Сўнгра қозихонада муфтий ва хат ёзадурғон бўлуб аълам деб аталган.

Йўғон, тўла гавдали бўлуб 115 кг оғирликда эди деб маҳдум сўзлар эди. Ҳижрий ила 1336 нчи йилда шаъбон ойинда 63 ёшинда Марғилонда вафот этмишдур. (мелодий - 1917-18).

Фирқатнинг бу кишига ёзган насиҳотомуз назми бордур. Фирқат “Қашмирда”, “Тасхирда”, “Тақдирда” радифли (қофияли А.Қ.) машҳур газалининг бу кишига юбориб Муқимийга бергил, Муҳийга бермагил, деган эмишдур.

Ибрат таҳаллусида Фирқатнинг бир газалига эмиш мухаммасидан бири будур.

*Қоши меҳробинда қилган жилвасидур Фирқатий
Нисбатий, Завқий, Муқимий шевасидур Фирқати,
Ибратийнинг ҳайрат этган ҳандасидур Фирқатий
Бир камон абру шаҳиди ғамзасидур Фирқатий
Қабрими кўрсата ҳар ким қон оқар бармоғидин.*

Бу байт ҳам шундай бўлса керак. Радифи ўхшайди:

*Ҳажрида йиғлаб оқарган кўзларимга, эй рафиқ
Тўтиёлиққа кетур қози гузар туфроғидин*

Ҳазинийнинг бир ғазалига мухаммасда будур:

*Саҳарда дуоси бўлурму қабул
Ибратий қилур илтижои расул
Ки рад айламай айлагил ё Расул*

Кўк мазор мадрасасида фирқат билан бир ҳужрада турган эди. Фирқат растада чойфуруш ҳам эди. Бу байт фирқат ғазалига мухаммасдан биридур. Бунда номи Тошфулод кўрсатиладур.

*Кўрқаман, эй дўстлар ул кўзлари жаллодидин
Гарчи бўлсам мен камина Бо.та тош Фўлоддин*

424 с.

ИБРАТ - Шоир Муфаззал шоҳ маҳдумнинг бизга ёзган мактубларида Фирқат Марғилонда турганда бирга кўк мазор мадрасасида турганда бирга ашула айтиб ҳофизлик қилишар эди. Фирқат кетганда соғиниб “Кетдинг, кетдинг” радифи бир ғазал ҳам ёзиб эди, дейдур. Маҳдум хотирида қолган байтларидан тубандагиларни айтиб ёзадилар:

*Йиғламоқдин бир пари ҳажрида эй аҳбоблар
Унг кўзимдин оқди қону сўнғидин зардоблар*

Бир ғазалидан маҳдум шуни ёздилар:

*Айлай аёни ғамнинг баёни бир дам замони тутғил
қулоғинг
Бағрим эзибон тахрир этибон ўздин кетибон ёздим
мен онинг*

“Меним онамдин бир ўғуллари бўлуб, номи Муҳаммад Муҳтордур. Ҳижрий йилига таваллуд тарихи чиқадур”, дейдилар.

Фирқатнинг Мулла Тошболта аъламга ёзган “чироғим”, “боғим”, “тоғим”, “соғи” радифли бир ғазали келган. Буни Ёрқандда хотун олган вақтида ёзган эди, дейдилар.

“Охири ёнди чироғим” бўлуб тарих тушадур. 1319 ҳижрий сана бўладур. (1901-02 мелодий). Фирқатнинг вафотига “Фирқатни жойи жаннат” дейибдур. Ҳижрий ила 1336 сана (1917-18 мелодий) бўладур эмиш.

425 с. 207/209/. ТАРЖИМОН - Бу киши Бухоролик бўлуб номи Мулла Баҳромбек Давлатшоҳ ўғлидур. Эшитишимизча Амир Абдулаҳад саройида русчага таржимон ва хатлар, алоқалар устида мудир сифатида турар эмиш. Бу киши Бухорога сўнгра борган бўлса керакдур. Жадидизм даврида журналларда илм олиш тўғрисида ўтлик афсусли илмга тарғиб этиб ёзган ашъорлари бўлур эди. 1910 нчи йиллардан бошлаб шуҳрати кўрулди. Тўғрисида бошқа маълумотимиз йўқтур. Бу мухаммас нашидаи таъбидандур: .

*Сен эй миллат, уён, кўп ётма тур уйқу канориндин
Очиб кўз бир йўла боқ қолдимۇ дониш баҳориндин
Ҳазон бўлмиш яшил яфроғлар нодонни кориндин
Ҳаёла келтир ўтмиш асрлар атвори кориндин
Нега чиқмассан, эй миллат туруб ғафлатни говиндин*

*Баробар йўқму сени уйқудин уйғотгучи, эй миллат
Тутуб илгин фунун йўлини кўрсатгучи, эй миллат
Туруб ибрат ол ўтмай вақт кўп ётгучи, эй миллат
Эшит сўзим фано денгизига ботгучи, эй миллат
Нечук уйғонмаюрсен оламин фарёду зориндин*

*Қани аввалдаги ихват ила кўп иштиҳодимиз
Қани йўл кўрсатувчи олами ислома ҳодиймиз
Қани илму фунундин кўп хабардор турки зодиниз
Қани Турон эли деб неча таранжларда ёдимиз
Йўқолди жумласи жаҳлу нифоқ ўти шарориндин*

426 с.

*Бу Туркистон эли чмиш жаҳолат оғушиндин вой вой
Кетурмас бирда ёдига бу алам қайғусидан вой вой
Уйғонмас тефсалар бошига ғафлат уйқусидан вой вой
Эшитмайду қулоғи бул жаҳон қуқусидин вой вой
Шунинг тушмиш аҳли миллат эмди эътибориндин*

*Сен эмди таржимон илм аҳлини йўлида қурбон ўл
Тутубон маърифат илгин туриб ҳамроҳи ирфон ўл
Кўриб инсон ишин онлар каби оламда инсон ўл
Агар келса қўлингдин ҳар на бўлса соҳиб иҳсон бўл
Ёмонла яхшини фарқ айлагайлар ёдгориндин.*

208/210/. ФАЙЗИЙ II - Бу киши Хўқандли бўлиб Косиблардан экани бир неча ғазаллардан кўринадур. Номи ҳам Файзулла бўлиш эҳтимоли бордур. 19 нчи асрнинг охирларида 20 нчи асрнинг бошларида ўтган ўрта даражали шоир бўлгани кўринадур.

*Ўтди кўздин жилва айлаб шўҳ жонон бу кеча
Қ.ш отиб кўз ўйнатиб масти хиромон бу кеча
Ногоҳон кетдим ўзимдан қолмиди бир зарра хуш*

*Уқубон қилди мани ҳолимни нолон бу кеча
Кўргали келмиш нигорим раҳм этиб ман хастани
Эй фалак, анжум ила қилди фаровон бу кеча
Завқу-шавқимни кўруб олди юзидин пардани
Бўлмишам ойинадек хуснига хайрон бу кеча
Хуни дилдин ма ҳозар айлаб эдинг келтур кўнгил
Бўлди ул ороми жон бизларга меҳмон бу кеча*

427 с.

*Айлабон тарки вафо ул шўҳ раъно нозанин
Чекип ул зарфи жафодин тиғи урён бу кеча
Хаста файзий қон ютиб йиғлаб деди ғам шомида
Қай томондан чиқди ёраб моҳи тобон бу кеча*

*Раҳм эт мен зорға кўп интизор этдинг мени
Кокилинг янглиғ паришон рўзгор этдинг мени
Кўрсатиб раъно юзинг олдинг қарору сабрими
Оқибат кўздин солиб беихтиёр этдинг мени
Бевафолиқ расмини, эй шўҳ, буғёд айладинг
Ул рақиблар олдида кўп шармисор этдинг мени
Ой юзингни соғиниб афғоними қилдим баланд
Кўчаларда йиғлатиб мажнуншоир этдинг мени
Эй парилар сарвари ишқингда бўлдим хору зор
Кулфату дарду балоларға дучор этдинг мени
Водийи ғурбатда қолдим бесару сомон бўлуб
Кўчаи ҳайратга солиб дилфигор этдинг мени
Ташналаб қолган талаб даштида файзий зорни
Иштиёқи васлингга беҳад хумор этдинг мени*

*Бир келмадингиз файзийи дилхастани йўхлаб
Кўп меҳри қаттиқ дилбари жонон бўласизми.*